

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

На правах рукопису

ГРЕБЕНЮК Михайло Володимирович

УДК [930,1:355,48(410+73)]“1990/1991”(043)

**АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ВІЙНИ В ПЕРСЬКІЙ
ЗАТОЦІ 1990–1991 РОКІВ**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник

СИДОРОВ Сергій Вікторович
доктор історичних наук, професор

Київ – 2011

ЗМІСТ

ЗМІСТ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	10
1.1. Особливості висвітлення війни у Перській затоці в 1990–1991 роках у американській і британській літературі, формування джерельної бази дослідження.....	10
1.2. Якісно-кількісна характеристика основних етапів розвитку англо-американської історіографії.....	37
1.3. Методологічний інструментарій дослідження	69
Висновки.....	74
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕР АГРЕСІЇ ТА ПЛАНИ КОАЛІЦІЇ ЩОДО ВІДСІЧІ АГРЕСОРА В АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ.....	79
2.1. Оцінка несподіваності нападу Іраку на Кувейт	79
2.2. Планування операцій та зміни воєнних планів.....	92
2.3. Питання психологічного забезпечення та психологічної боротьби під час війни в Перській затоці.....	111
Висновки.....	115
РОЗДІЛ 3. ОЦІНКА АМЕРИКАНСЬКИМИ ТА БРИТАНСЬКИМИ ДОСЛІДНИКАМИ РЕЗУЛЬТАТІВ ВІЙНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ.....	118
3.1. Розуміння війни як революції у військовій справі.....	118
3.2. Неоднозначність оцінки результатів перемоги над Іраком.....	137
3.3. Рекомендації щодо використання досвіду війни у Перській затоці	149
Висновки.....	154
ВИСНОВКИ.....	157
ДОДАТКИ.....	164
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	194

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. БЗВОТС багатонаціональні загальновійськові оперативно-тактичні сили
2. ВМС військово-морські сили
3. ЗМІ засоби масової інформації
4. ЗМУ зброя масового ураження
5. ЗС збройні сили
6. НАТО Організація Північноатлантичного договору
7. НУОУ Національний університет оборони України
8. ОВТ озброєння та військова техніка
9. ООН Організація Об'єднаних Націй
10. ППО протиповітряна оборона
11. РВС революція у військовій справі (пер. з англ. Revolution in Military Affairs)
12. Скад модифікована радянська одноступенева балістична ракета Р-11 (індекс 8К14, по класифікації НАТО — SS-1b Scud-A)
13. Стелс технологія малопомітності для радарів Stealth
14. США Сполучені Штати Америки
15. ТВД театр воєнних дій
16. ЦРУ центральне розвідувальне управління

ВСТУП

Однією із помітних подій воєнної історії кінця ХХ століття була війна в Перській затоці 1990–1991 років, яка викликала великий інтерес дослідників до вивчення її уроків та наслідків. Особливе місце в цих дослідженнях належить англо-американській історіографії.

Актуальність дослідження англо-американської історіографії війни в Перській затоці обумовлена:

- історичною значимістю війни в зоні Перської затоки 1990–1991 років для з'ясування розстановки воєнно-політичних сил та розвитку воєнного мистецтва;

- науковою цінністю англо-американської історіографії, яка ґрунтується на першоджерелах провідних країн антиіракської коаліції, безпосередніх учасників подій;

- відсутністю у вітчизняній історичній науці цілісної картини подій, що була створена працями американських і британських дослідників, через розпорошеність джерельної бази, недостатність її систематизації та ретельного наукового опрацювання, брак англо-американських джерел у фондах вітчизняних бібліотек та наукових установ.

Вивчення малодосліджених місць війни, уточнення отриманих раніше результатів, сформульованих попередниками положень та тверджень, ідентифікація важливих уроків для Збройних Сил України, відкриває шлях вітчизняним дослідникам до достовірного та об'єктивного вивчення досвіду війни в затоці.

Відсутність фундаментальних досліджень у цій області ставить важливе **наукове завдання**, сутність якого полягає в узагальненні англо-американської історіографії, визначенні її стану, повноти і достовірності висвітлення основних подій війни в зоні Перської затоки 1990–1991 років, встановлення тенденцій і особливостей її розвитку шляхом критичного вивчення та ретельного опрацювання наявної джерельної бази.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема роботи була затверджена вченою радою Національної академії оборони України протокол № 6 від 29 листопада 2004 року, за своїм змістом відповідає профілю спеціалізованої вченої ради К 26.709.04 та паспорту спеціальності 20.02.22 – військова історія п. 14. Історичні аспекти воєнної археології, військово-музейної справи, військової преси і журналістики, воєнної статистики, воєнної історіографії і джерелознавства, воєнної мемуаристики, військової геральдики, уніформістики, емблематики і вексилогії.

Робота виконана відповідно до плану наукової і науково-технічної діяльності Національного університету оборони України в рамках науково-дослідної роботи “Розробка методологічних основ трансформації та управління змінами у воєнній сфері в контексті євроатлантичної інтеграції України”, шифр “Материк” (номер державної реєстрації 0101U000907), де автором на основі виявленої ним джерельної бази англо-американської історіографії проаналізовані процеси, які відбувалися у збройних силах США та Великобританії внаслідок війни у затоці 1990–1991 років.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне вивчення англо-американської історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років.

Досягнення мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

– виявити та провести науковий аналіз наявних історіографічних джерел американських і британських авторів, що розглядають війну в Перській затоці, систематизувати та класифікувати їх за тематичними групами, створити електронну базу джерельної інформації;

– визначити та охарактеризувати основні етапи, напрями, тенденції та особливості формування англо-американської історіографії подій війни в зоні Перської затоки;

– оцінити повноту та достовірність досліджень американських та британських авторів;

- встановити основні наукові школи дослідників, визначити їх внесок в американську та британську історіографію війни у Перській затоці;
- розкрити найбільш дискусійні оцінки війни в працях американських і британських дослідників, простежити динаміку та особливості їх висвітлення;
- виявити недостатньо висвітлені американськими та британськими дослідниками аспекти історії війни в Перській затоці та визначити пріоритетні напрямки подальших її досліджень.

Об'єктом дослідження є війна в Перській затоці 1990–1991 років.

Предметом дослідження є англійська та американська історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років.

Методи дослідження. Під час проведення досліджень були використані загальнонаукові та спеціальні методи історичного дослідження, серед яких особливу роль відіграли аналіз, синтез, абстракція, класифікація, узагальнення, порівняльно-історичний, періодизації, критично-історичний і статистичний методи. Використання наявної методології дозволили досягти поставленої дисертантом мети та виконати наукове завдання дослідження.

Хронологічні межі дослідження зумовлені періодом від початку вторгнення Іраку до Кувейту 2 серпня 1990 року до 2010 року. Нижня межа обумовлена датою початку іракської агресії, початком накопичення інформації про війну, реакцією на події міжнародних, урядових та неурядових організацій, засобів масової інформації. Верхню межу становить теперішній час.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена відсутністю попередніх досліджень за зазначеним науковим завданням. У дисертації вперше:

- досліджено та узагальнено англо-американську історіографію війни в Перській затоці;
- запропоновано періодизацію накопичення військово-історичних знань та обґрунтовано три етапи розвитку англо-американської історіографії, пов'язаних з документальною фіксацією та нагромадженням інформації,

аналітичним вивченням досвіду війни та його осмисленням у порівнянні з наступними війнами;

- встановлено основні наукові центри та їх роль у розвитку англо-американської історіографії подій війни в Перській затоці;
- шляхом аналізу широкої джерельної бази, тематичних груп та напрямків, порівняння різних наукових підходів, шкіл, висновків та тверджень окремих дослідників дана авторська оцінка повноти англо-американської історіографії.

Дістало подальшого розвитку:

- систематизація джерельного комплексу за трьома видами та одинадцятьма типами публікації;
- оцінка англо-американською історіографією несподіваності агресії, висвітлення змін військових планів коаліцій, застосування нових військових технологій, оцінка результатів конфлікту та його наслідків, психологічне забезпечення військ (сил) на віддаленому театрі воєнних дій;
- визначення мотивів вчинків іракського політичного та військового керівництва під час подій, склад іракських збройних сил перед початком бойових дій, реальних втрат особового складу та військової техніки Іраку;
- порівняння підходів англо-американської історіографії та у працях вітчизняних дослідників щодо оцінки кампаній та операцій війни в Перській затоці, а також у трактуванні змісту терміну “доктрина”.

Удосконалено:

- бібліографічну базу даних за темою дослідження та методика аналізу великих масивів джерельної інформації.

Практичне значення одержаних результатів роботи полягає в тому, що викладені в дисертації матеріали, теоретичні висновки та узагальнення наблизять досягнення американської та британської наукової думки про війну в Перській затоці до вітчизняних дослідників, сприятиме розширенню світогляду, розвитку творчого мислення військових фахівців.

Матеріали дисертаційного дослідження доцільно використовувати:

- при вивченні досвіду війни в Перській затоці;
- при підготовці монографічних праць, навчальних посібників з історії локальних війн ХХ століття, у проведенні науково-дослідних робіт із тематики воєнно-історичної науки.

Окремі матеріали дослідження знайшли практичне використання у навчальному процесі в Національному університеті оборони України при викладанні дисциплін “Курс офіцерів багатонаціональних штабів”, “Курс логістики в міжнародних миротворчих операціях”; при розробці тем “Багатонаціональні штаби”, “Бойові накази” та “Військова документація” підручника “Основи військової термінології” з урахуванням організаційних структур, які були створені коаліцією під час операцій “Щит пустелі” та “Буря в пустелі”.

За результатами дослідження запропоновано рекомендації щодо доцільності доповнення бази даних новими джерелами щодо застосування нових технологій у війні; підготовки військ та використання резервів; застосування космічних систем; оперативного мистецтва; ведення об’єднаних і коаліційних операцій; омані противника; психологічної боротьби та експедиційної логістики.

Крім того, автором запропоновано переглянути визначення війни в затоці, як “війни нового покоління”, виходячи із застосованих військами коаліції нових зразків озброєння та військової техніки, відмовитися від трактування подій в затоці як таких, що відбувалися за єдиним сценарієм, ширше використовувати прийнятий в США та Великобританії понятійний апарат для розуміння змісту та характеру операцій що проводились військами коаліції.

Особистий внесок здобувача.

Усі наукові результати дослідження та їх публікації в наукових фахових виданнях виконані автором особисто.

Апробацію результатів дисертаційного дослідження проведено на наукових семінарах та засіданнях кафедри воєнної історії Національного

університету оборони України, а також на наукових, науково-практичних конференціях:

II Всеармійська науково-практична конференція в Національній академії оборони України “Актуальні проблеми психологічного забезпечення життєдіяльності військ (сил) в сучасних умовах” у тезах доповіді “Щодо психологічного забезпечення та психологічної боротьби під час подій у Перській затоці у 1990–1991 роках у англо-американській історіографії” (жовтень 2009 р.);

науково-практична конференція в Національному університеті оборони України “Проблеми та шляхи реформування системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України” у тезах доповіді “Взаємовідношення між військовими та представниками засобів масової інформації за досвідом війни в Перській затоці в 1990–1991 роках” (листопад 2010 р.);

Круглий стіл у Національному педагогічному університеті ім. М.П Драгоманова “Проблеми впровадження новітніх наукових розробок у навчальний процес при вивченні історії України періоду Другої Світової війни (1939–1945 рр.)” у тезах доповіді “Деякі особливості використання новітніх технологій у викладанні історичних дисциплін (із досвіду Національній академії оборони України)” (грудень 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображені у 10 публікаціях, у тому числі у 8 наукових фахових виданнях та у 2 збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, які додатково відображають результати дослідження. Усі публікації є одноосібними.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Особливості висвітлення війни в Перській затоці в 1990–1991 роках у американській і британській літературі, формування джерельної бази дослідження

Англо-американська історіографія війни в затоці має велике значення для розвитку військової історії, особливо історії війни та воєнних конфліктів ХХ століття, суттєво збагачує знання про події, що відбувалися. Праці американських і британських авторів базувались на першоджерелах та свідченнях, спостереженнях й оцінках самих учасників подій, що робило доказову базу досліджень більш ґрунтовною, а їх результати – вартими ретельного вивчення у світі. Багато праць було перекладено на інші мови. А з огляду на домінування англійської мови в поширенні наукових здобутків, можна стверджувати, що саме англо-американська історіографія донесла погляди основних учасників війни до широкого кола дослідників, суттєво доповнила національні історіографії з історії війн.

На тему війни у Перській затоці 1990–1991 років було написано чимало. Це сотні книжок, документів, матеріалів досліджень, статей у різних періодичних виданнях. Разом з цим, ці джерела залишаються мало вивченими широким колом вітчизняних науковців. Окремі вітчизняні дослідники [215, 234, 235] під час роботи над дисертаціями звертались безпосередньо до праць американських авторів [6, 117, 167, 179]. Але їх кількість була відносно невеликою, що свідчить про труднощі доступу до цих праць. Їх важко знайти в бібліотеках, у продажу в Україні. Практично відсутні переклади цих джерел українською мовою. Окремі переклади та публікації на їх основі, які виходили в

Росії, мали обмежений характер і відображали саме російський погляд на цю війну.

Розвиваючи вітчизняну військову історичну науку, необхідно звільнитися від домінування чужих підходів та оцінок, звернувшись безпосередньо до первинних та вторинних джерел (документів, досліджень, спогадів та інших публікацій) дослідників країн–головних учасників війни 1990–1991 років, США та Великої Британії.

Американські автори стверджують, що це був найуспішніший для США великий збройний конфлікт у їх історії [41, с. 39; 100, с. 219; 128, с. 2]. Це перша війна в нових геополітичних умовах фактичного припинення “холодної війни”, коли, незважаючи на наявність глибинних протиріч, існувала та була ефективною “широка коаліція” колишніх противників, як Великобританія та Єгипет, Саудівська Аравія та країни Заходу, проти мусульманської, арабської країни, союзника Радянського Союзу. Дії цієї коаліції в цілому мали політичну підтримку Радянського Союзу. Це уможливило прийняття Радою Безпеки ООН резолюції від 29 листопада 1990 року № 678, яка надавала повноваження міжнародній спільноті застосувати всі можливі засоби щоб примусити Ірак виконати вимоги ООН та встановити мир і безпеку в регіоні.

Як підкреслював у 1992 році тодішній міністр оборони США Р. Чейні (Richard Cheney), операції “Щит пустелі” та “Буря в пустелі” повинні розглядатися як засіб виявлення тих бойових можливостей, які можуть знадобитися їй протягом наступних десяти, двадцяти або тридцяти років [41, с. 22].

Досвід тогочасних бойових дій проти Іраку й досі стає в нагоді, через те що криза в Перській затоці, передусім у самому Іраку, ще продовжується та має широкомасштабні наслідки в міжнародній політиці, военній безпеці, економіці та інших сферах. Тому, актуально повернутися до вивчення історіографії цієї війни, щоб отримати відповіді на багато актуальних питань.

Важливо розуміти історію війни, відповідну історичну ситуацію для можливості передбачати виникнення та можливий розвиток сучасних

військових конфліктів із достатньою точністю. Ці передбачення ніколи не можуть бути повними та детальними, але це не зменшує їх важливості й не заперечує необхідність ретельно вивчати “уроки” історії.

Важко не погодитися з британськими авторами Дж. Пімлотом і С. Батсі в тому, що завдяки незвичайному та неоднозначному в розумінні завершення війни в Перській затоці, деякі важливі факти, можливо, ніколи не будуть чітко з’ясовані. Наприклад, через рік після закінчення війни дані про втрати іракської сторони на Кувейтському ТВД коливалися від 300 000 до 25 000 чи навіть менше. Оцінка результатів застосування систем протиповітряної оборони (ППО) МІМ-104 “Патріот” варіювалась також від досить високої до тверджень окремих критиків щодо неспроможності цих систем здійснити жодного ефективного перехоплення. Однак, за думкою авторів, ці розходження фактів не повинні зупиняти істориків від вивчення війни, наприклад, суперечки щодо визначення точної кількості загиблих під час битви при Іпрі у 1917 році або ефективності рейдів британських бомбардувальників на нацистську Німеччину [189, с. 262].

Досвід війни з Іраком у 1990–1991 роках активно вивчався та покладався у подальше військове будівництво міжнародних організацій і окремих країн. Фактично був здійснений відхід від доктрин часів “холодної війни” у західних країнах, Росії, Україні. Війна в Перській затоці примусила провідні країни–членів антиіракської коаліції внести зміни в доктринальні положення, які регулюють організацію системи управління на віддаленому ТВД, розглянути нові підходи до коаліційних дій.

Керівництво Організації Північноатлантичного договору (НАТО) усвідомило нові реалії у світі та необхідність передбачати залучення значної частки бойових сил і засобів альянсу поза межами традиційної зони відповідальності НАТО. Невдовзі після війни в затоці була прийнята нова натовська концепція багатонаціональних загальновійськових оперативно-тактичних груп (Combined Joint Task Force (CJTF)), яка на сьогодні має свій подальший розвиток.

Дослідникам також з'явилась можливість вивчити результати застосування нових технологій у військовій сфері, нові бойові можливості, нові підходи до планування операцій та їх ведення, які дехто назвав “революційними у військовій справі”. Вчені багатьох країн продовжують оцінювати розвиток ОВТ, нових технологій на характер ведення бойових дій у сучасних локальних конфліктах, зміну ролі окремих видів та родів збройних сил. У багатьох країнах ще більшу увагу приділяють розвитку космічних сил, високоточної зброї, питанням цифровізації бойового простору, застосування “Стелс”-технологій у розробці нових видів ОВТ, захисту від тактичних ракет “земля-земля”, швидкому перекиданню військ, питанням експедиційної логістики, активізації резервістів, тощо.

Для уникнення викривлення змісту війни автору було важливо з'ясувати понятійні та термінологічні розбіжності у висвітлюванні цієї війни американськими, британськими та українськими авторами. Так, в працях вітчизняних фахівців можна знайти такі назви для певних етапів війни: 1) операція “Щит пустелі”, у ході якої проходило зосередження багатонаціональних сил антиіракської коаліції на Кувейтському ТВД та їх підготовка до активних воєнних дій; 2) операція “Буря в пустелі” – повітряна наступальна операція засобів повітряного наступу; 3) операція “Меч пустелі” – повітряно-наземна операція [225, с. 7; 231, с. 6]. Такий поділ на етапи не пояснює місце інших операцій, які зазначалися в офіційних документах США, наприклад, операції морського перехоплення (Maritime Interception Operations) іракських кораблів у затоці.

Базуючись на даних американських дослідників [40, 41, 47, 57, 71, 72, 129, 164], дисертант склав схему проведення операцій під час двох кампаній за кодovими назвами “Операція “Щит Пустелі” та “Операція “Буря в Пустелі” (див. додаток А). Автор навмисне не розглядав ще одну кампанію – забезпечення “Припинення вогню у південно-західній Азії” (Southwest Asia Cease-Fire) [72]. Вона тривала з 12 квітня 1991 року до 30 листопада 1995 року, що виходило далеко за часові рамки подій, які розглядалися в дисертації.

Американські та британські автори часто використовували поняття “операція” та “кампанія” дещо в іншому сенсі, що викликало певне непорозуміння у читачів. Це було відмічено в заключному звіті конгресу США. Так, якщо назва і трактування “Операції “Щит пустелі” не мали розбіжностей, то наступальні дії сил коаліції йшли відповідно до плану “кампанії”, який об’єднував серію операцій для досягнення спільної мети в певний час та в певному просторі. Цей план мав назву “План наступальних операцій багатонаціональних сил із видворення іракських сил із Кувейту” (Combined OPLAN for Offensive Operations to Eject Iraqi Forces from Kuwait), хоча деякі автори, наприклад, бригадний генерал Р. Скейлс, Т. Джонсон і Т. Одом, спрощено називали його планом кампанії “Буря в пустелі” (Desert Storm campaign plan [30, с. 108]). Він передбачав проведення повітряних, наземних, морських, космічних і спеціальних операцій.

Разом із цим, багато авторів використовувало слово “кампанія” у відношенні до повітряних, наземних і морських операцій під час “Операції “Буря в пустелі”, що призводило до запитань про фактичну кількість кампаній, які були сплановані та проведені.

Треба сказати, що цій плутанині сприяли назви фаз кампанії, яка визначалась вищезазначеним планом. Так, фаза 1 назвалась “Стратегічна повітряна кампанія” (Strategic Air Campaign), а фаза 4 – “Наземна наступальна кампанія” (Ground Offensive Campaign).

Таким чином, реально була тільки одна загальна кампанія рівня ТВД, яка поділялася на чотири фази. Ця кампанія включала в собі повітряні, наземні, морські, космічні та спеціальні операції в кожній фазі [41, с. 23–24]. Кодовим ім’ям всієї наступальної кампанії зі звільнення Кувейту було “Операція “Буря в пустелі” [16, с. 157].

Однак ця плутанина зробила свою справу і протягом війни термін “кампанія” часто використовувався з метою неофіційних і офіційних коментарів щодо різних аспектів загальних зусиль сил коаліції, наприклад, “повітряна кампанія”, “наземна кампанія” або “морська кампанія”. Ці коментарі

з'явилися в різних документах, на шпальтах газет і журналах, у офіційних заявах високопосадовців. Фактично, як зазначається у звіті конгресу США, ці терміни буденно використовувались для окреслення внеску повітряних, наземних і морських сил задля досягнення мети усієї кампанії на ТВД.

Щодо власних назв операцій, то кожна країна коаліції надавала власне ім'я своєї участі у війні, наприклад: США – операції “Щит пустелі” та “Буря в пустелі”, Великобританія – операція “Гранбі” (Granby), Канада – операція “Зчеплення” (Friction) тощо [72]. Причому американська назва для наступальної кампанії “Операція “Буря в пустелі” неправильно використовувалася багатьма авторами як назва для всього конфлікту в затоці.

У британському підручнику для кадетів академії сухопутних військ “The Gulf War Assessed” з посиланням на Центральне командування збройних сил США (CENTCOM) наступ наземних сил коаліції був названим операцією “Меч пустелі” (“Desert Sword”), флангова атака 7 корпусу США – операцією “Шабля пустелі” (“Desert Saber”, у британському правописі – “Desert Sabre”), а наступ 3 танкової дивізії США з фронту на позиції іракців мав назву, хоча й менш офіційну, “Спис пустелі” (“Desert Spear”) [189, с. 160].

У інших джерелах можна зустріти назву “Шабля пустелі” щодо визначення морської десантної операції, яка була спланована як допоміжна до наземної наступальної операції для звільнення столиці Кувейту зі сторони моря [41, с. 268].

Існують також пояснення про те, що після зміни задуму наземної операції та перенесення головного удару по позиціях іракців з фронту на обхідний маневр зліва з головним ударом у фланг іракців і прорив справа з метою захоплення столиці Кувейту, назва операції також змінилася з прямого “меча” на криву “шаблю” [127, 134].

Щодо подвійних назв операцій, наприклад, повітряно-наземна, то вони були нехарактерні, зустрічалися дуже рідко та в роботах військових дослідників–представників сухопутних військ, які прив'язували дії на землі до діючої в той час у збройних силах США доктрини повітряно-наземних операцій

(AirLand Battle doctrine). Вона передбачала тісну координацію атакуючих дій наземних сил та повітряну підтримку з боку авіації, яка атакувала наступний ешелон оборони противника.

Однак у цій війні повітряні операції проводились багато днів та на усю глибину оборони противника. Розробники плану кампанії розраховували, що наступ наземних сил не знадобиться. Не бажаючи ескалації конфлікту, наземні війська повинні приєднатися до атакуючих дій інших у випадку дійсної необхідності та за окремим рішенням політичного керівництва США, що фактично й сталося. Наземні операції розглядалися як допоміжні коаліції до повітряних операцій, які вже тривали, тому не зовсім відповідали вищезгаданій доктрині та називались окремо: “повітряні операції”, “наземні операції” [28, с. 48–50; 41, с. 154].

Працюючи над англо-американською історіографією війни в Перській затоці 1990–1991 років, автор намагався зберегти ті історично точні терміни, які використовувались британськими та американськими авторами.

Крім того, важливо виявити деяку різницю між змістом терміна “доктрина”, який зустрічається в американських, британських і вітчизняних документах. Якщо “доктрина” (наприклад Воєнна доктрина України) – це документ рівня держави, то для США та Великобританії доктрини можуть бути на всіх рівнях. Наприклад, одним із визначень воєнної доктрини є “стисле викладення того, як збройні сили діють під час кампаній, основних операцій, битв і боїв” [116]. Таким чином, для західних дослідників ключовим є те, що доктрини – це документи, які обумовлюють шляхи, порядок, способи дій, після того, як їх правильність була підтверджена теорією та практикою, а не масштабом цих дій. Тому, працюючи з джерелами, треба розуміти, що аналогом до цих доктрин є вітчизняні бойові статuti та настанови.

Досвід війни в Перській затоці 1990–1991 років підвищив цікавість використання сучасних збройних сил для вирішення регіональних конфліктів завдяки невеликим втратам особового складу та швидкому розгрому противника, який був домінуючою військовою потужністю в регіоні та

претендентом на роль “лідера всіх арабів”. Тому, висвітленню цієї війни та вивченню бойового досвіду була присвячена велика кількість робіт авторів, насамперед з країн головних учасників війни – Сполучених Штатів Америки та Великої Британії [3, 8–11, 17–21, 30, 41, 44, 55, 65, 67, 76, 79, 90, 96, 100, 102–103, 117, 132, 142, 189, 192].

Формування англо-американської історіографії розпочалося з публікацій статей у наукових періодичних виданнях [160, 162, 163, 166, 194, 211], які швидше зреагували на події війни в затоці. Більшість цих праць базувалась на свідченнях, спостереженнях та висновках багатьох її учасників. Це давало можливість охопити події у всій їх багатогранності. Протягом перших трьох років більша частина інтерв'ю, свідчень була зібрана та опрацьована дослідниками. Встигли вийти книги мемуарів генералів Н. Шварцкопфа [155] та П. Білйера [16].

Аналітичні звіти, огляди, оцінки та інші документи також почали розроблятися під час війни. Ця робота продовжувалася 2-3 роки вже після її закінчення. Замовниками їх були керівні державні інституції, такі як конгрес США, міністерство оборони США, парламентські комітети у Великобританії. Метою цієї роботи було якнайшвидше оцінити результати та наслідки того, що відбулося, вивчити уроки, прийняти подальші відповідні рішення.

Першим таким документом був поданий після закінчення війни у 1991 році проміжний звіт конгресу США [40]. У наступному році він був суттєво доопрацьований та отримав назву заключного звіту [41]. На замовлення палати представників конгресу США був підготовлений аналіз досвіду передислокації та розгортання військ, планування та проведених операцій, ефективності забезпечення ембарго [50].

На замовлення міністерства оборони США повітряними силами за участю представників інших видів збройних сил США та країн коаліції був відпрацьований огляд усіх повітряних операцій під час війни в затоці та оцінена їх ефективність [89]. Корпорація “РАНД”, науково-дослідницький центр, що частково фінансується урядом США, виконувала дослідження на замовлення

МО США, сухопутних та повітряних сил США щодо досвіду перекидання значних наземних сил на віддалений ТВД [141, 164], застосування резервістів та літаків цивільних компаній для повітряних перевезень [32], придбання ОВТ у ході бойових дій [8]. Спеціально створена група дослідників зробила детальний аналіз досвіду участі сухопутних військ у війні в затоці [30].

Однак не всі із цих аналітичних документів мали відкритий характер, також часто були відсутні матеріалів з помітками цензора. Так, наприклад, у четвертому томі “Огляду із застосування повітряних сил у Перській затоці” [71] повністю відсутня частина друга, яка присвячена повітряно-космічним операціям.

Разом із цим, діючи в США законодавчі акти вимагали від державних органів більшої відкритості, якщо це не зашкоджувало національній безпеці. Крім того, ця війна, враховуючи негативний досвід попередньої війни у В’єтнамі, мала бути широко висвітлена самою державою, щоб не дати “карт-бланш” на трактування подій неконтрольованим засобам масової інформації. Тому, багато урядових документів після опрацювання їх експертами із забезпечення таємниці стали доступні широкій аудиторії, у тому числі завдяки доступу через Інтернет.

Ці документи, як і ті, які з’являлися у наступні роки, носили відбиток певної формалізації в подачі інформації, мали чітку структуру, що було зручним для замовників. Як правило, розділи, що були присвячені об’єктам аналізу, склалися із описової, констатуючої частини—“спостереження”, аналітичної – з вивчення знайдених фактів, наведення виявлених недоліків та проблемних питань та в заключної – зазначення рекомендацій. Ця особливість підкреслює цілі та завдання проведених досліджень. А в цілому зазначені звіти, огляди, аналізи та документи з цієї категорії є важливим джерелом інформації про офіційні погляди державних структур, міністерства оборони, видів ЗС США на перебіг подій. Дослідники можуть зробити висновок про домінуючі підходи у трактуванні різних аспектів війни, незважаючи на іноді присутні наголошення

про незалежність проведених досліджень або про можливість розбіжності наведеного з офіційною точкою зору.

Міністерство оборони Великобританії також замовляло дослідження, але тільки незначна їх кількість знаходиться у відкритому доступі. Виконавцями робіт були Міжнародний інститут стратегічних досліджень [171] та Королівський об'єднаний інститут оборонних досліджень [39]. Звіти, довідки, аналізи, які готувалися для парламентських комітетів, і досі недоступні широкому колу дослідників.

Аналітичні документи з'являлися у друці ще протягом семи років після подій, по мірі вивчення документів або їх розсекречення. Паралельно результати досліджень оприлюднювались у періодичних виданнях та в монографіях, дисертаціях, хронологіях, тощо, які продовжували виходити у світ до останнього часу. Причиною є те, що наступні війни та конфлікти примушують по-іншому подивитися на події 1990–1991 років у Перській затоці, знову звернутися до досвіту цієї війни, зробити порівняння та важливі узагальнення.

Найважливішим поштовхом до поновлення досліджень за цією тематикою було захоплення у 2003 році іракських архівів. Їх поступове розсекречення американською стороною та введення до наукового обігу раніше недоступних документів створює умови для появи все нових і нових публікацій.

Загальна кількість видань є досить значною. За даними автора у період з 1990 до 2010 року американськими та британськими дослідниками було написано понад 400 книг, близько 400 документів (звітів, оглядів, науково-дослідних робіт, дослідних проектів, тощо), біля 500 матеріалів досліджень у наукових періодичних виданнях та приблизно 400 наукових статей у спеціалізованих періодичних виданнях. Звичайно, наведені дані не є вичерпними. Також існує багато Інтернет-сторінок, присвячених цій війні, у тому числі сторінок організацій ветеранів цієї війни.

Аналізуючи джерельну базу дослідження, автор виділяв бібліографії війни в затоці, які були складені у навчальних і наукових закладах, бібліотеках, окремими дослідниками, фундаментальні надбання відомих вчених та дослідження професійних істориків, які відрізнялись глибиною досліджень, документальні джерела державних установ, що відбивали офіційне трактування подій. Окремо автор виділяв навчальні посібники та документальні фільми з огляду широти охоплення ними аудиторії читачів та глядачів. Наявність значних обсягів первинних джерел, особливо фото-, відео- та аудіоматеріалів, давала можливість дослідникам отримати “свідчення” про війну на момент, коли вона відбувалася. Велика увага також приділялася отриманню, вивченню, складанню та зберіганню атласів, карт.

Аналіз досліджень військових науковців певних видів збройних сил дозволив з’ясувати їх бачення уроків війни та перспектив розвитку відповідних видів збройних сил. А дослідження магістерських робіт слухачів військових навчальних закладів дозволили якнайширше усвідомити весь спектр напрямків наукових пошуків із зазначеної тематики. Важливою складовою джерельної бази за темою дослідження були статті в наукових періодичних виданнях. З огляду на їх велику кількість та тривалий період виходу публікацій вдалося повніше оцінити динаміку зміни інтересу до тих чи інших аспектів подій війни в затоці.

Первинні джерела практично не були доступні автору, але послужили основою для досліджень американських і британських фахівців. Створені на основі першоджерел воєнно-історичні праці мають не тільки воєнно-наукову цінність, але й в мирний час сприяють вивченню бойового досвіду, розвитку воєнного мислення та наближують до більш чіткого розуміння тих форм і способів збройної боротьби, які застосовувались. Це робить вивчення цих робіт дуже актуальним.

Вивчаючи дані про війну в Перській затоці в 1990–1991 роках американських та британських авторів у бібліотеках України, з’ясувалось, що велика кількість відкритих джерел існує в їх електронних версіях у мережі

Інтернет. Електронні каталоги університетів і наукових установ США та Великої Британії, бібліографічні збірники [38, 83, 135, 156, 164, 199, 202] містять величезний перелік видань, які доступні в цифровому форматі. Так, серед бібліографічних записів про джерела часто знаходяться Інтернет-посилання на електронні копії (версії) відповідних джерел, які можуть знаходитись у вільному доступі для будь-яких дослідників. Провідні вищі військові навчальні заклади розмішують результати відкритих досліджень своїх слухачів та науковців на серверах цих установ, з якими можна ознайомитися за допомогою засобів Інтернет. Широко розповсюджена практика провідних періодичних видань розмішувати матеріали своїх видань у Інтернеті, підтримувати “on-line” версії журналів, створювати електронні архіви публікацій. Аналіз наявності системи та засобів накопичення, зберігання, розповсюдження наукової інформації в США та Великобританії дозволило створити сприятливі “організаційні умови” для розвитку історичних знань та тема війни в затоці.

У процесі аналізу джерел, у яких йшлося про зазначені події, була спроектована та створена база даних джерельної інформації, яка подавала описову, недостатньо структуровану інформацію з різних джерел у вигляді, що дозволяв її подальшу комп’ютерну обробку (див. додаток Б). Автор поділяв всі публікації за основними типами, а саме: монографії, науково-дослідні проекти та дисертації, наукові дослідження, розробки, наукові доповіді, звіти, зведення, донесення, огляди, аналізи, оцінки, плани, спогади, мемуари та інтерв’ю (див. додаток В), які пізніше були згруповані в одинадцять типів публікацій (див. додаток Д).

Серед монографій виділяються праці Б. Буша “Логіка помилок військової розвідки” та П. Шарон “Торговці Месопотамії та причини війни в Перській затоці”, які повно та детально розкривали окремі теми і були підготовлені одноосібно, як правило, під час навчання авторів у військових закладах післядипломної освіти або їх роботи у військових дослідних установах. Дослідження та науково-дослідні проекти з широкого кола питань переважно

виконували колективи дослідників науково-дослідних установ та організацій на замовлення державних установ, видів збройних сил тощо. Есе – невеликі за обсягом наукові праці, які виконували слухачі вищих військових навчальних закладів, та які містили критичний аналіз певних аспектів проблеми, стимулюючи відповідну наукову дискусію. Звіти готувалися здебільшого військовими фахівцями на замовлення конкретної групи людей. Огляди містили узагальнення аналітичних та фактологічних матеріалів (статистичних, хронологічних, кількісно-якісних даних), які були зібрані та опрацьовані великим колективом дослідників. Вони заклали фундамент для подальших наукових праць. З метою дослідження ефективності застосування військ (сил) або певних видів озброєння та військової техніки групи професійних експертів опрацьовували та публікували відповідні оцінки. Публікації-аналізи присвячувались ґрунтовному дослідженню окремих питань досвіду війни (певних воєнних технологій), а їх авторами були фахівці спеціалізованих наукових установ (центрів, лабораторій). Спогади, як тип публікацій, відносились до видань мемуарів, що дозволяли авторам–учасникам подій донести до широкого загалу власне бачення та оцінку різних аспектів війни. Інтерв'ю містили зафіксовані думки та свідчення учасників подій, які дослідники отримували під час опитування (інтерв'ю). Статті відображали попередні або неповні результати досліджень широкого кола науковців.

Вид видання передбачав поділ на книги, документи та наукові періодичні видання. Були систематизовані замовники публікацій: урядові установи, університети, інститути, коледжі, центри, науково-дослідні лабораторії, агенції, бюро, офіси та служби.

Аналіз напрямів досліджень дозволив виділити такі групи: політичні питання, доктрини, питання щодо особового складу, озброєння, гуманітарні аспекти, особисті спогади, думки учасників подій, аналіз війни та її уроки (див. додаток Е).

Важливо відмітити, що офіційні установи США, наприклад, конгрес США та його служби, також активно розміщують свої відкриті документи на

веб-сайтах для вільного доступу до них зацікавлених осіб та громадськості, особливо після проходження певного часу від моменту закінчення війни. Стали відомими загалу розсекречені директиви ради національної безпеки США, витяги з наказів на проведення операцій, звіти, доповіді, тощо.

Разом з тим, досі не існувало окремих досліджень, які б розглядали англо-американську історіографію війни в Перській затоці у 1990–1991 роках у цілому або британську та американську історіографії окремо.

Окремий інтерес для дослідників представляють резолюції Ради Безпеки ООН. Будучи первинними джерелами інформації про війну в Перській затоці, вони, однак, не стільки відображали історичні факти, як містили їх аналіз, оцінку та тлумачення подій. З 2 серпня 1990 року по 4 червня 1997 року було прийнято 33 резолюції ООН щодо подій у Іраку та Кувейті. У 1990 році – 13, у 1991 році – 11 і з 1992 по 1997 рік по 1–2 резолюції. Унікальність цих документів визначається тим, що вони легітимно та об'єктивно визначали ставлення міжнародної спільноти до агресії Іраку, формулювали вимоги до іракського керівництва, надавали “мандат” іншим країнам ООН на прийняття заходів у відповідь та визначали шляхи подолання наслідків цього регіонального конфлікту. Резолюції Ради безпеки ООН дозволяють дослідникам самостійно встановити хронологію перебігу подій у затоці, дій сторін, відчуті політичну атмосферу навколо війни через суху мову офіційних дипломатичних документів.

Резолюції ООН були важливими і стислими документами, кожний з яких складався з двох частин: констатуючої – де оголошувались причини для прийняття резолюції, а якщо вона була наслідком невиконання або неповного виконання попередніх резолюцій, то і нагадування про них, та другої частини – самого рішення, яке було викладене по пунктах.

Перша резолюція Ради Безпеки ООН 660, що була викликана вторгненням Іраку до Кувейту 2 серпня 1990 року, закликала всі нації до осудження іракського вторгнення та заклик до Іраку та Кувейту негайно розпочати інтенсивні переговори за посередництвом Ліги Арабських Країн.

Вимоги цієї резолюції були проігноровані Іраком. Резолюція 661, яка з'явилась через чотири дні, закликала всі країни встановити заборону на економічну діяльність (фактично економічні санкції), припинити виконання всіх військових контрактів на постачання зброї до Іраку й Кувейту [156].

Відповідаючи на це, Ірак декларував приєднання до себе Кувейту, як ще однієї провінції. Тому наступна резолюція 662 вимагала від Іраку негайного залишення Кувейту, відновлення суверенітету Кувейту, його незалежності та територіальної цілісності, повернення влади законному уряду Кувейту та закликала країни світу не визнавати анексію [156].

У зоні конфлікту залишились багато представників різних іноземних країн, які фактично були заручниками іракців, а їх життя було в небезпеці, тому наступна резолюція від 18 серпня 1990 року № 664 вимагала від Іраку сприяння в негайному відбутті громадян інших країн із зони конфлікту та їх безпеці. Ігнорування урядом Іраку вимог ООН звільнити Кувейт та спроби продовжувати експорт нафти викликали появу резолюції від 25 серпня № 665, яка закликала країни-члени ООН здійснювати перевірку всіх суден, які б могли б здійснювати експорт-імпорт, гарантуючи тим самим виконання резолюції № 661 [156].

У той же час, уряд Іраку не поспішав відпускати іноземців та дипломатів, брутально поводився з громадянами окупованого Кувейту. У резолюції 667 від 16 вересня 1990 року вже йшлося про обвинувачення Іраку у викраданні іноземців, порушення дипломатичного імунітету тих, хто раніше працював у Кувейті.

Таким чином, майже три місяці Ірак не зважав на вимоги світової спільноти щодо звільнення Кувейту, поновлення його законного уряду, звільнення заручників тощо. Фактично Іраком було проігноровано одинадцять резолюцій ООН. Тому, 29 листопада 1990 року була прийнята резолюція 678, у якій Іраку надавалась остання можливість виконати вимоги ООН щодо Кувейту до 15 січня 1991 року. Якщо цього не станеться, Рада Безпеки надавала повноваження міжнародній спільноті застосувати всі можливі засоби задля

примушення Іраку до виконання вимог ООН та встановлення миру та безпеки у регіоні. Формулювання “всі можливі засоби” було результатом компромісу між постійними членами Ради Безпеки ООН, яке не трактувалось однозначно як війна, але й не виключало застосування військової сили проти Іраку [63, с. 234].

Як відомо, Ірак відмовився виконати вимоги “ультиматуму” ООН. Після проведення операцій “Буря в пустелі” та “Меч пустелі” була прийнята резолюція 686 від 2 березня 1991 року, яка, враховуючи листи Міністра іноземних справ Іраку з погодженнями виконати вимоги вищезгаданих резолюцій Ради Безпеки ООН та підтверджуючи незалежність, суверенітет та територіальну цілісність Іраку та Кувейту, вимагала від Іраку припинення всіх ворожих та провокуючих дії проти інших країн, включаючи ракетні атаки та проліт бойових літаків. Резолюція передбачала також звільнення всіх полонених, надання інформації, визначення групи військових для контактів з іракською стороною задля остаточного припинення бойових дій.

Суверенітет Кувейту був поновлений, але потребував міжнародних гарантій. Крім того, в Іраку, як вважалось, залишалася зброя масового ураження (ЗМУ) та засоби її доставки. Тому наступна резолюція 687 від 8 квітня 1991 року передбачала створення демілітаризаційної зони між Іраком і Кувейтом із розміщення спостерігачів ООН. Іраку також нагадувалось про необхідність виконання міжнародних конвенцій, таких як Женевський Протокол про заборону використання у війні задушливих, отруйних та інших газів і бактеріологічних методів ведення бойових дій від 17 червня 1925 року. Іраку пропонувалось ратифікувати Конвенцію про заборону розробки, виготовлення і накопичування бактеріологічної (біологічної) та токсичної зброї й її розповсюдження від 10 квітня 1972 року. Резолюція також вимагала від Іраку знищення, демонтування і приведення до нешкідливого стану під міжнародним контролем всієї хімічної та бактеріологічної зброї, всіх запасів її компонентів, всю інфраструктуру досліджень, розробки, підтримки і виготовлення цієї зброї, а також всіх балістичних ракет дальністю більш ніж 150 км з відповідною інфраструктурою. Також повинна бути сформована

Спеціальна комісія інспекторів, яка б працювала безпосередньо в Іраку. Крім цього, від Іраку вимагалось осудити та не підтримувати ніяких актів міжнародного тероризму.

Резолюція 688 від 5 квітня 1991 року була відповіддю на дії Саддама Хусейна щодо репресій цивільного іракського населення, шіїтів і курдів з осудженням цих дій, вимогами допустити міжнародні гуманітарні організації до населених курдами територій. Наступні резолюції передбачали місію спостерігачів та спеціальну інспекцію, встановлювали режим експорту іракської нафти та інші дії післявоєнного врегулювання [201].

Таким чином, резолюції Ради Безпеки ООН дозволяють чітко усвідомити офіційне трактування подій, які відбувалися, з боку міжнародної спільноти.

Автор виявив, що за широтою охоплення аудиторії важливими джерелами про цю війну були багатосерійні документальні фільми. Їх створенням займалися такі провідні медіа-компанії, як британська “BBC” та американська “CNN”, що гарантувало цим фільмам багатомільйонну аудиторію глядачів. Найбільш відомі дев’ять таких документальних фільмів та серіалів. Перші з них вийшли “по гарячих слідах” у 1991 році у США (три фільми) [154, 190, 206] та у Великобританії (один фільм) [185], у яких автори переважно демонстрували реалії бойових дій, інтерв’ю учасників, дії військ коаліції, які призвели до перемоги, портрети політичних лідерів та військових керівників. Наступні документальні фільми, які вийшли на екрани в 1994–1997 роках [73, 105, 187], крім широкого показу подій війни, містили критичний аналіз певних її аспектів, критичні думки командувача коаліційними військами генерала Н. Шварцкопфа (Norman Schwarzkopf) про спосіб припинення бойових дій та завершення війни тощо. Цікаво, що критичні висловлювання керівників такого рівня з’явилися уже за нового президента США, представника демократичної партії. У 2002 та 2005 роках британські дослідники та журналісти-свідки подій випустили документальні серіали [186, 188], в яких ще раз розповіли про причини виникнення конфлікту, його ескалацію, вторгнення Іраку до Кувейту,

часи окупації, свідчення політиків, генералів, офіцерів, солдат з різних сторін, які брали участь у війні.

Ці джерела містили фото- та кіно-матеріали, які були важливими документальними “свідками” про те, що відбувалося, та коментарі “в кадрі або за кадром”, які вже стали результатом проведених досліджень.

За кількістю (рис. 1) переважають публікації в періодичних виданнях.

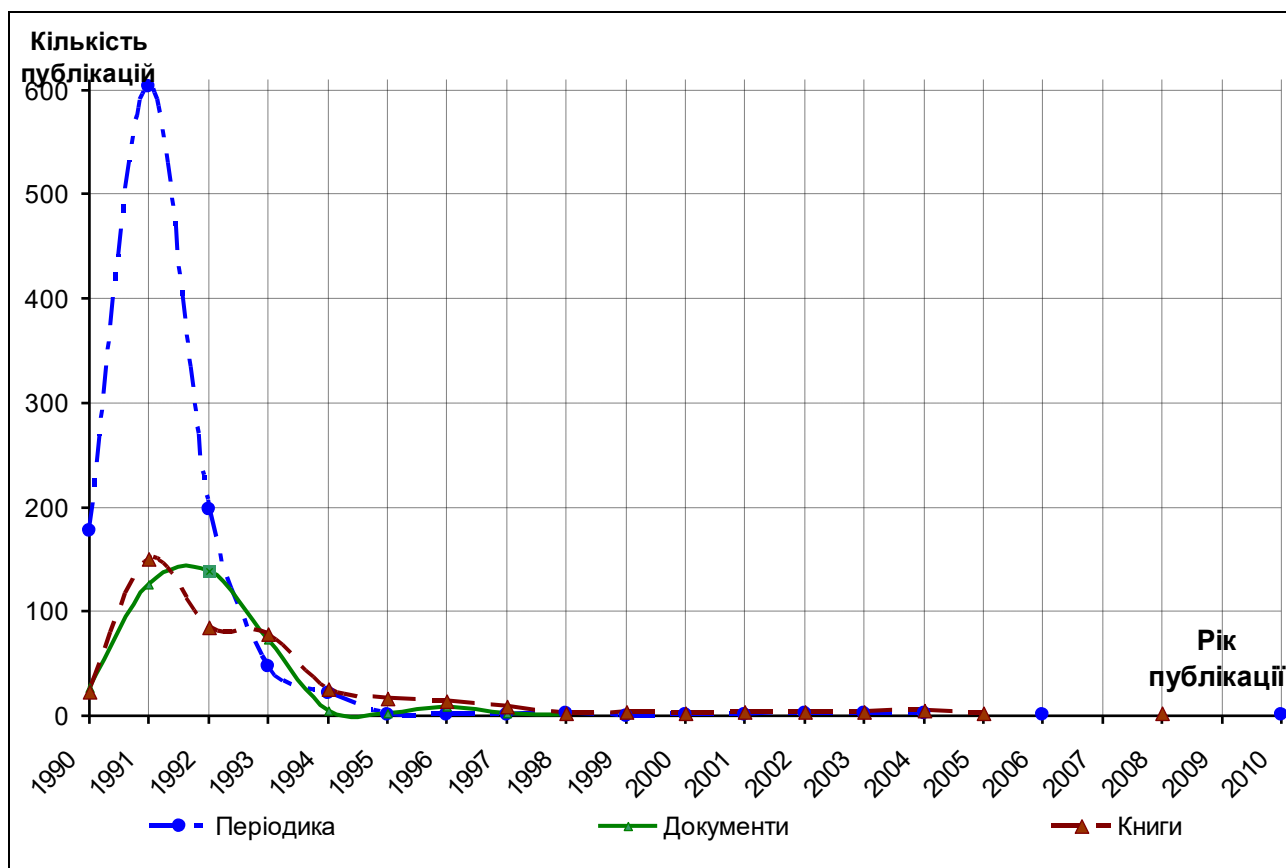

Рис. 1. Динаміка змін кількості публікацій щодо висвітлення війни протягом 20 років

Статті в періодичних виданнях з’являлися головним чином протягом періоду війни та одного року після їх завершення. Документи (звіти, доповіді, зведення, огляди, аналізи, оцінки та ін.) публікувались переважно під час та після закінчення бойових дій до 1997 року. Наступні події в колишній Югославії змінили пріоритети замовників аналітичних документів. Разом з цим, виник додатковий інтерес до порівняння наступних конфліктів з війною 1990–1991 років, тому окремі книги та статті виходили до цього часу.

Якщо кількість публікацій на певну тему свідчила про ступінь зацікавленості нею дослідниками, то їх обсяг показував відносну інфор-

мативність написаного. Звичайно, прямої залежності глибини та достовірності проведених досліджень від обсягу публікацій не існувало. Але, як правило, об'ємні праці охоплювали або більше аспектів подій або розглядали окремі з них більш ґрунтовно та детально.

Щодо авторів публікацій, то досвід війни висвітлювався як військовими, так і цивільними авторами, самими учасниками подій, колективами авторів на замовлення дослідницьких установ (див. додатки Ж, З).

Як показав аналіз публікацій, військові автори передусім писали на теми, які потребували спеціальних знань, власного досвіду та доступу до документів. Наприклад, це питання аналізу окремих аспектів бойових дій, оперативного мистецтва, об'єднаних операцій, спеціальних операцій, дій морської піхоти, підготовки військ, застосування таких ОВТ, як танки, гелікоптери, оцінки результатів застосування зброї. Традиційно військові автори зовсім не писали на теми оцінки політично-економічної ситуації, яка склалася перед агресією Іраку, підґрунтя конфлікту в Перській затоці, про мирні зусилля, санкції та інше, що потребувало робити певні політичні оцінки. Ця сфера досліджень належала цивільним авторам, які спеціалізувалися на політичних питаннях.

Проводячи аналіз праць військових дослідників, автор з'ясував, що існують певні особливості у підготовці публікацій різними категоріями військовослужбовців. Зміст наукових досліджень часто залежав від рівня обізнаності автора та його можливостей працювати з першоджерелами, а також сфери його діяльності.

За військовим званням (див. рис. Ж.1.) серед авторів переважали підполковники та їм рівні, які склали 26% від усіх військових авторів. П'яту частину (21%) – генерали та їм рівні однаково з майорами та їм рівними (21%). Генерали часто торкалися питань загальних оцінок бойових дій, аналізу досвіду, ділилися своїми спогадами та особистими думками. Старші офіцери, передусім майори та підполковники, часто проводили дослідження під час їх навчання в навчальних закладах. Це есе та магістерські роботи, де вони робили сміливі та оригінальні висновки, які позитивно оцінювались їх науковими

керівниками. Разом із цим, варто відмітити, що ці роботи були часто першими спробами проведення наукових досліджень цими авторами. На полковників та їм рівним приходиться 13%, а на всіх молодших офіцерів – 15%. Характерно (див. рис. Ж.2., Ж.3.), що останні разом із молодшими за званням військовослужбовцями (4%) публікувалися переважно у періодичних виданнях, які були розраховані саме на їх аудиторію. Найбільш цінними, як встановив автор, є публікації, авторами яких були полковники та підполковники. Це – монографії, дисертації, аналізи, матеріали дослідницьких проектів тощо. Ці праці, як правило, були підготовлені під час служби офіцерів у військових дослідних установах та військових навчальних закладах.

Що стосується цивільних авторів та колективів авторів, то кількість публікацій цивільних авторів більш ніж у двічі перевищує кількість робіт військових і в чотири рази – публікацій колективів авторів, що свідчить про наявність широкого прошарку цивільних дослідників, які спеціалізувалися на питаннях у військовій сфері.

У США, наприклад, при корпусі морської піхоти діяв підрозділ історії та музеїв (History and Museums Division), який був укомплектований професійними істориками та мав завдання фіксації з виданням монографій бойового досвіду операцій морської піхоти США.

Цивільні автори домінували у висвітленні переважної більшості питань, за виключенням тих небагатьох, що були зазначені вище, а також тих, які розроблялися переважно колективами авторів – теорія “справедливої війни”, оцінка вартості війни, документи для слухань у конгресі США.

Аналізуючи установи, заклади, організації, де виходили в світ більшість публікацій, треба зазначити, що до першої десятки входять виключно американські установи та заклади. За обсягом відкритих матеріалів з великим відривом лідирує конгрес США (див. рис. 3.2.). Це перш за все звіти, доповіді та матеріали слухань. Далі слідує публікації трьох військових коледжів: воєнного коледжу сухопутних військ США (U.S. Army War College), командно-штабного коледжу сухопутних військ США (U.S. Army Command and General

Staff College), коледжу воєнно-морських сил США (U.S. Naval War College). Великий обсяг досліджень провели також такі державні установи, як офіс генеральної інспекції США (U.S. General Accounting Office), науково-дослідна служба конгресу США (Congressional Research Service), національна лабораторія в Лос-Аламосі (Los Alamos National Laboratory). Працюючи на замовлення офіційних органів влади США, вони публікували звіти, результати своїх досліджень і перевірок.

Та обставина, що офіційні органи влади США публікували багато матеріалів звітів, доповідей, розслідувань, оглядів та інших документів, відбивала сильну залежність політичного керівництва США від схвалення його політики та рішень конгресом і сенатом США, а також від підтримки суспільством. Останнє було найважливішим уроком В'єтнаму. Британська влада цим переймалася менше, тому що не була обтяжена таким трагічним досвідом тривалої й кривавої війни в Азії. Скоріше навпаки, маючи в активі швидкоплинну, переможну, з відносно невеликими втратами війну з Аргентиною, вона мала достатній кредит довіри своїх громадян. А довготривале та криваве протистояння з Ірландською Республіканською Армією (Irish Republican Army) певним чином підвищили "іммунітет" британців до втрат військ, тому влада могла собі дозволити розкіш не відкривати багатьох офіційних документів.

Із неурядових дослідних центрів США варто виділити Вашингтонський інститут політики на Близькому Сході (Washington Institute for Near East Policy), який є відомим та визнаним центром проведення досліджень, які фокусуються на зазначеному регіоні.

Серед інших військових закладів слід відмітити школу післядипломної освіти ВМС США (U.S. Naval Postgraduate School), технологічний інститут повітряних сил збройних сил США (Air Force Institute of Technology), центр і школу спеціальних операцій сухопутних військ США (Army John F. Kennedy Special Warfare Center & School), військовий коледж повітряних сил ЗС США

(U.S. Air War College), університет повітряних сил ЗС США (U.S. Air University).

На відміну від США, військові заклади та установи Великобританії приділяли значно меншу увагу війні з Іраком, враховуючи їх відносно невеликий, у порівнянні з США, внесок у планування операцій та короткостроковість наземної кампанії, де британські сили були найбільш представлені. Разом з цим (див. рис. 3.1.) можна назвати штабний коледж Королівських повітряних сил (Royal Air Force Staff College) та об'єднаний командно-штабний коледж (Joint Services Command & Staff College), де слухачі та наукові працівники досліджували цю війну та публікували свої матеріали у фахових виданнях. Окремо можна відзначити фахівців Королівської військової академії сухопутних військ (Royal Military Academy), які, крім вивчення питань дій наземних сил у 1992 році, видали підручник [189], де були проаналізовані різні операції та аспекти війни з Іраком. Цей підручник був розроблений з метою підготовки не тільки курсантів академії, а й студентів цивільних освітніх закладів, які вивчали питання безпеки та оборони.

Але переважна більшість британських авторів були цивільними та працювали у відомих дослідних установах, таких як: Королівський загальновидовий інститут оборонних досліджень (Royal United Services Institute for Defence Studies), Центр оборонних досліджень (Center for Defence Studies), Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies), Школа досліджень Сходу та Африки Лондонського університету (School of Oriental and African Studies, University of London), що свідчить про наявність великого прошарку професійних дослідників з воєнних питань як в державних невійськових структурах, так і тих, що мають статус міжнародних. Деякі із наукових центрів, будучи незалежними, мали тісний зв'язок із військовим відомством. Так, науковці Королівського коледжу Лондонського університету (King's College University of London) зазвичай керували та оцінювали магістерські роботи офіцерів-слухачів британських вищих військових закладів.

Із найбільш “мовчазних” установ і закладів слід відмітити Центральне розвідувальне агентство США (U.S. Central Intelligence Agency) та центр медичних досліджень ВМС США (Naval Health Research Center), специфіка роботи яких, а також результати їх досліджень носять переважно закритий характер.

Аналіз бази даних періодичних видань (див. додаток II, рис. II.1.) свідчить, що найбільш активно виходили статті в щоквартальному журналі воєнного коледжу сухопутних військ США “Параметрз” (“Parameters”), журналі інституту воєнно-морських сил США (US Naval Institute) “ЮС Нейвал Інстітют Просідінгз” (“U.S. Naval Institute Proceedings”), журналі коледжу аерокосмічних доктрин (College of Aerospace Doctrine) “Еарпауер джорнал” (“Airpower Journal”), виданні коледжу воєнно-морських сил США “Нейвал во коледж ревью” (“Naval War College Review”).

За обсягом публікацій від них ненабагато відставали такі авторитетні суспільно-наукові видання, як журнал “Інтернешнл сек’юріті” (“International Security”), близький до офіційних джерел журнал “Форін полісі бюлетін” (“Foreign Policy Bulletin”), впливовий журнал Ради міжнародних відносин “Форін ефearз” (“Foreign Affairs”) та інші.

На відміну від США, серед британських періодичних видань (див. рис. II.2.), які висвітлювали війну з Іраком, домінували невійськові, але за змістом воєнно-наукові видання, такі як: “Армі квотерлі енд дефенс джорнал” (“Army Quarterly & Defence Journal”), журнал близький до інституту оборонних досліджень та аналізу “Стратіджік аналісіз” (“Strategic Analysis”), журнал Королівського загальновійськового інституту (Royal United Services Institute (RUSI)) “РУСІ джорнал” (“RUSI Journal”).

Автором було встановлено, що серед відкритих публікацій у США лідерами були офіційні та військові установи, тоді як у Британії повністю домінували провідні цивільні дослідні установи (“thinking tanks”). Та ж сама особливість спостерігалася при аналізі періодичних видань, які активно висвітлювали війну в Перській затоці в 1990–1991 роках. Лідерами з публікацій

про цю війну в США були журнали, збірники військових закладів та установ, тоді як в Британії – цивільні.

Аналізуючи свідчення авторів про способи їх дослідження, можна зазначити, що при вивченні війни дослідники активно вивчали наявні документи діючих штабів, архівні документи, перевіряли їх достовірність і повноту інформації, яка там містилась. Дослідники також вивчали обставини, в яких відбувались події, й те, що впливало на самі події та учасників подій, активно застосовуючи прийоми опитування, проведення інтерв'ю свідків, учасників війни різного рангу, а також журналістські репортажі.

Разом з цим, аналізуючи списки використаних джерел, наприклад доповідей корпорації РАНД (RAND Corporation (Research ANd Development)) з аналізу повітряної війни в затоці на замовлення повітряних сил США [8, с. 10–14; 67, с. 69–70], варто відмітити, що автори працювали з деякими первинними документами, які залишились закритими для широкого кола дослідників. Це – бойові документи підрозділів та частин, тексти доповідей військових керівників на нарадах, донесення, оцінки, розрахунки, тощо. Хоча корпорація РАНД проводила аналіз з семи основних аспектів повітряної кампанії, чотири з них, а саме: удосконалення доктрин, модернізація ОВТ, створення та удосконалення систем та напрямки наукових досліджень, залишилися обмеженими для вільного доступу.

Переважна частина англо-американської історіографії відбивала дійсний стан речей завдяки перебігу подій у нових, більш “теплих” умовах ніж у ситуації жорсткого військового, політичного та ідеологічного протистояння, яке було характерно для періоду “холодної війни”. Досягнутий міжнародний консенсус, внутрішньополітична згода в США і Британії, надзвичайно невеликі втрати особового складу військ коаліції та цивільного населення Іраку, ефективна робота та контроль медіа, інші фактори сприяли більшій відкритості публікацій. Так, проміжний (Conduct of the Persian Gulf War: Interim Report to Congress) (липень 1991 року) та заключний звіти конгресу США [41] (січень 1992 року) мали гриф обмеженого доступу. На початку 1998 року цей гриф з

цих документів був знятий, а їх електронні копії уже були доступні у мережі Інтернет.

До факторів, які сприяли викривленню реального стану речей, можна віднести: намагання підвищити значення та заслугу певного виду збройних сил у перемозі над Іраком в умовах суттєвого скорочення військових бюджетів та перегляду програм розробки та закупівлі озброєння, занадто оптимістична оцінка досягнутих результатів під час війни з метою подолати “в’єтнамський синдром”, а також приховування певних результатів застосування нової зброї (наприклад, американських систем ППО “Патріот” та британських бомб JP223) з метою недопущення негативного політичного резонансу і послаблення експортних позицій на ринку зброї.

Дослідники також не обходили увагою роботи своїх колег, робили порівняння знайдених результатів, свідченням чого були багаточисельні посилання на праці попередників. Разом з цим, було з’ясовано, що в них подекуди зустрічались праці, написані не англійською мовою. Так, посилання на радянські джерела одиничні, наприклад про радянський аналітичний звіт 1991 року операції “Щит пустелі” та “Буря в пустелі” в перекладі ЦРУ згадується в американській праці, яка вийшла тільки в 2004 році [204, с. 13]. Практично немає посилань на арабські, французькі, ізраїльські, радянсько-російські та інші джерела. Наприклад, витоки конфлікту з погляду арабського світу висвітлювали американські або британські автори, хоча й арабського походження.

Щодо доступності джерел, то виявлено, що найбільш доступними є американські джерела, які у великій мірі можуть бути прочитані за допомогою мережі Інтернет, й значно менше відкриті для загального користування праці британських авторів. Крім того, певна відкритість та досяжність інформації сприяла політиці якнайширшого залучення іноземних слухачів до американських навчальних закладів.

Офіційні установи США та провідні військові та цивільні навчальні, а інколи й науково-дослідні заклади надають вільний доступ до значної частини

своїх електронних ресурсів, особливо публікацій в наукових виданнях. Маючи достатньо серйозний відрив у розвитку оборонних технологій та воєнній науці від своїх конкурентів, та в умовах певного геостратегічного домінування США в світі, “нового світового порядку” [179], Америка хотіла бути “зрозумілим у поглядах” лідером традиційних військових блоків та ймовірних майбутніх коаліцій, досягти найкращої взаємосумісності з країнами-партнерами для проведення спільних операцій за межами власних національних кордонів, як це сталося в Іраку.

Було важливо закріпити напрацьовані та перевірені американськими військовими під час війни з Іраком підходи до ведення збройної боротьби не тільки у власній практиці та керівних документах, а й вплинути на зміни в доктринах країн-союзників та країн-партнерів. Важливість завдання відпрацювання спільних підходів на основі національних американських стратегій, доктрин та концепцій, переважувала небезпеку бути занадто відкритими для потенційних противників інтересів США. Вважалося, що розрив між США та ними достатньо великий, щоб ще довгий час перебувати в небезпеці, особливо у випадку високотехнологічної війни.

Дійсно, найважливіші досягнення збройних сил США, які успішно пройшли випробування в ході війни в затоці, були поступово “експортовані” до НАТО, а далі – до військових організацій країн-членів НАТО.

Так, нова концепція багатонаціональних загальновійськових оперативно-тактичних сил БЗВОТС (CJTF Combined Joint Task Force) була прийнята НАТО наприкінці 1993 – на початку 1994 року. На той час вважалося, що вона ввібрала все найкраще, що містилось у діях альянсу та коаліційних діях з реагувань на кризу. Вона передбачала коаліційні дії під проводом НАТО поза зоною відповідальності НАТО [136], фактично як це було в затоці, якщо замінити “під проводом НАТО” на “під проводом США”.

Деякі американські автори прямо вказували на той вплив, який мали бойові дії в Перській затоці на розвиток доктрини збройних сил США із загальновійськових оперативно-тактичних сил, яку НАТО використали для

створення концепції БЗВОТС та пізніше застосували в Боснії [95]. Дослідник Р. Війк (Rob de WIJK, Clingendael Institute, Netherlands) стверджував, що сили коаліції у затоці в 1990–1991 роках вже мали всі ознаки БЗВОТС, хоча й не здогадувались про це [54, с. 91–97]. До аналогічної думки дещо раніше прийшов і Т. Кук [43, с. 124–136].

Іншим прикладом може бути заміна доктрини повітряно-наземної операції (AirLand Battle), яка концептуально служила основою для розробки інших доктрин сухопутних військ США для збройної боротьби на Європейському ТВД з 1982 по другу половину 1990-х років. Під впливом нових, переконливо продемонстрованих в затоці можливостей, цю доктрину було змінено на нову – мережево-центричних бойових дій (Network-Centric Warfare). Завдяки широкій популяризації цих ідей схожі підходи до збройної боротьби з'явилися й в союзниках і партнерах США. Наприклад, міністерство оборони Великобританії прийняло схожу перспективну програму створення можливостей, що забезпечуються мережами (Network Enabled Capability). Австралійські збройні сили розробили співзвучну концепцію всюдисущої системи бойового управління (Ubiquitous command and control). Швеція розробила аналогічну програму оборони, основаної на мережі (Network Based Defence) [123].

Таким чином, війна в Перській затоці отримала широке та різнопланове висвітлення в англо-американській історіографії. Джерельна база складає десятки сотень книг, вторинних документів (звітів, оглядів, тощо) та статей. Наявність електронних каталогів бібліотек, значної кількості розроблених дослідниками бібліографій за темою війни в затоці значно спростила створення бази даних джерел та додаткових баз даних (наприклад, періодичних видань, де публікувались матеріали досліджень), що було необхідним для проведення ефективних досліджень. Завдяки отриманій інформації автор одержав 168 джерел в електронному вигляді, а також оптимізував свою роботу в “класичних” бібліотеках.

Ця англо-американська історіографія активно вивчається не тільки самими американцями та британцями, а також їх союзниками та партнерами, а в мережі військових навчальних закладів – слухачами із багатьох країн Азії, Африки та Латинської Америки. Наближення, завдяки проведеному дослідженню джерельної бази зазначеної історіографії, до українських дослідників сприятиме вивченню досвіду війни в затоці та врахуванню його в процесі трансформації Збройних Сил України.

Особливу користь від звернення саме до англо-американської історіографії війни в затоці у 1990–1991 роках обумовлює те, що праці британських та американських дослідників базуються на первинних документах, звітах, донесеннях, а також свідченнях, спостереженнях, спогадах безпосередніх і головних учасників подій війни.

1.2. Якісно-кількісна характеристика основних етапів розвитку англо-американської історіографії

Аналіз бібліографій [38, 83, 135, 156, 164, 199, 202] показав, що час виходу публікацій можна поділити на три етапи (рис. 2). На першому етапі, який тривав близько двох років, з початком бойових дій 2 серпня 1990 року, кількість публікацій різко збільшується, досягаючи свого піку в 1991 році, коли іракським військам була завдана поразка. Також велику кількість матеріалів та документів було написано по “гарячих” слідах, базуючись, передусім, на свідченнях, спостереженнях, висновках учасників подій, передвоєнних дослідженнях та доступних на той час документах, включаючи фото і відео.

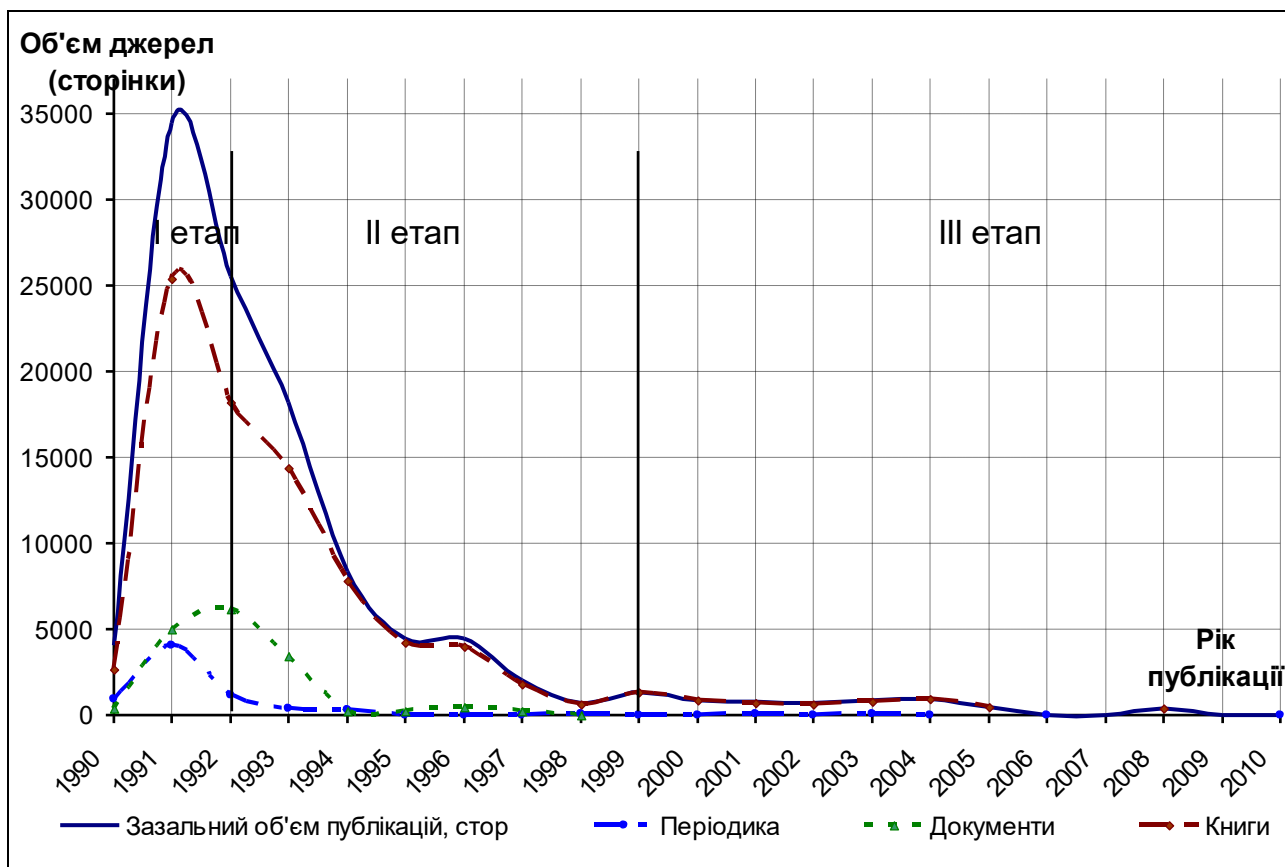

Рис. 2. Основні етапи розвитку англо-американської історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років

Другий етап характеризується подальшим зменшенням кількості публікацій. Протягом 1992–1997 років досвід бойових дій активно вивчався, хоча кількість робіт суттєво скорочувалась. Деякі автори, наприклад британці Дж. Пімлот і С. Батсі, відмічали раптовий спад інтересу в США та Великобританії до війни в Перській затоці вже через місяць після підписання договору про припинення вогню. Вони пояснювали це “перенасиченням” засобів масової інформації висвітленням цієї війни, її політично “неохайним” завершенням, що дало нагоду Саддаму Хусейну задекларувати іракцям свою перемогу у війні [189, с. 261]. Разом із цим, цей період можна охарактеризувати як період ґрунтовних досліджень. Основу публікацій складала дослідницькі проекти, звіти, оцінки, аналізи на замовлення державних структур, міністерства оборони, видів збройних сил, які базувалися на первинних документах. У свою чергу ці праці були джерелом для подальших досліджень. Саме протягом цього проміжку часу була написана більшість магістерських робіт слухачів та

дисертацій ад'юнктів з тематики війни в затоці у вищих військових навчальних закладах, що свідчить про систематичне та широке її вивчення. Цей етап закінчується при практично відсутніх публікаціях у 1998 році, коли вся увага була прикута до подій у іншому регіоні, на Балканах.

На третьому етапі, з початком війни в Югославії, з'явилися роботи, у яких дослідники аналізували бойові дії в Югославії, у порівнянні з війною проти Іраку. Крім того, автори працювали над спогадами, мемуарами, аналізували післявоєнну ситуацію, основні операції війни в Перській затоці. Досвід цієї війни не втрачав актуальності у зв'язку з подальшими подіями в Югославії, Афганістані та Іраку.

Таким чином, кількісний аналіз джерел дозволив автору побачити динаміку змін уваги до війни в Перській затоці в 1990–1991 роках. Спочатку спостерігається незначний інтерес до ситуації в затоці та можливого розвитку подій, який з початком вторгнення Іраку до Кувейту і до кінця бойових дій стрімко підвищується й утримується. Пік кількості публікацій приходить саме на цей період. Далі інтерес спадає і з часом майже зникає (див. додаток Д). Уже на другому етапі перенасиченість виданнями і висвітлення практично всіх аспектів війни призводить до появи лише окремих публікацій у періодичних видання та виходу в світ практично останніх документів. І тільки поява книг відображає увагу дослідників до війни в Перській затоці, яка підвищувалась у зв'язку з новими, але в дечому схожими на іракський конфліктами.

Дослідивши публікації в США та Великобританії за їх типом та кількістю, автор установив, що найбільшу кількість склали публікації досліджень та дослідницьких проєктів. Їх частка становила 31% від усіх публікацій, а за обсягом всього, що побачило світ, – 64% (див. рис. Д.1. та Д.2.). Також активно друкувалися статті в періодичних виданнях (26%), але за обсягом сторінок вони склали лише 2,2 %, що засвідчує інтерес до війни та відповідає особливості такого типу публікації, як стаття, де стисло приводяться результати досліджень. Ще менший обсяг написаного припадає на есе (1,4%), монографії (1,1%) дослідників, оцінки (0,4%) та огляди (0,4%) за замовленням

установ та організацій. Інтерв'ю учасників подій хоча й склали 1,8% від кількості всіх публікацій, за обсягом мали тільки 0,1%, тоді як книги спогадів склали вагомі 6,8%.

Значну частину англо-американської історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років складають звіти (близько 12%), аналізи (6,2%), які також були зроблені на замовлення урядових та неурядових організацій, науково-дослідних закладів, центрів, а також магістерські роботи слухачів та дисертації ад'юнктів вищих військових навчальних закладів (6,8%).

Варто зазначити, що частина магістерських робіт слухачів ВВНЗ у США була у сім разів більшою ніж у Великій Британії (див. рис. Д.3. та Д.4.). Це стало наслідком різних підходів до підготовки офіцерів-магістрів у США, де кожен слухач факультетів підготовки оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівня навчався за програмою магістра, та Великої Британії, де слухач міг обирати програму, за якою навчатися. За досвідом автора, випускника об'єднаного командно-штабного коледжу академії оборони Великобританії, число таких слухачів не перевищувало 40%. Замість магістерських робіт британські слухачі виконували письмові дослідницькі роботи, тому відсоток досліджень і дослідних проектів за обсягом написаного у Британії складає 74% проти 64% у США. Також британські офіцери-слухачі написали пропорційно удвічі більший обсяг есе (див. рис. Д.4.).

Аналіз динаміки публікацій (див. рис. Д.5.) показав, що найдовше виходили у світ аналітичні матеріали (аналізи) та мемуарна література. Статті друкувалися переважно під час війни та відразу після її завершення до 1994 року. Надалі поодинокі статті з'являлися під час подій в Югославії в 1998–1999 роках, в яких надавалися порівняльні оцінки двох війн. Останні магістерські роботи, монографії, есе були видані в 1996–1997 роках, тобто у військових навчальних закладах війну вивчали протягом шести років до появи нової теми – війни з Югославією.

У США спостерігалася тенденція виходу невеликої кількості публікацій протягом 2000-х років до цього часу (див. рис. Д.7.), що свідчило про те, що

американські дослідники у той час не припиняли вивчення війни з Іраком. У британській історіографії спостерігалось майже повне переключення уваги до європейського ТВД та поновлення інтересу до війни в Перській затоці 1990–1991 років уже у зв'язку із наступною війною з Іраком у 2001–2002 роках (див. рис. Д.6.).

Особливістю американської історіографії війни з Іраком у 1990–1991 роках є наявність значної кількості відкритих урядових документів, звітів, оцінок, оглядів, тощо. Це сталося внаслідок прийняття в США у 1966 році акта про свободу інформації (Freedom of Information Act), який хоча й мав обмеження щодо публікації інформації, яка могла зашкодити захисту національній безпеці, та вимагав від органів виконавчої влади та контролюючих органів надавати звітну інформацію суспільству. Ще більший доступ до документів дослідники отримали в часи президентства Б. Клінтона (1996–1998), який своїм указом зобов'язав урядові установи зберігати інформацію в електронному вигляді для спрощення доступу до них через Інтернет [208].

Аналогічний закон був прийнятий у Британії лише в 2000 році [209], мав більше виключень та застережень та вступив у повну силу тільки в 2005 році, коли інтерес до війни з Іраком у 1990–1991 роках уже зник. У зв'язку з цим первинні британські урядові документи не були доступні широкому загалу дослідників.

Варто також зазначити, що коаліційні бойові дії були неможливі без встановлення певного рівня довіри між союзниками та обміну інформацією. Тому порівняння трактування американськими та британськими авторами одних і тих же аспектів війни допомагає зробити висновки про достовірність результатів досліджень і особливості підходів сторін.

Що стосується змісту публікацій англо-американської історіографії, то аналіз бібліографій [38, 135, 202] провідних американських військових навчальних закладів показав, що їх можна поділити за сімома групами на шістдесят вісім напрямків питань, висвітлених в роботах (див. додаток Е). Першу групу складають питання воєнного мистецтва, які присвячені формам,

методам, способам ведення бойових дій. Другу – питання, які пов’язані з людським фактором, а саме: всі аспекти особового складу, резервістів, їх підготовки, морально-психологічного забезпечення, залучення до військових дій військовослужбовців-жінок, поводження з військовополоненими тощо. Третю групу складають питання озброєння та військової техніки воюючих сторін. Четверта група охоплює питання отримання та документування різнопланового досвіду подій для подальших досліджень. Це – документи-аналізи окремих аспектів війни, рекомендації з усунення вад і недоліків, хронології подій, статистика, узагальнюючі документи, карти та схеми, які дозволяють чіткіше зрозуміти події що відбувалися. П’ята група присвячена політичним аспектам війни. Шоста – гуманітарним, яка була виділена автором із-за великої уваги дослідників до ролі засобів масмедіа в формуванні суспільної думки щодо перебігу подій, впливу війни на моральний стан воюючих націй, у тому числі через моральний стан і стан здоров’я ветеранів. Сьому групу складають мемуари та спогади учасників війни, які залежно від особистості їх авторів можуть мати різну наукову цінність і дозволяють побачити події під максимально різними кутами зору.

Проведений аналіз джерельної бази показав (див. рис. К.1, К.2, К.3, К.4), що за кількісними показниками внесок британських авторів складає близько однієї десятої всієї англо-американської історіографії цієї війни, що в цілому відповідає ступеню впливу Великобританії на події, що відбувалися в затоці, суспільного інтересу в середині країни та рівню обізнаності британців щодо деталей планування операцій на Кувейтському ТВД.

З початком кризи ідея можливої участі у війні з арабським Іраком не була спочатку популярною серед британців, з огляду на традиційні відносини країни з країнами регіону та втрати, які понесла Велика Британія під час Фолклендської війни в 1982 році.

Щодо планування операцій, то план захисту Саудівської Аравії “Щит пустелі” був розроблений американцями разом із саудівцями, а наступальні операції – практично повністю військовими США. Британська сторона мала

доступ до процесу планування, але коло осіб обмежувалось декількома людьми. Одним із них був командувач британськими військами на ТВД генерал П. Білйер, який докладно описав цю ситуацію в своїй книзі спогадів “Командування штурму: Війна в Перській затоці – особистий рахунок” [16].

Як видно із побудованої автором діаграми (див. рис. К.3.), за рівнем інтересу до певних напрямків висвітлювання війни, який визначається кількістю відповідних джерел, усю британську історіографію можна поділити на чотири групи. Першу групи складають публікації щодо питань, які викликали найбільший інтерес. Це – застосування нових воєнних технологій у війні з Іраком, аналіз досвіду бойових дій, ситуація, що склалася перед вторгненням Іраку до Кувейту, та економічні наслідки війни в затоці. Кількість публікацій із зазначених тем коливається від 8 до 15.

До другої групи відносяться роботи авторів щодо політичних аспектів, ролі США у розв’язанні кризи, створення та функціонування коаліції та дій коаліційних сил, хронології подій, захисту природного середовища в контексті підпалення іракцями нафтових свердловин і можливого використання ними ЗМУ, питань актуальності існуючих британських доктрин та настанов, можливої реакції на агресію арабського світу, долі Кувейту та ролі ЗМІ під час війни. У середньому цим питанням було присвячено 5-7 робіт (див. рис. К.3.)

До третьої групи ввійшли праці за напрямками, пов’язаними із плануванням та веденням бойових дій, особовим складом, ОВТ та усебічним забезпеченням військ (сил). Кількість зазначених публікацій коливалась у діапазоні 2-4 робіт за кожним напрямком.

Четверту групу складають поодинокі публікації з невеликою кількістю сторінок. Тобто найменше у британських відкритих джерелах були висвітлені питання застосування космічних систем, танків та бронетехніки, статистичні дані, питання керівництва бойовими діями, підготовки військ та оцінка можливого втручання Радянського Союзу та Ізраїлю (див. рис. К.3.). Таким чином, британські автори уникали розкривати питання підготовки сил, спекуляцій на політично чутливі теми, а також писати для загалу про те, що не

було їх сильною стороною. Наприклад, у космічному просторі повністю домінували США, а в оцінках застосування танків і бронетехніки необхідно було враховувати конкурентні стосунки з американцями щодо поставок цієї техніки на Близький Схід. Британці не були повністю впевнені в надійності своїх танків, які створювались для Європейського ТВД, тому дозволяли собі тільки короткі та обережні коментарі [16, с. 122].

Якщо враховувати обсяг написаного за наведеними напрямками висвітлення війни (див. рис. К.4.), то групу мало розкритих тем можна доповнити ще й питаннями застосування сил спеціальних операцій (тільки 17 стор.), розвідки (16 стор.), повітряних операцій (11 стор.), через пропорційно найбільші втрати серед британських льотчиків та неможливості конкурувати з американцями в бойових можливостях авіації та незначну участь британської сторони в плануванні повітряних операцій.

Крім того, за обсягом публікацій у Великобританії в першу групу найвищої уваги до війни вже складають питання доктрин, настанов, польових статутів, аналізу досвіду війни, політичних аспектів та проблема захисту природного середовища на ТВД. Окремим напрямкам питань з цієї групи було присвячено від 675 до 1116 сторінок (див. рис. К.4.). У другу групу, разом із питаннями коаліційних сил, ролі ЗМІ та можливого втручання арабських країн, які були в цій групі за кількістю публікацій, увійшли відмінні питання, а саме: особисті спогади та думки учасників подій (645 стор.), морські операції (543 стор.), операція “Буря в пустелі” (513 стор.), аналіз сил іракців (476 стор.) та окремих аспектів бойових дій (468 стор.). Це свідчить про те, що ці питання досліджувало менше число авторів, але більш ґрунтовно. Крім того, за обсягом написаного аналіз морських операції дещо випереджає тему наземної операції (302 стор.), та ще більше – питання застосування авіації під час операції “Буря в пустелі” (148 стор.), що є підтвердженням традиційного пріоритету та уваги до Королівських воєнно-морських сил і відображає ситуацію, коли під час операції “Буря в пустелі” британці втратили пропорційно більшу частину льотчиків, ніж інші країни коаліції, а дії сухопутних військ коаліції тривали тільки сто годин.

Розглядаючи те, як змінювалась проблематика досліджень у Британії протягом визначених трьох етапів (1990–1991, 1992–1997 та 1998–2010 роки), варто відмітити, що деякі теми були в полі зору виключно на I етапі, під час війни, або відразу після її завершення. Це політичні аспекти, які були актуальні у певний момент, наприклад: ситуація перед вторгненням Іраку до Кувейту, відповідь арабського світу, регіон Перської затоки, Кувейт, Саддам Хусейн, зв'язок подій з Ізраїлем, суспільна думка, а також економічні аспекти конфлікту. Крім того, активно висвітлювались питання, актуальні для планування та ведення бойових дій (логістика та матеріально-технічне забезпечення, повітряна кампанія, загроза ЗМУ, результати розвідки), зброї (космічні системи, танки та бронетехніка), особового складу, відпрацьовувались та публікувались хронології та статистика [221, с. 281–282]. На наступних етапах ці питання більше не досліджувались (див. рис. К.7.).

На II етапі, у 1992–1997 роках, продовжилось вивчення документів з великим обсягом фактичного матеріалу, статистики, записів інтерв'ю учасників подій тощо. У результаті деякі політичні аспекти були проаналізовані та уточнені (підґрунтя конфлікту, роль США), глибоко досліджувались морські та спеціальні операції, наземна кампанія, коаліційні дії. За отриманою після війни інформацією проводився аналіз сил противника під час війни, результатів застосування нових технологій, систем озброєння та обладнання. Продовжувались дослідження про роль ЗМІ, аспекти із захисту природного середовища внаслідок війни в затоці та медичні аспекти війни (дослідження про стан здоров'я ветеранів). Виходити особисті спогади та мемуари (див. рис. К.7.).

Тільки на II етапі стали з'являтися праці про питання, які потребували ретельного аналізу через великий обсяг фактичного матеріалу та часу на його проведення (див. рис. К.7.). Це, перш за все, аналіз окремих аспектів бойових дій, ведення повітряних операцій, які проводились майже півтора місяці, всієї наступальної кампанії (операція “Буря в пустелі”), застосування літаків, питання підготовки військ, а також аналіз існуючих доктрин, настанов.

На III етапі, в 1998–2010 роках, продовжувались вивчення ведення операцій “Буря в пустелі” та “Щит пустелі”, запровадження необхідних змін в доктринах, настановах, вивчався досвід війни, питання стратегії, а також післявоєнна ситуація в регіоні Перської затоки.

Останні питання розглядались та вивчались дослідниками протягом усіх трьох етапів, але на останньому результати досліджень уже враховували досвід підготовки та ведення бойових дій у Косово (див. рис. К.7.).

За рівнем уваги американських авторів висвітлені питання можна також поділити на аналогічні до попередньо описаних чотири групи. До першої групи питань, які отримали найбільшу увагу, відносяться питання логістики та всебічної підтримки угруповання військ, вивчення бойового досвіду, питання застосування нових технологій та ролі США у війні (див. рис. К.5.).

Питання логістики були в центрі уваги через значну віддаленість театру воєнних дій, що потребувало великих зусиль дипломатів, військових, комерційних структур, резервістів та їх координації. Ця війна також була своєрідним “полігоном” для випробування нових видів військових технологій.

Деякі автори публікацій, такі як А. Кордесман, У. Хоукінз, У. Джеймз, Т. Кіней, Т. Манн, Дж. Ослон, Р. Рейнольдз, Дж. Сінг, У. Кларк [45, 77, 85, 90, 102, 126, 147, 160, 227], підкреслювали роль ряду “технологій”, які зіграли “революційну” роль у веденні бойових дій, наприклад: технологія “Стелс”, бомби з лазерним наведенням, дозаправлення в повітрі, засекречені системи зв’язку та комунікації на найнижчому тактичному рівні.

Американські автори не могли не присвятити свою увагу ролі США у розв’язанні конфлікту. Це було пов’язано передусім з новими можливостями США в нових геополітичних умовах, коли двополярний світ припиняв своє існування, та залишалася фактично тільки одна єдина наддержава для реагування на локальні конфлікти та кризи, які раптом виникли в Європі, Азії та Африці у 90-х роках [63, с. 440].

Наступну групу (див. рис. К.5.) визначає коло питань щодо ролі ЗМІ на війні, політичних аспектів війни, повітряної кампанії проти Іраку, наземної

кампанії, першого масованого залучення Національної гвардії та резервістів до бойових дій поза межами власної території, медичних аспектів, стратегії та політичного і військового керівництва, іракського лідера Саддама Хусейна.

До третьої групи входить: питання побудови військового угруповання на театрі воєнних дій (операція “Щит пустелі”), побудова коаліції та спільні дії, морські операції, повітряні операції, операція “Буря в пустелі”, позиція арабського світу, питання особового складу, розвідка, військові витрати, роль ООН, особисті спогади та думки, доктрини, настанови, спеціальні операції та інші питання (див. рис. К.5.).

Якщо проаналізувати джерельну базу відповідно до обсягу написаного, то деякі питання переходять із одної групи в іншу. Так, питання логістичного та матеріально-технічного забезпечення переходить до другої групи, а застосування нових технологій – у третю (див. рис. К.6.). Проте про роль ЗМІ у війні та політичні аспекти було написано дуже багато. У другу групу переходить висвітлення операції “Буря в пустелі”, причин конфлікту в Перській затоці, особисті думки та спогади. Це пов’язано з тим, що хоча до певних тем було прикуто увагу багатьох авторів, їх праці не завжди виділялися повнотою та глибиною результатів досліджень. Так, всі дослідники помітили ефект від застосування нових технологій, але у їх розпорядженні був відносно невеликий обсяг відкритих матеріалів для повного висвітлення досвіду їх застосування.

Менш за все відкритих публікацій у США (див. рис. К.6.) присвячувалось чутливим питанням омани противника, радіоелектронної боротьби, оперативному мистецтву, застосуванню інженерних військ, а також вертольотів, танків та бронетехніки в нових для них умовах пустелі, використанню нових видів озброєння, наприклад застосуванню космічних систем. Незначна кількість відкритих публікацій була так само присвячена підготовці військ, скоєнню воєнних злочинів під час війни. Припинення вогню, хоча й викликало багато суперечних думок, але не було докладно висвітлено із-за очевидної непродуманості та поспіху в прийнятті цього рішення, відсутності на той час плану завершення конфлікту.

Протягом трьох етапів у англо-американській історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років проблематика досліджень у США мала певні особливості. Так, тільки на I етапі (1990–1991 роки) досліджувались: ситуація, яка склалася перед вторгненням Іраку до Кувейту, у регіоні Перської затоки в цілому та окремі аспекти бойових дій (див. рис. К.8.). Відчуваючи певні недоліки американської політики в регіоні та прорахунки в роботі дипломатичної служби, в подальшому до цих незручних питань не повертались. Разом з цим на першому етапі, який більшою мірою співпадав із періодом самої війни, не висвітлювалися космічні операції та операції з омані противника. Останні розглядалися зовсім мало і тільки на II етапі, тому що зовсім обійти увагою було неможливо.

У цілому на I та II етапах проводились основні дослідження з більшості тем, але їх розгляд потім припинився. Проблематика, яка завжди відбивалася в публікаціях американських авторів, включала політичні питання (мирні зусилля, післявоєнна ситуація, Саддам Хусейн, суспільна думка), питання повітряної кампанії, досвіду війни, ролі і дій керівництва. Також протягом усього часу публікувалися спогади учасників подій та уточнювалася хронологія подій [24, 41, 50, 66, 100, 147].

Порівнюючи американську та британською історіографією війни, можна зазначити, що деяких питань британські автори взагалі не торкалися. Крім очевидних (наприклад слухання в конгресі США), оцінка результатів застосування зброї, яку робили американці, не було публікацій про психологічні операції та морально-психологічне забезпечення, військовополонених, хоча захоплені британські льотчики демонструвались Саддамом Хусейном по телебаченню [41, с. 706]. Об'єднані операції та дії морської піхоти були слабо висвітлені дослідниками через незначну роль британських військових у їх плануванні [16, с. 82]. Тема тероризму для британського дослідника та читача була не новою з огляду на тривалий конфлікт у Північній Ірландії. Про санкції та мирні зусилля не писали, тому що

із самого початку на найвищому політичному рівні не вірили в їх ефективність. Також не висвітлювались вартість війни для британських платників податків.

Якщо американськими дослідниками аспекти повітряної кампанії досліджувались на всіх трьох етапах, то британці займалися цим тільки на I етапі, тобто менше двох років. Це пояснюється їх малим залученням до її планування, менш сучасними, націленими на стримування радянської загрози в Європі, повітряними силами, значним їх скороченням, й, як наслідок, – затримка в зміні поглядів на застосування повітряної моці в локальних війнах і конфліктах.

Щодо загальної тональності висвітлення війни та оцінок власної участі в них, то в цілому британські автори були дещо критичнішими за американців. Британія усвідомила велику різницю в бойових можливостях своєї країни та США, тому незважаючи на вимогу деяких дослідників та військових негайно скоротити цей розрив, планомірно шукала шляхи залишення в колі найвпливових у військовому плані країн та збереження максимальної сумісності з США щодо ведення спільних операцій. Маючи значно менші фінансові ресурси для оборони, британці раціонально оцінювали зміни, які відбувалися. Не випадково, що загальна тональність оцінок британських дослідників ефективності нових способів збройної боротьби та застосування нового ОВТ була набагато стриманішою. В їх працях частіше з'являвся обґрунтований критицизм і ніколи не звучала ейфорія, незважаючи на швидку перемогу над Іраком [48, 62, 63, 79, 85]. Британські сили зазнали пропорційно високих втрат літаків, порівняно з іншими країнами коаліції, не досягли мети виведення з ладу всіх злітно-посадкових смуг іракських авіабаз та зробили відносно невеликий внесок у розгром наземних сил Іраку. Там, де британці відчували позиції своїх військових сильними, наприклад дії військ спеціального призначення або британського флоту, оцінки звучали більш оптимістично, підкреслюючи вагомість їх внеску в спільну перемогу, та шкодували, що в цілому морські операції були висвітлені найменше, на відміну від наземних і повітряних [189, с. 145–146].

Наприклад британські автори Дж. Пімлот, С. Бадсі та А. Ламберт відзначали високу ефективність американських ракет “Томагавк” і британських системи корабельної ППО “Сі Дарц”. Автори критикували тих союзників, які надіслали кораблі для підняття прапору, а не для участі в бойових діях [189, с. 145]. Крім того, вони шкодували, що військово-морські сили США (а з ними разом і британські) забезпечили стримування іракців від подальшої агресії на початку подій, заблокували Ірак з моря, забезпечили ембарго, підготували дорогу для повітряних та наземних сил, доставивши 95% вантажів, надавши власні повітряні засоби, що складали 30% від усіх, що мала коаліція, погрожуючи іракцям з флангу з морського напрямку, “програли боротьбу за висвітлення їх ролі в засобах масової інформації повітряним силам”. Так, нічні запуски “Томагавків” та гарматні постріли були побачені в світі. Але велика частина зусиль флоту, особливо авіації, завдання якій визначав повітряний компонент військ коаліції, надавала “дивіденди” іншим видам [115, с. 1; 221, с. 286]. Літаки ВМС США рідко були обладнані відеокамерами, тому 98% відеозйомок було надано саме повітряними силами. Світ щодня бачив дії повітряних сил, а підрив на мінах двох великих американських кораблів негативно затаврував саме флот [110]. Британські автори констатували, що в публіки склалося враження, що з Іраком воювали тільки повітряні та наземні сили [189, с. 146].

Деякі питання, у який британці були конкурентами американців на ринку озброєнь, наприклад, танки та бронетехніка, дипломатично не деталізувалися у загальнодоступних публікаціях [16, с. 156–157].

Таким чином, після війни з Іраком британські дослідники провели глибокий аналіз її “уроків”, але не квапились їх широко висвітлювати. Тому більшість публікацій була відкрита тільки певному колу фахівців. Завдяки існуючому, традиційному обміну наукової інформації праці американських авторів були наявні у Великобританії, що задовольняло інтерес науковців та інших читачів, усувало прогалини в описанні війни британськими авторами. Крім того, давалася в знаки так звана британська “клубна” культура, яка була

додатково посилена необхідністю неурядових, а й інколи неприбуткових науково-дослідних центрів мінімізувати витрати на свої розробки та публікації шляхом пропозиції читачам статі передплатниками своїх видань.

Найдовше американські та британські автори зверталися в своїх роботах до питань досвіду війни, стратегії, коаліційних дій, дій керівництва, післявоєнної ситуації в регіоні (див. рис. К. 7., К.8.). А також переглядалися і аналізувалися доктрини, настанови, тощо. Наступні війни та конфлікти у 1990-х та початку цього століття, обумовлювали інтерес дослідників. Також виходили у світ нові книжки спогадів і мемуарів, доповнювалися і уточнювалися хронології війни.

Окремо варто відмітити праці останнього часу. Це книги дослідників інституту оборонних досліджень міністерства оборони США (Institute for Defense Analyses): К. Вудса “Мати всіх битв: Стратегічний план Саддама Хусейна для ведення війни в Перській затоці” [213] та П. Вестермейєра “Морські піхотинці США у битві під Хафджі: 28 січня – 1 лютого 1991 року”, які розкривають погляди на хід та результати цієї операції з боку іракського командування [207]. Особливістю, яка виділяє ці праці від усіх попередніх, є те, що вони ґрунтувалися на іракських першоджерелах, на захоплених у Іраку офіційних документах уряду Саддама Хусейна та інших, які мали відношення до питань безпеки. Доступ до деяких із них був наданий саме фахівцям згаданого інституту. Однак під час зустрічі з делегатами асоціації американських університетів 14 квітня 2008 року у Вашингтоні тодішній міністр оборони США Р. Гейтс (Robert Gates) пообіцяв, що його відомство відкриє левову частку захоплених у 2003 році документів, крім тих, що можуть мати обмеження із-за їх значення для успішного ведення антитерористичних дій у Іраку. Ці таємні іракські документи допоможуть зрозуміти стратегічні, ідеологічні та практичні підходи іракців до ведення війни з військами коаліції [200].

Незважаючи на обіцянки міністра оборони США, як свідчить аналіз останніх публікацій [207, 212, 213], широке коло дослідників ще не отримало

доступу до згаданих іракських документів. Разом із цим, зберігається висока ймовірність появи низки надзвичайно цікавих праць, які висвітлять розуміння перебігу подій війни іракським керівництвом.

За результатом аналізу англо-американської історіографії війни автор виділив чотири найбільш дискусійні питання, а саме: 1) чи була агресія Іраку проти Кувейту несподіваною; 2) причини частих змін планів коаліції та можливість виграти війну тільки повітряними силами; 3) чи була досягнута беззаперечна перемога; та 4) чи була ця війна “революцією у військовій справі”.

За кутом зору авторів на війну та підходом до їх висвітлення в англо-американській історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років можна виділити дві основних течії, а саме: політичну, коли автори розглядали передусім політичні причини виникнення конфлікту і його наслідки, та воєнну, де описувались всі воєнні аспекти конфлікту, питання використання військових сил і засобів, змін військового балансу в регіоні. У самій течії можна виокремити певні напрями та піднапрями. Так, у політичній течії можна вирізнити офіційно-консервативний, політико-економічний, політико-культурний напрями, а у воєнній – воєнно-політичний, воєнно-академічний, воєнно-історичний та воєнно-технологічний. Разом з тим, всіх авторів відповідно до їх культурної традиції та світогляду, політичних уподобань та займаних позицій у власному суспільстві можна віднести до окремих піднапрямів: консервативно-журналістського, мемуарно-пропагандистського, арабістсько-антиізраїльського та арабістсько-проізраїльського.

До окремих джерел можна віднести серію телевізійних програм “Фронтлайн” (Frontline) з інтерв’ю з відомими учасниками подій, які були зроблені WGBH, некомерційною телерадіослужбою в Бостоні, штат Масачусетс, США (на зразок суспільного телебачення). Ці майже годинні інтерв’ю транслювались по телебаченню та радіо, а тексти розмов розміщувались на веб-сторінках служби. Це робить їх і зараз легкодоступними для всіх зацікавлених. За переконанням автора, ці інтерв’ю з відомими політиками та державними високопосадовцями були ретельно підготовлені та

не могли з'явитися публічно без попереднього перегляду всіх текстів. Зі своїми спогадами, думками та висновками поділилися такі фігури, як прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер, радник президента США з питань національної безпеки Б. Скаукрофт (Brent Scowcroft), радник президента США з Близького Сходу в 1990 році Р. Гейтс, директор ради національної безпеки США з питань Близького Сходу та Південної Азії Р. Хаас (Richard Haass), держсекретар США Дж. Бейкер (James A. Baker), міністр оборони США Р. Чейні, інтерв'ю та спогади яких можна віднести до офіційно-консервативного напрямку політичної течії в англо-американській історіографії. Сюди ж напрямку можна віднести американських авторів Л. Аспіна, голову комітету силових структур палати представників конгресу США (House Armed Services Committee), та його заступника від опозиційної партії (ranking minority member) Б. Дікінсона, які опублікували свій звіт про операцію “Буря в пустелі”. Цей звіт також відбивав думку інших членів цього комітету. Він був виданий уже на початку 1992 року та представляє інтерес для дослідників як “документ по гарячих слідах” і такий, що є спільним для представників правлячої партії та опозиції. Авторами було зібрано майже тисяча доповідей та свідчень учасників війни та приділено особливу увагу питанням планування та передислокації, повітряним та наземним операціям, ролі високих технологій, логістиці, комунікації та розвідці. Крім цього, за родом своєї діяльності в конгресі, автори публікували статті на цю тему в держаних періодичних виданнях та виданнях дослідницьких центрів. Вони критично оцінювали результати здійснення плану операції та наслідки для оборонного та бюджетного планування, залишаючись в цілому прихильниками дій американських військових у Іраку [50, с. 16–25].

Інтерв'ю голови об'єднаного комітету начальників штабів збройних сил США генерала К. Пауела (Colin Powell), командувача коаліційними військами генерала Н. Шварцкопфа, заступника командувача коаліційними військами американського генерала К. Уоллера (Calvin Waller), командувача об'єднаними силами британських військ на Кувейтському театрі воєнних дій генерала П. Білйера, командувача повітряними силами коаліції генерала Ч. Хорнера

(Charles Horner), генерала Центрального командування збройних сил США Б. Глосона (Buster Glosson), який відповідав за проведення повітряної операції “Буря в пустелі”, командира 7 корпусу США військ коаліції генерала Ф. Франкса (Frederick Franks), командира угрупованням морської піхоти генерала В. Бумера (Walt Boomer), Р. Аткинсона (Rick Atkinson) можна віднести до авторів воєнно-політичного напрямку воєнної течії в англо-американській історіографії. Хоча журналіст і письменник Р. Аткинсон ніколи не був військовим, але він народився та виріс у офіцерській сім’ї, багато писав на військову тематику [11], був військовим кореспондентом в Іраку під час вторгнення до нього в 2003 році, а в 2004–2005 роках очолював кафедру з підготовки лідерів стратегічного рівня у воєнному коледжі сухопутних військ США та коледжі Дікінсона.

Схожі погляди на підходи до висвітлення війни в Перській затоці у 1990–1991 роках демонстрували представники групи стратегічних досліджень (Aspen Strategy Group) Вашингтонського інституту Аспена. Ряд авторів, серед яких журналіст і одночасно генерал-лейтенант запасу морської піхоти США Б. Трейнор (Bernard E. Trainor), колишній міністр оборони США У. Пері (William J. Perry), колишній політичний радник декількох президентів США Д. Герден (David Gergen) та колишній помічник міністра оборони США з питань логістики, воєнного бюджету Л. Корб (Lawrence Korb), експерти в сфері воєнної безпеки, політики та економіки у своєму дослідженні “Після шторму: Уроки війни в Перській затоці” після закінчення війни робили спробу дати оцінку її результатам та перспективам США в дипломатичній, економічній сфері та позиції США в регіоні. Автори в цілому були задоволені стратегічними уроками війни та перспективами, що відкривалися перед США [3]. Б. Трейнор також був співавтором книги “Війна генералів: Історія війни в Перській затоці зсередини” [70]. Будучи переконаним у помилці керівництва США про залишення Саддама Хусейна при владі після розгрому іракських військ, він висвітлював наявні проблеми у взаємодії союзних військ та неузгодженість позицій видів збройних сил США, критично дивився на діяльність військового

керівництва та критикував поспішне рішення президента Дж. Буша на припинення вогню, вважаючи цю війну прикладом помилкових дій США спочатку у стримуванні Іраку та запобіганні конфлікту, а потім – у його припиненні [70, с. 409]. Варто згадати, що ця книга вийшла вже після приходу до Білого дому демократів на чолі з президентом Б. Клінтоном (William J. Clinton).

До воєнно-політичного напрямку також можна віднести і журналістів консервативних періодичних видань “Нью Йорк Таймс” (The New York Times) і “Інтанешнл Гералд Тріб’юн” (International Herald Tribune) Р. Коена і К. Гатті, які написали книгу про особистість генерала Н. Шварцкопфа та його роль в успіху військ коаліції [37], американського професора інституту Національних стратегічних досліджень Національного університету оборони США К. Шейка, який у своєму дослідженні “Поводження з країнами-ізгоями” чітко визначав повоєнний Ірак як країну, яка продовжувала розробляти зброю масового знищення та підтримувала тероризм [153], генерала У. Кларка (Wesley K. Clark), колишнього командуючого об’єднаними силами НАТО в Європі з 1997 по 2000 рік, який зробив свій аналіз уроків іракської воєнної кампанії [227], та інших.

Варто виділити низку авторів, які на фоні політичних змін висвітлювали економічні аспекти конфлікту в Перській затоці. Серед цих представників, яких можна віднести до політико-економічного напрямку політичної течії, варто відмітити американо-німецького історика, економіста та соціолога А. Франка, який у своїх дослідженнях використовував елементи марксистської політичної економіки [60], колишнього викладача Оксфордського та Принстонського університетів і професора політичних досліджень американського університету в Бейруті, палестинського за походженням історика В. Халіді [97], який є також представником арабістсько-антиізраїльського піднапрямку досліджень. Автор занурювався в глибину історичних, політичних та економічних суперечок між країнами регіону, аналізував причини, які спонукали іракського лідера до агресії, зокрема прагнення підняти ціну на нафту, примусити арабські країни

затоки списати іракські “воєнні” борги та створити щось на кшталт “Арабського плану Маршалла” для Іраку, а також вказував на нерозв’язану арабо-ізраїльську проблему, палестинське питання, продаж озброєнь до країн регіону тощо. У цьому ж напрямку заслуговує на увагу автор та видавець часопису “Вашингтон Репорт он Мідл Іст Еффейрс” (“Washington Report on Middle East Affairs”) А. Кілгор, якого також можна віднести до арабістсько-антиізраїльського піднапрямку. Колишній посол США в Катарі А. Кілгор є знавцем регіону Перської затоки та політики США щодо Близького Сходу [98].

Варто також зазначити, що, незважаючи на очевидний зв’язок кризи в затоці з питанням контролю над видобутком нафти, крім служби наукових досліджень конгресу США, економічним аспектам було присвячено небагато книг і наукових робіт. Війна не змінила кордони країн та їх керівництво, не перерозподілила нафтові ресурси між головними гравцями на нафтовому ринку. Уже після 1992 року інтерес до економічних аспектів іраксько-кувейтського конфлікту був втрачений. Під час війни економічним питанням присвячували свої публікації британські періодичні видання “Джорнал оф Палестініан студієз” (“Journal of Palestine Studies”), “Економіст” (“The Economist”), журнал “Сьорд уорлд квотерлі” (“Third World Quarterly”), “Королівський загальновійськовий журнал” (“RUSI Journal”) та американські журнали “Мідл іст репорт” (“Middle East Report”), “Американ-араб еффейрс” (“American-Arab Affairs”), “ЮС ньюс енд уорлд репорт” (“U.S. News & World Report”) [1, 2, 60, 97, 99, 122, 151, 161, 193].

Окремий, хоча й малочислений напрям, складають автори, які розглядали політичні та воєнні події в Перській затоці під кутом зіткнення різних культур, філософських, релігійних підходів, суспільних традицій країн, які брали участь у конфлікті, та із врахуванням впливу засобів масової інформації на розвиток подій. Їх можна віднести до політико-культурного напрямку політичної течії. У свою чергу всіх авторів цього напрямку можна умовно поділити на представників трьох піднапрямків: арабістсько-антиізраїльського, арабістсько-проізраїльського та мемуарно-пропагандистського. Яскравими представниками

арабістсько-антиізраїльського піднапрямку є теоретик у галузі медіа – культури, прихильник радикально-демократичного суспільства Д. Келнер [92], колишній головний редактор незалежного американського журналу “Мідл іст репорт” (“Middle East Report”) Дж. Сток [162, с. 22]. Із представників арабістсько-проізраїльського піднапрямку варто виділити Ф. Халдея, автора та дослідника міжнародних стосунків на Близькому Сході. Він пов’язував вторгнення Іраку до Кувейту у значній мірі з боротьбою за лідерство в арабському світі, неуспішною “інтифадом” палестинців проти Ізраїлю, яка почалася у 1987 році та виявила небажання більшості арабських країн погіршувати стосунки із Заходом, демократичні зміни у Східній Європі, з початком масового приїзду “радянських” євреїв до Ізраїлю в 1989–1990 роках.

Автор також стверджував, що жодна міжнародна регіональна організація в принципі не змогла б відвернути іракського вторгнення до Кувейту. Арабський світ мав власний потенціал для воєнних конфліктів. Це й конфліктні відношення між Іраком і Сирією, Іраком і Саудівською Аравією, Саудівською Аравією та Єменом, Сирією та Ліваном, Сирією та Йорданією тощо. Автор зовсім не міг уявити, яка регіональна організація могла б об’єднати арабські країни та Іран, Туреччину та Ізраїль [75, с. 231–232]. Схожих поглядів притримувався також британський дослідник сирійського походження Є. Саїх, професор з досліджень Близького Сходу департаменту воєнних досліджень лондонського Королівського коледжу. Будучи прихильником примирення палестинців з ізраїльтянами, він аналізував внутрішньоарабську політику, суспільну думку про події в арабському світі, арабську “солідарність” [152]. На думку американського професора Рутгерського університету Дж. Джонсона (James Johnson) та президента центру з питань суспільства та релігії Дж. Вігеля (George Weigel), війна з Іраком була справедливою відповідно до традиційно сформованих моральних критеріїв [87].

Мемуарно-пропагандистський піднапрямок висвітлення війни відзначається роботами переважно журналістів, які разом із фотокореспондентами були свідками подій та мали на меті донести до громадськості позитивний імідж

власних збройних сил. Прикладом може бути книга редактора найбільш тиражної газети Великобританії Дж. Вітерона та фотографа А. Салівана “Війна в затоці: Ілюстрована історія” [211] та книга британського історика Ч. Алена “Грім і блискавка: Особистий досвід представників Королівських повітряних сил у затоці”, яка побудована на спогадах офіцерів-учасників війни та гарно ілюстрована [5]. Публікація мемуарної літератури сприяли багатогранному вивченню подій, які відбувалися.

Лектора з питань оборонних досліджень лондонського Королівського коледжу К. Така [197], ветерана війни у В’єтнамі та автора багатьох книжок, які були присвячені різним воєнним кампаніям та локальним конфліктам, М. Клодфелтера [33], професора політичних наук та міжнародних взаємовідношень, консультанта уряду США та колишнього завідуючого відповідної кафедри університету Джорджа Вашингтона Б. Рейча [144] можна віднести до воєнно-академічного напрямку. Іншим цікавим представником цього напрямку був американець Е. Кордесман, який очолював кафедру стратегії в центрі стратегічних та міжнародних досліджень у Вашингтоні та був аналітиком із низки глобальних конфліктів для американської медіа-мережі “ABC News”. Він також перебував на постах в уряді, НАТО, працював в декількох країнах Близького Сходу та є автором більше 60 книг [45]. На особливу увагу також заслуговують британський автор, професор з питань воєнних досліджень Королівського коледжу в Лондоні Л. Фрідман та його колега по коледжу, професор близькосхідних і середземноморських досліджень, співавтор декількох книг Е. Карш [62, 63]. Будучи визнаними дослідниками проблем Близького Сходу, автори були поборниками воєнної політики Британії в регіоні та можуть бути зараховані до арабістсько-проізраїльського піднапрямку.

До воєнно-академічного напрямку можна зачислити також дослідницькі проекти військових, які були надрукованими у воєнно-наукових виданнях, наприклад американським щоквартальним збірником “Параметрз” (“Parameters”) [43], або виданнями вищих військових закладів [95].

До вивчення війни в Перській затоці 1990–1991 років свою лепту внесли й професійні історики, представники воєнно-історичного напрямку, які роботою з активами документів, проводячи інтерв'ю з учасниками подій, часто слідуючи до театру воєнних дій за бойовими частинами або в їх складі, нотували, фіксували свої спостереження. Так, велике значення мало відрядження до військових частин на ТВД воєнних істориків, наприклад фахівців центрів воєнної історії видів збройних сил США (Center of Military History), які гарантували професійну фіксацію подій, збір необхідних матеріалів та майбутніх музейних експонатів, забезпечували написання офіційної версії історії війни з Іраком та створення відповідних воєнно-історичних архівів.

Історик Д. Путні, яка працювала над вивченням повітряних сил США, використовувала для своїх досліджень архівні документи, післявоєнні доповіді, проводила численні інтерв'ю та опитування офіцерів повітряних сил, особливо тих, хто займався плануванням повітряних операцій [142]. Професійний воєнний історик, науковець та тривалий час начальник відділення історій об'єднаних операцій відділу історії видів збройних сил комітету об'єднаних штабів збройних сил США Ф. Шуберт присвятив свої дослідження історії бойових дій, зокрема операції “Буря в пустелі” [99].

Багато зусиль з дослідження війни в Перській затоці доклав воєнний історик та ветеран підводного флоту США Р. Лоурі, який хронологічно описав події, які відбувалися на ТВД починаючи з 16 січня 1991 року, з першого авіаційного удару літаків коаліції. Автор скрупульозно збирав факти, спогади та свідчення учасників війни, детальну інформацію про перебіг бойових дій із метою побачити більш реальну картину, тому написання відносно невеликої книги “Хронологія війни у Перській затоці” зайняло дванадцять років [100]. Адресуючи свою працю також і молодим читачам, автор завжди з гордістю підкреслював внесок збройних сил США щодо звільнення Кувейту, тому його можна впевнено вважати яскравим представником мемуарно-пропагандистського піднапрямку воєнно-історичного напрямку. До цієї жє когорти можна зарахувати істориків-резервістів, наприклад підполковника

запасу Р. Брауна, який у складі групи військових істориків супроводжував частини морської піхоти США та висвітлював їх участь у операції “Забезпечення комфорту” в Північному Іраку з 7 квітня до 15 липня 1991 року [23].

Щодо воєнно-технологічного напрямку в англо-американській історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 року, то тут написано дуже багато, особливо американськими авторами, завдяки вражаючому ефекту від застосування нових військових технологій, нових засобів збройної боротьби, що мало вплив на зміну способів збройної боротьби, загостило дискусію щодо ролі окремих видів збройних сил у сучасних конфліктах, особливо у умовах скорочення воєнних бюджетів після закінчення “холодної війни”.

Передусім варто виділити “адвокатів” вирішальної ролі повітряних сил у сучасних війнах. Ці дослідники зазвичай були представниками цього виду та належали до видових дослідницьких кіл. Так, апологетами нової ролі повітряних сил та відповідних нових поглядів на “стратегічне” застосування “нестратегічної” авіації були у свій час провідні дослідники університету повітряних сил збройних сил США полковники Р. Рейнольдз [147] та Е. Манн [102]. Їх дослідження “Серце шторму: Генезис повітряної кампанії проти Іраку” та “Грім і блискавка: Буря в пустелі та дебати щодо повітряної моці” відповідно були замовлені начальником університету повітряних сил США. Маючи побоювання щодо зусиль інших видів збройних сил США применшити значимість повітряних сил у розгромі Саддама Хусейна, генерал Ч. Бойд (Charles G. Boyd), на той час начальник університету повітряних сил США, дав розпорядження інституту дослідження повітряних сил про написання історії повітряної кампанії в Перській затоці швидко, точно та не пригладжено [147, с. XII]. Серед тих, хто отримав це завдання, й були полковники Е. Манн, С. Гері (Suzanne Gehri) та Р. Рейнольдз. Незалежно від один одного, автори протягом двох – трьох років зібрали інтерв’ю ключових учасників процесу цього планування обсягом близько чотирьох тисяч сторінок, відпрацювали тисячі документів. Вони також співпрацювали із фахівцями-істориками центру історії

повітряних сил США, які незалежно від них займались вивченням операції “Буря в пустелі”. Інтерес авторів не був суто історичним, а скоріше прагненням авіаторів повніше пізнати нові задачі та можливості своїх повітряних сил. Тому праці Р. Рейнольдза та Е. Манна породили велику дискусію фахівців, які були причетними до повітряних сил. Р. Рейнольдз, апологет ліберальних поглядів, показав боротьбу підходів двох шкіл, “тактичної” та “стратегічної”, навколо плану повітряної кампанії проти Іраку в серпні 1990 року. Е. Манн порівнював повітряні кампанії США часів Другої світової війни, В’єтнаму та війни в Іраку. Р. Рейнольдз пов’язував коріння цих дебатів із особистими рисами конкретних учасників подій, тоді як Манн шукав причини в теоретичних, “об’єктивних” підходах планувальників та намагався проаналізувати доктрини застосування повітряних сил у історичному контексті. Е. Манн, прихильник традиційних підходів, мав надію, що таке вивчення концепцій, доктрин, філософії вчинків, які були використані під час війни у Перській затоці в 1990–1991 роках разом із історичними знаннями та співставленнями із досвідом минулих війн, сформує погляди на можливі бойові дії в майбутньому на сто і більше років.

До важливих робіт, які були присвячені діям повітряних сил, можна також віднести дослідження ще одного представника університету повітряних сил збройних сил США, ентузіаста повітряних сил, доктора Дж. Тітуса “Битва при Хафджі: Огляд і попередній аналіз”, який розглянув нові бойові можливості авіації на прикладі боїв за звільнення Аль-Хафджі (Al Khafji) [195], а також роботу старшого наукового співробітника дослідницького інституту Дейтонського університету полковника повітряних сил США у відставці Й. Мартіно “В’єтнам і Буря в пустелі: Вивчення істинних уроків В’єтнаму для ери після холодної війни”, який зробив порівняльний аналіз застосування авіації у В’єтнамі та під час операції “Буря в пустелі” [205].

Серед інших важливих робіт, які були сфокусовані на вивченні дій повітряних сил під час війни, можна виділити декілька. Це “Підсумковий звіт з вивчення застосування повітряної сили у війні в Перській затоці” (Gulf War Air

Power Survey Summary Report) [89], який був виданий урядом США (US Government Printing Office) в 1993 році.

Цей звіт ґрунтувався на результатах огляду всіх аспектів застосування повітряних сил у цій війні, що був проведений за рішенням головнокомандувача повітряних сил США (Secretary of the Air Force) Д. Райса (Donald B. Rice) від 22 серпня 1991 року, тобто “по гарячих слідах”. Мета огляду полягала у забезпеченні відправної точки для подальшого вивчення повітряних кампаній. Цей огляд дозволив відпрацювати звіти з планування та ведення операцій, досягнення виконання поставлених завдань під час кампанії; з питань управління кампанією; з логістики; утримання авіаційних баз та їх всебічне забезпечення; щодо космічних операцій; застосування зброї та тактики; хронології подій. Розглядалися також всі дії союзників по коаліції.

Щоб зробити це видання більш доступним для широкого кола читачів, його було переглянуто, та в 1995 році вийшла його однотомна версія “Революція у військовій справі? Повітряна міць у Перській затоці” [90]. У цій книзі були додані матеріали статей авторів, де вони вже у 1993–1994 роках намагались проаналізувати труднощі у вимірі ефективності дій військових та пояснити деякі уроки війни широкій аудиторії. Матеріали огляду, який проводився цивільними та військовими фахівцями зі всіх видів збройних сил США, обробили та проаналізували професор у військових дослідженнях національного військового коледжу у Вашингтоні, колишній кадровий військовий, який прослужив 25 років у повітряних силах США, Т. Кіней та професор стратегічних досліджень університету Джона Хоркінса Е. Коен.

Однією із найважливіших праць є четвертий том “Війна в затоці” чотирьохтомного енциклопедичного збірника “Уроки сучасної війни”, який був написаний у 1993–1994 роках Е. Кордесманом, американським експертом і консультантом з проблем національної безпеки міжнародних та федеральних агенцій А. Вагнером [44]. Ця праця є одним з найбільш повних та детальних досліджень війни в Перській затоці у 1990–1991 роках, які виходили англійською мовою. Автори ґрунтовно дослідили стратегічні, тактичні уроки

війни, а також досвід застосування технологій і ОВТ. Дванадцять розділів цієї книги загальним обсягом більше тисячі сторінок і з більш ніж ста таблицями та схемами присвячено широкому колу питань: витокам конфлікту та операції “Щит пустелі”, веденню бойових дій, досвіду системи управління військами під час війни, розвідці, різним аспектам повітряній кампанії, повітряно-наземним операціям, діям морських сил та морських десантів, ракетах “Скад”[84] та їх застосуванню іракцями, загрозі використання ЗСУ, а також стратегічним “урокам” конфлікту. Автори виділяли такі технологічні переваги коаліції, як у “Стелс”, системах радіоелектронної боротьби (РЕБ), ракетах класів “повітря-повітря” та “земля-повітря”. Вони також зазначали, що коаліція мала “монополію” у космічних засобах, на збір розвідувальної інформації рівня ТВД, у фото- та електронній розвідці, системах “АВАКС”, високоточній зброї тощо.

Важливим джерелом для оцінки внеску воєнно-морських сил США в перемогу над Іраком є підсумковий звіт начальника морських операцій флоту США, який був підготовлений аналітичним центром ВМС США (Center for Naval Analysis) навесні 1991 року і став першою спробою проаналізувати результати ведення операцій флотом США під час війни в затоці. Незважаючи на те, що багато фактичного матеріалу цього звіту залишились засекреченими, висновки та оцінки, які містяться у цьому звіті, є дуже цікавими для дослідників [191]. У звіті зазначалась важлива роль флоту в забезпеченні захисту повітряних та наземних сил з моменту їх прибуття на ТВД, стримування на цьому етапі можливої подальшої агресії Іраку проти Саудівської Аравії, у досягненні повного контролю на морі, що дозволило безперешкодно та своєчасно доставити необхідні війська (сили) до ТВД та забезпечувати їх протягом всієї війни, в позбавленні Іраку можливостей будь-якого постачання морським шляхом. Автори звіту зазначали, що більш ніж 90% всього необхідного військам на ТВД було здійснено морськими перевезеннями. Протягом перших чотирьох місяців флот також на дві третини здійснював медичне забезпечення військ (кораблі-шпиталі). Присутнім у

регіоні кораблям ВМС США вдалося запобігти мінуванню південної частини Перської затоки.

Авіація флоту, як оцінювали автори, брала активну участь у повітряній кампанії та запобігала можливому поверненню іракських літаків із Ірану для участі в боях, а ракети “Томагавк” морського базування знищували систему ППО Іраку та інші важливі й добре захищені об’єкти. Автори підкреслювали, що 99% резервістів флоту були відмобілізовані. Розробники звіту зазначали також деякі аспекти, що потребували пильної уваги. Так, викликала занепокоєння система організації управління повітряними засобами в об’єднаних операціях, недостатня кількість фахівців ВМС США в командуванні об’єднуваним повітряним компонентом коаліції для забезпечення ефективної взаємодії, відмічались різниця у стандартах передачі даних, які застосовували різні види збройних сил, недостатні можливості повітряної розвідки щодо надання розвідувальної інформації про цілі палубній артилерії в реальному (або майже реальному) масштабі часу, недостатні можливості для проведення протимінних дій.

Варта уважного вивчення праця за редакцією старшого дослідника центру історії ВМС США Е. Маролди “Щит і меч: Воєнно-морські сили США та війна в Перській затоці”, яка вийшла в 2001 році та базувалась на попередньо засекречених звітах, інтерв’ю та дослідженнях аналітичного центру ВМС США. Крім аналізу участі флоту в війні з Іраком, автори розглядали також стабілізуючу роль перебування флоту США в регіоні й після завершення конфлікту, а також просліджували зміни у стратегії застосування ВМС США в 90-х роках. Уже в 1992 році, внаслідок досвіду війни з Іраком, почався відхід від підготовки війни у відкритому океані проти російського флоту до операцій з перекидання військ, дій у територіальних водах [103].

Заслуговує на увагу робота Н. Фрідмана “Перемога в пустелі: Війна за Кувейт”, де автор аналізував такі аспекти, як взаємозалежність політики та розвиток технологій, а також питання систем управління та прийняття рішень, протиракетної оборони, мобілізації та комплектування. Будучи визнаним

істориком військово-морського флоту та консультантом головнокомандуючого військово-морських сил США, Н. Фрідман приділив багато уваги діям морського компоненту об'єднаних сил союзників та застосуванню таких нових видів озброєння, як крилаті ракети “Томагавк” [65].

Дослідження авторів із національного інституту оборонних досліджень Дж. Петерса та Г. Дешонга “Поза зоною досяжності? Європейська військова підтримка операцій у Південно-західній Азії” було адресовано тим, хто вивчав участь окремих європейських країн у війні в затоці, наслідки для НАТО [137]. А дослідникам питань радіоелектронної боротьби під час війни з Іраком, ролі нових технологій, систем управління буде корисно познайомитись із працею колишнього офіцера флоту та розвідувальної служби Б. Вотсона “Військові уроки війни в Перській затоці” [117].

Багато дослідників військово-технологічного напрямку, такі як М. Андерсен, Дж. Франц, Д. Прес, присвятили свої дослідження застосуванню нових видів озброєння в наземній кампанії [8, 61, 140]. Окремі з них фокусували свою увагу на формах застосування окремих родів військ, наприклад В. Хоукінс у статті “Ірак: Важко озброєні сили та вирішальні бойові дії” стверджував, що ера важкої бронетанкової техніки всупереч скептикам ще не закінчувалась [77]. Інші автори зупинялися на вивченні досвіду участі у війні окремих з'єднань та частин. Наприклад дії 7 корпусу США аналізував у своїй дисертаційній роботі “Шаблі пустелі: 7-й корпус у війні в Перській затоці” американський науковець із університету штату Джорджія С. Бурк'є [20]. Деякі дослідники, враховуючи геополітичні зміни після закінчення “холодної війни” та досвід війни з Іраком, намагалися розпізнати можливу участь сухопутних військ в операціях майбутнього, відмінних від суто воєнних. Наприклад асоційований професор воєнного коледжу сухопутних військ США В. Флавін у статті “Планування завершення конфлікту та сприятлива ситуація після конфлікту” наголошував на необхідності ретельної підготовки військ (сил) до проведення миротворчих і стабілізаційних операцій [59, с. 100].

Аналіз публікацій виявив неоконсервативну школу дослідників у Королівському коледжі лондонського університету. Лідером цієї школи був Л. Фрідман. Його найбільш важливою працею була книга “Конфлікт у Перській затоці: Дипломатія та війна у новому світовому порядку”, яку він написав у співавторстві з Е. Каршом [62, 63]. Найбільш авторитетними представниками цієї школи були К. Так [197], Є. Саїх [152], С. Віллет [210] та інші. Вони підкреслювали ефективність традиційних для Великобританії підходів до основних аспектів подій, необхідність еволюційних змін у нових реаліях, надавали високу оцінку діям військово-політичного керівництва та британських військових, уникали різкої критики. Варто відмітити, що погляди представників цієї школи мали відмінності. К. Так відрізнявся більшим консерватизмом, стверджуючи у статті “Ірак і раціональне завершення конфлікту: війна без кінцевої мети?”, що задекларовані цілі війни не повністю відповідали політичним цілям Великобританії та США, а тому можливості військових сил для встановлення бажаних після воєнних умов у Іраку не були використані ефективно [197, с. 133–134]. Однак більшість дослідників чутливо віднеслися до нових геополітичних реалій, які вимагали від Великобританії нових підходів до ведення “справедливої” війни зі створенням “широкої коаліції”, визнання нової ролі ООН у вирішенні збройних конфліктів.

У США автор виділив школу дослідників у воєнному коледжі сухопутних військ США, які притримувались консервативних поглядів. Засновником школи був доктор С. Метц, який працював у коледжі з 1993 року й був автором багатьох публікацій про зміни стратегії США внаслідок війн з Іраком. Найвідомішими представниками цієї школи також були Р. Аtkінсон [11], Р. Скейлс [30], В. Хоукінс [77], В. Флавін [59], А. Дауд [52], Г. Саммерс [167] та інші. Вони високо оцінювали дії військового командування та військ, що призвело до швидкої перемоги, але висловлювали критику щодо отриманих політичних результатів війни із збереженням при владі іракського лідера.

Ще одна група дослідників із Національного університету оборони США сформувала неоконсервативну школу. Це – професор Т. Кіней [89, 90, 91] та

відомі дослідники Національного університету оборони США К. Шейк [153], Дж. Петерс [137], П. Девіс [49], Дж. Міллер [118], які, не заперечуючи важливість коаліційних дій у вирішенні конфліктів, залишали за США можливість жорсткої, силової політики. Вони помірковано критично ставились до помилок, зроблених американськими військовими, скептично оцінювали “революційність” застосування нових військових технологій, але робили сміливі прогнози та рекомендації щодо подальшого розвитку ЗС США, враховуючи досвід війни в затоці та появи нових геополітичних чинників.

Ці дві школи територіально роз’єднані. Однак, враховуючи швидкий обмін ідеями у науковому середовищі США в сучасних умовах, належність до одного відомства та відносно невеличкий відтинок часу, протягом якого події війни в затоці 1990–1991 років вивчались широким колом дослідників, доцільно розглядати дві окремі дослідницькі школи як одну неоконсервативну школу.

Таким чином, встановлено, що відповідно до змісту публікацій у англо-американській історіографії можна виділити шістдесят вісім напрямів питань, які поділяються на сім груп, причому англійська історіографія війни в затоці вдесятеро менша за відповідну американську, що в цілому об’єктивно відображає участь Британії у війні з Іраком. Школи дослідників, які сформувалися за цей короткий проміжок часу в США та Великобританії, мали багато спільно в їх підходах до трактування подій війни.

Кола інтересів та динаміка висвітлення груп питань свідчать про те, що у США і Британії публікації з питань досвіду війни, стратегії, повітряної кампанії, коаліційних дій, доктрин і настанов виходили найдовше та найчастіше.

Однак американські дослідники аналізували ефективність нових американських доктрин і нових підходів до форм і способів застосування сил і засобів збройної боротьби збройних сил США. Тоді як велика кількість публікацій британських авторів була присвячена аналізу існуючих на той час доктрин у британських збройних силах з порівнянням до нових американських,

що свідчило про спроби осмислення тих нових форм та способів ведення бойових дій, які були застосовані США, переоцінки ваги Великобританії, як впливового гравця в регіоні у сферах політики, економіки та безпеки, а також можливостей британських збройних сил і надалі бути цінним військовим партнером для США.

Разом з цим, увесь спектр публікацій англо-американської історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років ділиться на дві течії, політичну та воєнну, кожна з яких відповідно має офіційно-консервативний, політико-економічний, політико-культурний та воєнно-політичний, воєнно-академічний, воєнно-історичний, воєнно-технологічний напрями. Також були виділені консервативно-журналістський, мемуарно-пропагандистський, арабістсько-антиізраїльський та арабістсько-проізраїльський піднапрями. Це дозволяє вітчизняним дослідникам орієнтуватися в зазначеній історіографії з урахуванням культурних традицій американських і британських авторів, їх походження та світоглядів, політичних уподобань, займаних ними позицій у власному суспільстві, умов створення їх праць, належності дослідників до певних наукових шкіл, до політичних, воєнних та інших кіл.

Встановлено, що найчастіше автори намагались охопити події війни в цілому, різні її аспекти, міжвидові та коаліційні дії, а не застосування конкретного виду збройних сил, що відповідає характеру цієї війни, важливості збереження коаліції.

Особливістю висвітлення дій видів збройних сил в США було те, що дії сухопутних військ та повітряних сил були висвітлені приблизно однаковим обсягом публікацій, тоді як дії флоту майже вдвічі меншим (див. рис. К.6.). У британської історіографії пропорція виглядає інакше, де публікації про дії флоту за обсягом більш ніж у півтора рази переважають публікації про дії наземних сил та більш ніж у три рази – повітряних сил (див. рис. К.4). Це свідчить про недооцінку у першу чергу командування флоту США важливості висвітлення зусиль свого виду та традиційний інтерес британського суспільства до власних морських сил.

Як недолік англо-американської історіографії війни в затоці, можна зазначити певну обмеженість дослідників у цитуванні неамериканських і небританських авторів, які також висвітлювали війну в той період. Автор знайшов незначні посилання на арабські джерела, хоча війна йшла на територій Саудівської Аравії, Кувейту та Іраку, за найактивнішою їх участю. Практично не цитувались французькі та радянські автори, якщо пропустити документи про спільні мирні та дипломатичні зусилля та посилання на перекладений ЦРУ радянський аналіз війни по “гарячих слідах”, який з’явився в публікації в 2004 році. Варто пригадати, що антиіракську коаліцію складала 31 країна, хоча, безумовно, їх участь була дуже різною.

1.3. Методологічний інструментарій дослідження

На вибір автором конкретних методів дослідження мали вплив праці вітчизняних і радянських фахівців [226, 228, 230, 232, 236]. Методологічний інструментарій проведеного дослідження складає система принципів, методів та засобів історіографічного пізнання. Найважливішими принципами були загальнонаукові принципи історизму, об’єктивності, системності, дослідження явищ у їх розвитку, взаємозв’язку та взаємозалежності, всебічності та наступності (спадкоємності).

Принцип історизму вимагав від автора дотримання конкретно-історичного підходу до аналізу всього процесу нагромадження знань про події війни в Перській затоці 1990–1991 років, на всіх етапах від зародження до теперішнього стану, із врахування умов, в яких працювали науковці, формувалися їх погляди і видавались їх праці. Автором був врахований зв’язок з іншими процесами, особливо в політичній та ідеологічній сфері, які відбувались під час роботи дослідників, а саме: закінчення “холодної війни”, розпад воєнно-політичного блоку країн “Варшавського договору”, поразка

ідеології комунізму в Східній Європі, значне скорочення військових потужностей в Європі та виникнення нових загроз.

Вивчення подій війни в затоці 1990–1991 років мало системний характер як у США, так і у Великобританії та інших країнах. Тому принцип системності спонукав автора враховувати здобутки широкого кола авторів із цих країн.

Принцип об'єктивності зобов'язував автора брати до розгляду та порівнювати різні точки зору представників різних шкіл США, Великобританії та вітчизняних дослідників, робити неупереджений аналіз праць з врахуванням відповідних наукових традицій.

Виходячи з принципу всебічності, автор розглядав і аналізував максимально широкий спектр напрямків висвітлення питань війни в затоці, не розділяючи питання на першорядні та другорядні.

Принцип наступності (спадкоємності) дозволив авторові виявити провідні тенденції у висвітленні подій війни, встановити динаміку виходу публікацій, оцінити величину примноження знань протягом всього періоду досліджень, а також спрогнозувати напрямки подальших досліджень, враховуючи їх повноту та введення в науковий обіг нових історичних джерел.

У ході проведення дисертаційного дослідження автор широко використовував загальнонаукові методи дослідження: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, абстракцію, узагальнення, класифікацію (систематизацію) тощо.

Так, аналіз дозволив з'ясувати авторство, замовника досліджень, достовірність історіографічного джерела, мотивів та обставин його створення. Збиралась та вивчалась інформація про автора або склад колективу авторів. Ураховувався попередній науковий доробок автора, його професійна кар'єра (у випадку військових дослідників ще й військове звання), що свідчило про ступінь обізнаності автора за темою дослідження, особистий досвід роботи на Близькому Сході, належність його до певних наукових центрів, шкіл тощо. Вивчалась історія написання праці, її проблематика, структура, отримані результати та проблемні питання, джерельна база та методи, які автор використовував для своїх досліджень. Важливим було також оцінити ступінь

впливу джерела на розвиток знання про війну в затоці та його місце в англо-американській історіографії. Крім того, проводився аналіз певних ідей та теорій, які мали поширення у період досліджень, та їх зв'язок з оцінками подій, що відбувались. Так, теорія “стратегічного паралічу” мала вплив на розуміння дослідниками процесу планування стратегічної повітряної кампанії та отриманих результатів.

Метод абстракції посприяв відсіюванню ненаукових і малозначущих джерел, особливо в науково-популярних і суспільних періодичних виданнях під час розвитку подій в затоці, та відверто пропагандистські матеріали. Синтез допоміг реконструювати процес накопичення знань із історій війни в затоці шляхом збирання оброблених у результаті аналізу історіографічних фактів, а метод класифікації (систематизації) дозволив виділити тематичні напрямки питань висвітлення подій, класифікувати публікації за видом та типом. Метод узагальнення дозволив дійти до ряду висновків стосовно тенденцій та особливостей формування англо-американської історіографії подій війни. Дедукція спрямовувала автора до пошуку причин описаних дослідниками або задокументованих подій періоду війни, критичному вивченню конкретних історичних фактів. Індукція допомогла встановленню обґрунтованості висунутих у працях дослідників припущень щодо причин виникнення конфлікту, “революційних” змін у військовій справі внаслідок застосування силами коаліції нових форм та способів збройної боротьби тощо.

Автором були застосовані методи історичних досліджень. Синхронний метод використовувався під час розгляду події, які відбувалися одночасно у США і Британії та мали вплив на висвітлення війни в затоці американськими та британськими дослідниками. Так, результати повітряних ударів під час бойових дій висвітлювалися одночасно в періодичних наукових виданнях США та Великобританії. Хоча зміст публікацій мав багато спільного, автор міг виділити окремі відмінності та особливості в підходах британських та американських авторів до трактування ефективності дій авіації.

Хронологічний метод надав можливість чітко вивчити послідовність подій, проаналізувати відповідні зміни пріоритетів у дослідженнях в США та Великій Британії, побачити формування знань про події війни в динаміці.

Метод періодизації дозволив ретельно розглянути весь процес нагромадження знань про зазначені події, виявити особливості розвитку англо-американської історіографії війни та розкрити основні його етапи. Критерієм періодизації була кількість видань за відповідними видами та типами, що відбивало ті якісні зміни, що відбувались у процесі накопичення знань про події війни в затоці.

Порівняльно-історичний метод дав змогу виявити єдине, загальне, відмінне й особливе в підходах до висвітлення війни в затоці в працях американських і британських дослідників, порівняти підходи різних наукових шкіл у Великій Британії та США. Порівняння британської та американської історіографій дозволило виявити ті напрямки питань, де дослідники отримали схожі результати, і таким чином підтвердити їх достовірність.

Структурно-системний метод дозволив розглянути англо-американську історіографію війни в затоці комплексно та як єдине ціле, а критично-історичний метод сприяв правильному розумінню окремих радикальних тверджень і суджень авторів, урахувавши історичні обставини, в яких працював дослідник.

Метод актуалізації дав можливість зробити прогноз про подальше переосмислення поділу ходу війни на кампанії, операції та фази, а також зробити практичні рекомендації в спрямуванні уваги вітчизняних дослідників на вивчення питань підготовки військ та використання резервів, застосування космічних систем, ведення об'єднаних і коаліційних операцій, омани противника, психологічної боротьби, експедиційної логістики та підтримки військ країною-“господаркою”.

Був широко застосований статистичний метод, за допомогою якого вдалося знайти та дослідити кількісні та якісні показники, які характеризували стан і розвиток англо-американської історіографії зазначених подій. Створення

баз даних джерел за різними напрямками та використання кількісного аналізу [220, 233] для їх обробки дозволило підвищити інформаційну цінність, підвищити ефективність порівняльно-історичного методу, виявити малодосліджені сторони війни, зробити ґрунтовні узагальнення щодо періодизації історіографії, напрямків висвітлення війни, особливостей британської й американської історіографій та інші.

Щодо засобів історіографічного пізнання, то автор активно використовував інформаційно-комунікативні технології, Інтернет, які дозволили йому максимально інтенсифікувати дослідницьку роботу, підвищити її ефективність. Опис подій, фактичні документи часу війни, документи післявоєнного часу, дослідження військових і цивільних авторів, публікації періодичних видань та інші джерела склали відповідну джерельну базу. Її виникненню сприяв автоматизований процес створення документів, сучасні технології фіксації подій, репортажі з місця боїв у реальному масштабі часу, швидкий обмін інформацією та доступ до інформаційних ресурсів за допомогою Інтернету, прогрес у видавництві, збільшення кількості періодичних видань. Обсяг джерел був досить значним. Наявність цієї великої кількості доступної інформації, що є в цілому позитивним явищем, уповільнює, дезорієнтує та ускладнює роботу дослідника. І тільки використання сучасних методів опрацювання інформації може ефективно розв'язати питання з охоплення великої кількості джерел. Через простоту та легкість вивчення як інструмент обробки інформації була вибрана електронна таблиця Microsoft Excel. Досвід обробки бібліографій, списків використаних джерел у працях авторів, результатів пошуку в електронних каталогах бібліотек показав, що створення відповідної бази даних джерельної інформації є необхідним.

Таким чином, методологічною основою проведеного наукового дослідження стали загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності), системності дослідження явищ у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємозалежності. Дотримання цих принципів дозволило автору уникнути непослідовності, неконкретності, односторонності,

відірваності від історичних реалій у викладенні матеріалу, його узагальненні, в отриманні результатів і виробленні висновків.

Використані автором основні загальнонаукові та історичні методи досліджень дозволили повністю висвітлити поставлені дисертантом питання та в повному обсязі виконати наукове завдання роботи. Досягнення результатів даного дослідження не потребувало впровадження нових методів або запозичення спеціальних методів з галузей інших наук.

Висновки

Неухильне дотримання та використання основних загальнонаукових принципів та методів дослідження, застосування наявних історичних методів, передусім хронологічного, періодизації, порівняльно-історичного, структурно-системного, актуалізації та статистичного, дозволило автору дослідити англо-американську історіографію війни в Перській затоці 1990–1991 років, етапи, особливості, тенденції її формування, сучасний стан, оцінити джерельну базу, визначити основні наукові центри, школи дослідників, які висвітлювали події війни, найбільш дискусійні питання тощо.

Зазначена історіографія почала створюватися ще під час самої війни з виходом статей у періодичних наукових виданнях, присвячених окремим аспектам подій, які переважно ґрунтувалися на спостереженнях, свідченнях та висновках ключових учасників подій. Відразу після закінчення війни протягом семи років на замовлення державних структур дослідниками наукових установ була проведена робота з вивчення бойового досвіду з відпрацьовуванням відповідних звітів, аналізів, оглядів тощо. Певна частина цих документів у наступних роках була розсекречена, повністю або частково. Ці документи, свідчення, спостереження, спогади учасників, а також первинні документи –

службова переписка, документи штабів, донесення, зведення, доповіді, карти, фото-, відео-матеріали були основою виходу в світ монографій, дисертацій, хронологій тощо. Книги дослідників продовжували виходити до останнього часу. Їх поява інколи супроводжувалася публікацією авторських статей у періодичних виданнях, які попередньо знайомили читачів з результатами проведених досліджень або друкували те, що не ввійшло до книги.

Джерельна база за темою дослідження складає десятки сотень книг, документів, які містять звіти, аналізи, оцінки, статті у періодичних наукових та суспільних виданнях. Крім традиційних бібліотек, ці джерела або інформація з цих джерел часто розміщена на серверах електронних бібліотек навчальних, науково-дослідних закладів, урядових та неурядових організацій, включаючи ветеранські, що забезпечує доступ до інформації щодо війни в затоці широкому колу дослідників й іншим, хто має інтерес до цієї теми.

Запропонований автором механізм отримання інформації про війну в Перській затоці в 1990–1991 роках, сформована база даних джерельної інформації та створений електронний фонд джерел дозволяє безпосередньо вивчати праці американських та британських авторів, знаходити відповіді на найбільш дискусійні питання у тлумаченні окремих аспектів цієї війни.

Усі джерела були класифіковані автором за трьома видами та одинадцятьма типами публікацій, а за змістом були поділені на шістдесят вісім напрямків питань за сімома тематичними групами.

Автор установив, що тенденція в США та Великобританії до збільшення відкритості публікацій та полегшення доступу до джерел була характерною до періоду досліджень. Серед факторів, які сприяли цій тенденції, були такі: 1) закінчення "холодної війни"; 2) швидкий розвиток інформаційних технологій, у тому числі в бібліотечній справі; 3) політика поширення власних підходів і поглядів; 4) прийняття законів про право вільного доступу до багатьох урядових документів.

Щодо достовірності відкритих публікацій, то загальна тенденція в США та Великобританії свідчить про її збільшення, чому сприяло припинення

активного протистояння двох ворожих систем, ейфорія від встановлення “нового світового порядку”, значний відрив США у військовій сфері від інших країн, що робило їх недосяжними на той час для найближчих конкурентів.

Разом з цим, автор установив фактори, які певною мірою заважали об’єктивності досліджень, а саме: посилення конкурентної боротьби видів збройних сил США та Британії за більш велику частку військового бюджету в умовах значного його скорочення після зникнення імовірного противника, боротьба військової промисловості за врятування воєнних контрактів, які опинилися під загрозою припинення, конкуренція на ринку озброєнь у багатому на нафту і гроші регіоні Перської затоки. США також намагались скоріше подолати “в’єтнамський синдром”.

Крім того, в своїх працях американські та британські автори посилялись та цитували головним чином англомовних дослідників, що робить їх погляди дещо односторонніми.

Доведено, що в США домінував “місіонерський” підхід, намагання США відігравали роль двигуна розвитку воєнної думки в світі, яка підштовхувала своїх союзників до “стандартизації” у воєнній сфері на основі власних досягнень і доктринальних підходів, тоді як в Британії – “комерційний”. Британці мали дещо вужчі амбіції та значно менші ресурси. Розповсюджуючи власні досягнення в своїх традиційних зонах впливу, вони використовували “комерційний” підхід до надання інформації, що звичайно суттєво обмежує вільний (безкоштовний) доступ до публікацій британських дослідників.

Особливістю англо-американської історіографії війни в Перській затоці є те, що вона мала три етапи свого розвитку: 1) 2 серпня 1990 року – 1991 рік – пік публікацій періоду самої війни; 2) 1992–1998 роки – період ґрунтовного вивчення досвіду; 3) 1999 – 2010 роки – дослідження війни в порівнянні з наступними війнами в Європі та Іраку. Після піку публікацій під час війни та відразу після її завершення закономірно наступила певна перенасиченість інформацією, що призвело до різкого спаду кількості публікацій. Збайдужіння до теми війни в затоці також спричинило “неохайне” її завершення та

неоднозначність досягнутих результатів. У подальших роках вивчення досвіду війни в затоці було актуальним у зв'язку появою нових, у дечому схожих на іракський конфліктів.

Ще однією особливістю англо-американської історіографії війни в затоці є те, що серед дослідників цивільних авторів було вдвічі більше ніж військових. На відміну від вітчизняної наукової традиції, в цих країнах цивільні фахівці склали основний прошарок дослідників, які активно працювали за військовою тематикою. Серед них були й ті, хто мав досвід проходження військової служби, колишні офіцери. Але більшість із них працювали над дослідженнями у сфері безпеки та оборони протягом дуже тривалого часу. Особливість проходження служби офіцерського складу передбачала обов'язкову ротацію посад у навчально-наукових закладах і у військах, тому вони займалися дослідженнями протягом відносно нетривалого їх перебування в цих закладах.

Разом з цим, аналіз наукових центрів та шкіл США і Великобританії, які активно висвітлювали війну в затоці, показав суттєву відмінність у підходах між ними. Якщо у Великобританії основні наукові дослідження зосереджувались в цивільних неурядових наукових закладах (“thinking tanks”), то в США домінували військові школи та офіційні установи. Тому спір між прибічниками та “лобістами” окремих видів збройних сил у Великобританії не мав такого впливу на процес досліджень, як це було в США, де видові навчально-наукові заклади активно проводили дослідження задля обґрунтування зростаючих вимог видів збройних сил до перерозподілу оборонного бюджету на свою користь.

Було з'ясовано, що англо-американська історіографія війни в Перській затоці 1990–1991 має дві основних течії, політичну та воєнну, які в свою чергу діляться на напрями та піднапрями. Тому, для ефективної роботи з вивчення подій війни в Перській затоці 1990–1991 років вітчизняному досліднику варто знати основні дослідні школи та центри в США та Британії, які активно займалися цими дослідженнями, визначені автором течії, напрями та піднапрями в

англо-американській історіографії та їх основних представників, а також авторів, які спеціалізувалися на дослідженнях певних напрямках питань.

Аналіз англо-американської історіографії війни дозволив автору виділити чотири найбільш дискусійні питання про несподіваність агресії Іраку проти Кувейту, причини частих змін планів коаліції та можливість виграти війну тільки повітряними силами, беззаперечну перемогу та оцінку цієї війни як “революції у військовій справі”, детальний розгляд яких буде зроблено у наступних розділах.

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕР АГРЕСІЇ ТА ПЛАНИ КОАЛІЦІЇ ЩОДО ВІДСІЧІ АГРЕСОРА В
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

2.1. Оцінка несподіваності нападу Іраку на Кувейт

Серед важливих публікацій, які стосуються війни в затоці та були надруковані за два місяці до агресії Іраку, варто зазначити журналістське дослідження американського журналу “ЮС ньюз енд ворлд репорт” (“U.S. News & World Report”) під назвою “Найнебезпечніша людина у світі”, де автори стверджували, що мільярди доларів США військової допомоги Іраку в 1980-ті роки з боку багатьох країн, передусім США, Радянського Союзу, країн Європи, Китаю та інших, дозволили йому створити військову машину, яка здатна загрожувати не тільки Ірану, а й Ізраїлю та іншим країнам. Автори називали Саддама Хусейна найнебезпечнішою людиною через його непередбачені дії. Контрастуючи з глобальним потепленням у стосунках в світі, кроками на зменшення загрози від зброї масового ураження, підписанням відповідних договорів між президентами Дж. Бушем та М. Горбачовим, іракський диктатор активно використовував хімічну зброю проти Ірану та іракських курдів. Автори критикували західну допомогу Іраку в отриманні навігаційного обладнання для ракет (Франція), вертольотів та комп’ютерного обладнання (США), подвійних атомних технологій (Італія, Франція), компонентів для отруйних бойових газів (Бельгія), подвійних військових технологій (Британія, Німеччина). Дослідники наводили дані Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (Stockholm International Peace Research Institute) про поставки зброї Іраку в цей період. Серед країн-продавців

виділялися Радянський Союз, Франція, Китай, Бразилія, ПАР. Автори також навели табличні дані про надану ОВТ та окремо ракетну програму Іраку [193].

Британські дослідники Дж. Бермудез, С. Каруз, С. Вілет також зазначали проблему притоку озброєння до Іраку, можливі наслідки цього для його економіки, але ніхто із авторів не вказував на Кувейт, як на наступну жертву воєнної машини Іраку [15, 29, 210]. Вторгнення Іраку до Кувейту виявилось достатньо несподіваним.

В оцінці несподіваності іракської атаки Кувейту в серпні 1990 року в англо-американській історіографії домінували три підходи. Перша група авторів стверджувала, що криза у взаєминах Іраку та Кувейту тривала багато років, поглиблювалась і закономірно та об'єктивно мала своє продовження – спроба Іраку вирішити власні проблеми в силовий спосіб. Тому ніякої несподіваності в цьому не було.

Інші автори стверджували, що напад Іраку на Кувейт був інспірований ззовні, став результатом провокаційної політики США та Кувейту, які мали “таємний зговір” проти Іраку. Не останню роль, за думкою окремих авторів, відігравав також Ізраїль, інтереси якого відстоювали США. Тобто, Ірак потрапив у заздалегідь підготовлену пастку.

Третя група авторів переконана, що атака Кувейту була несподіванкою для арабських сусідів, Кувейту, Великобританії і США, та стала наслідком їх стратегічних прорахунків та помилок.

Багато авторів, аналізуючи причини та джерела конфлікту, стверджували, що ці причини об'єктивно та закономірно спонукали Саддама Хусейна до силових дій проти Кувейту.

Ця версія знаходить своє підтвердження в післявоєнних документах конгресу США, роботах американських військових істориків Ф. Шуберта і Т. Краус “Вихор війни: Сухопутні сили США в операціях Щит пустелі й Буря в пустелі” [192], В. Халіфі “Криза в затоці: Причини та наслідки” [97] з Каліфорнійського університету, британського дослідника Ф. Халідея “Війна в

Перській затоці та її наслідки” [75] із Королівського інституту міжнародних та інших авторів [64, 157].

На користь неможливості уникнення війни ці автори зазначали, що зазіхання Іраку на територію Кувейту мали історичне коріння, яке ґрунтувалось на політиці Британської імперії в 1899 році взяти під свій протекторат Кувейтського шейха. До цього часу територія сучасного Кувейту входила до провінції Отаманської імперії Басри, інша частина якої на теперішній час є територією Іраку. Починаючи з 1961 року, коли Великобританія закінчила свій протекторат над Кувейтом, територіальні претензії Іраку на Кувейт, як “складову частину Іраку”, завжди були на вустах правителів Багдада [98]. Ще однією територіальною претензією були острови Варба (Warbah) та Бубіян (Bubiyan) з їх терміналами, що на вході до Перської затоки. Розв’язання цих територіальних суперечок мирним шляхом було малоімовірним [44, с. 37].

Загальнополітична ситуація теж була несприятливою для Іраку і підштовхувала його до агресивної політики. По-перше, Ірак не досяг своїх цілей у війні з Іраном. По-друге, тяжкий стан післявоєнної економіки Іраку через накопичення боргів та падіння цін на нафту створювали напругу в суспільстві. Захоплення Кувейту враз вирішувало ці внутрішні труднощі. По-третє, із закінченням “холодної війни” та війни Іраку з Іраном, падінням комунізму в країнах Східної Європи, знаючи про долю комуністичного диктатора Г. Чаушеску в Румунії, Саддам Хусейн мав побоювання щодо змін у політиці США та Радянського Союзу. По-четверте, посилювалось протистояння Іраку з Ізраїлем та був відсутній прогрес у палестинському питанні. Арабські країни не бажали сваритися через це із Заходом. А масштабна еміграція радянських євреїв до Ізраїлю в 1989–1990 роках додала відчуття безвиходу палестинцям та нагоду Іраку оголосити себе справжнім захисником палестинців, лідером арабів, які б мали його всіляко підтримувати в боротьбі проти Ізраїлю та Заходу, який є його союзником. По-п’яте, спір з Кувейтом та його непоступливість підривали авторитет іракського керівництва.

Американські автори, розробники заключного звіту конгресу США, [41, с. 45] та британський автор В. Халіді [97, с. 10–11] однаково згодні, що економічна ситуація в Іраку стала критичною та вимагала вирішення її будь-якою ціною. Величезні витрати Іраку на утримання мільйонних збройних сил та програми створення зброї масового ураження, включаючи ядерну зброю, призвели до того, що в середині 1990 року запасів готівки в країні залишилось на три місяці імпорتنих операцій, а рівень інфляції становив 40% [99, с. 41].

Крім цього, борги Іраку, які виникли під час тривалої війни з Іраном, були дуже тяжким тягарем, а кредитори, в тому числі й сусідні арабські країни, не поспішали їх реструктурувати або списати. Ірак щиро вірив, що він виграв війну та захистив інтереси арабів від традиційної перської загрози. Він одержував підтримку своїх заможних сусідів, але вважав її неадекватною. У той же час, борг у близько 70 мільярдів доларів США, який виник, потребував на його обслуговування 5-6 мільярдів щорічно, що становило майже третину від річного прибутку від продажу іракської нафти [41, с. 45]. Ірак вимагав від інших арабських країн Перської затоки запровадити “план Маршалла” на відновлення післявоєнної економіки Іраку подібний до плану допомоги Європі після Другої світової війни [97, с. 11].

Ці заклики та вимоги залишились без відповіді, підштовхуючи Саддама Хусейна до війни. Британські автори Л. Фрідман та Е. Каш переконані, що великою помилкою як західних країн, так і арабських сусідів була недооцінка ступені відчаю, в якому опинилося керівництво Іраку через неможливість вирішення внутрішньої економічної кризи [63, с. 37–41].

Прихильники “теорії зговору” заявляли, що США самі, так чи інакше, підштовхнули іракського лідера до силових дій, щоб потім позбутися його під час “вимушеної” війни, хоча до сих пір це ніяк не було доведено [1, с. 525].

Як писав П. Артс (Paul Aarts) у статті “Демократія, нафта та війна в Перській затоці”, дехто у Вашингтоні вітав кризу в Перській затоці як нагоду продемонструвати всьому світові, а в першу чергу конкурентам у сфері економіки, про свою перевагу у військової могутності. Генерали протестували

новітні зразки зброї в реальних бойових умовах, а політичне керівництво країни із задоволенням поховало “в’єтнамський синдром”. Війна також відвернула увагу американців від внутрішніх проблем [1, с. 535].

За думкою як американських [94, с. 3; 144, с. 250–252], так і англійських авторів [63, с. 81–82], США влаштувало утримання обґрунтованих цін на нафту та їх зростання, що дозволяло збільшувати ціну на видобуту в США нафту та відповідало інтересам сім’ї Бушів, які зробили свої статки на техаській нафті. Крім того, США мали перевагу перед більш залежними від імпорту нафти країнами Західної Європи та Японії. Що турбувало Америку більше ніж поміркований ріст цін на нафту – це перспектива посилення впливу Іраку на інших експортерів нафти в регіоні, особливо на Саудівську Аравію.

Під час зустрічі Саддама Хусейна з послом США А. Гласпі (April Glaspie) 25 липня 1990 року, за тиждень до початку агресії, остання поставилась з розумінням до бажання Іраку збільшити ціну на нафту, щоб відновити країну після війни з Іраном. Інтереси Іраку полягали в збільшенні ціни до 22-25 доларів США за барель, що, як свідчать записи розмови Саддама Хусейна та посла А. Гласпі, не викликало загрози нафтовим інтересам США. Посол А. Гласпі також повідомила, що США “не мають думки” про спірні питання у відношеннях Іраку з Кувейтом. У цей же день Держдепартамент зупинив появу в ефірі передачі “Голос Америки” висловлювання редактора радіостанції про готовність США підтримати своїх друзів у Перській затоці. Виступаючи в Сенаті, помічник державного секретаря з питань Близького Сходу Дж. Келлі (John H. Kelly) заявив про відсутність у США формальних зобов’язань щодо захисту Кувейту. Він також стверджував про те, що вторгнення Іраку до Кувейту є “гіпотетичним”, і тому відмовився поглиблювати цю тему перед сенатом. Санкції проти Іраку, за висновками цього чиновника Держдепартаменту, могли зменшити вплив США на ситуацію [92, с. 12–13].

Виникає питання, чи США навмисно підштовхували Ірак до думки про відсутність серйозних заперечень з боку США щодо вторгнення до Кувейту, чи адміністрація Дж. Буша просто виявила некомпетентність? Ті, хто поділяє

думку про зговір проти Іраку (наприклад колишній міністр зовнішніх справ Франції К. Чейсон (Claude Cheysson), колишній прес-секретар Білого дому П. Саліндж (Pierre Salinger) [60, с. 271]) впевнені, що США підбурювали Кувейт до зниження цін і зайняття безкомпромісної позиції в переговорах з Іраком, щоб спровокувати Ірак до силових дій. Це надавало б законності американському втручанню та навіть нанесенню поразки Іраку. Тому США надсилало керівництву Іраку “сигнали” про невтручання в справи цих двох арабських братських народів.

Дехто вірить, що це була пастка для арабів, яка дозволила США створити антиіракську коаліцію. Унаслідок війни за звільнення Кувейту США отримали право постійної військової присутності в регіоні та утвердилась як найсильніша в світі військова наддержава. Військовий бюджет уникнув скорочення, військові витрати підживили економіку. Ця “теорія зговору” пояснювала, чому Кувейт був таким непохитним у спорах з дуже ворожим і небезпечним Іраком, та чому Ірак ризикнув атакувати Кувейт.

Однак “теорія зговору” не була широко підтримана американськими дослідниками. Статті на цю тему переважно були надруковані в газетах і журналах, часто базувались на інформації з джерел арабських країн, де звинувачення на адресу Кувейту та Саудівської Аравії в зговорі із Заходом проти Іраку майже постійно розповсюджувались іракськими засобами масової інформації.

Британські автори про існування зговору з провокування Іраку писали тільки скептично. Узагалі британських публікацій на тему причин загострення конфлікту між Іраком і Кувейтом було значно менше ніж аналогічних у США, та вони здебільшого були присвячені взаємовідносинам США та Іраку й значно меншою мірою торкались політики самої Великобританії в цьому питанні. У полі зору британських авторів були в основному економічні аспекти та ціни на близькосхідну нафту [151, с. 37–38]. Війна з Аргентиною за Фолклендські острови в 1982 році та внутрішня криза в самій Великобританії відвертали їх увагу від Перської затоки.

Щодо американського посла А. Гласпі, то за думкою Д. Нефа (Donald Neff), британського автора публікацій у “Журналі досліджень Палестини” [122, с. 38–39], та британських дослідників, авторів документального серіалу “Війна в Перській затоці. Закінчена історія” [186], вона не мала ніяких повноважень застерегти Ірак більш конкретно. Крім того, вона була викликана до Саддама Хусейна досить несподівано і практично не мала часу порадитись про все з Вашингтоном. Таким чином, здійснення плану Вашингтона заплутати Саддама Хусейна за допомогою посла було проблематичним, особливо зважаючи на те, що до цього А. Гласпі ніколи не мала аудієнції у Саддама Хусейна та й не розраховувала на таку можливість.

Припущення, що Ізраїль міг зрежисувати події, які призвели до вторгнення Іраку та жорсткої відповіді на це Америки, теж мають невелику достовірність. Як вважає Д. Неф, інтригуючи протягом довгих місяців, що вели до війни, Ізраїль міг “наслідити” [122, с. 39]. Крім того, за свідченням прем'єр-міністра Великобританії М. Тетчер і радника президента США з питань національної безпеки Б. Скаукрофта, президент Дж. Буш прийняв рішення на війну з Іраком практично із самого початку, абсолютно самостійно і незалежно, не радячись зі своїми союзниками та всупереч обережних порад військових [186].

Аналізуючи несподіваність іракської агресії, більшість як американських, Р. Фалкер, Б. Рейч, С. Готовікі, С. Хеджер, П. Артс та інших, так і британських авторів, Дж. Пімлот, С. Бедсі, Л. Фрідман, Е. Карш, Ф. Халідей, не відкидаючи об'єктивні причини поглиблення кризи у відношеннях між Іраком і Кувейтом до війни, приходять до висновку, що вторгнення Іраку до Кувейту було все ж таки несподіваним та наслідком прорахунків і помилок політичного керівництва США та Великобританії й американської та британської дипломатії [189, с. 35–39]. Можливості відвернути вторгнення до Кувейту дипломатичними засобами з боку США помилково не були задіяні. І ніхто із авторів не висвітлював спроб Великобританії активно завадити переростання кризи у війну, якщо вони були. Це свідчить про небажання

Великобританії в той час активно втручати в спір країн, які колись перебували під її протекторатом.

Як американські [68, с. 14–15, 144, с. 253–255], так і британські автори [186] підкреслювали, що США до останнього проводили проіракську політику, вважаючи, що світський Ірак виглядав позитивно на фоні сусідніх країн, а особливо фанатично-релігійного Ірану. Під час війни Іраку із ворогом США Іраном американці здійснювали поставки військового обладнання, продукції подвійного призначення, надавали розвідувальну інформацію та кредити на закупівлю сільськогосподарської продукції в США.

Ці взаємовідносини залишалися офіційно дружніми, навіть незважаючи на смерть 37 моряків американського фрегату “Старк” (Stark) у 1987 році після помилкової атаки іракських сил. Несправедливо вважалось, що в Іраку після закінчення війни з Іраном виникне необхідність відновити знищене війною господарство, підняти економіку країни, сплатити хоча б частку величезного зовнішнього “воєнного” боргу, і йому буде зовсім не до ускладнень відносин із сусідами [63, с. 25].

Після завершення Ірано-Іракської війни взаємовідносини США та Іраку значно погіршилися. Усвідомлюючи зростаючу залежність США від експорту нафти, адміністрація президента Дж. Буша пішла на співпрацю з країнами регіону (Саудівською Аравією, Кувейтом і Об’єднаними Арабськими Еміратами) у військовій сфері [2]. Після закінчення Ірано-Іракської війни США підписали в 1990 році угоди про оборонне співробітництво з Оманом, Бахрейном і Саудівською Аравією, які між іншим дозволяли присутність обмежених контингентів США на їх території [74, с. 20].

Але цього не сталося у відносинах з Кувейтом. Максимум, у чому вдалося переконати Кувейт, це прийняти підтримку Америки у створенні систем ракетної протиповітряної оборони, але він так і не запросив війська США на свою територію. Тому завадили сильні почуття національної гордості, расові, релігійні відмінності та нереалістична оцінка ситуації, яка склалася. США “не мали думки” щодо конфлікту, тобто за думкою авторів, усунулись від

посередництва, а Кувейт був занадто впевнений, що Ірак ніколи не нападе, та не погоджувався йти йому на поступки навіть у питаннях, у яких Ірак мав певну рацію, як-то у зниженні ціни на нафту та нафтове родовище Ар-Румайла [75, с. 227]. Аргументи американських дипломатів були непереконливими, що мало фатальні наслідки, тому що, як зазначав історик Т. Драпер (Theodore Draper): “Кувейт був занадто заможним, щоб бути залишеним наодинці, та занадто слабким, щоб себе захистити” [119, с. 215].

За думкою авторів П. Артса, М. Ренера, У. Тейлора та Дж. Влеквела [2, с. 27; 169, с. 12], заяви посла А. Гласпі та помічника держсекретаря США Дж. Келлі були розцінені Саддамом Хусейном як “зелене світло” на застосування сили, однак навряд чи це було помилкою тільки цих осіб. Деякі аналітики (наприклад Р. Аткинсон, автор книги “Хрестовий похід: Нерозказана історія війни у Перській затоці”) вважали, що ці заяви стали помилками американської дипломатії, які дозволили Саддаму Хусейну розцінити їх, якщо й не як “зелене”, то, принаймні, як “жовте” світло для його обережних дій [11, с. 52].

Як свідчать інтерв'ю багатьох політиків та військових у документальному серіалі “Війна в Перській затоці. Закінчена історія”, передислокація 30 тисяч іракських військ на південь Іраку, яка почалась 16 липня 1990 року, була помічена британською агентурною розвідкою, аналіз даних із супутникових знімків, який чітко вказував на концентрацію сили вторгнення, не примусили президента Дж. Буша та прем'єр-міністра М. Тетчер діяти рішуче та негайно.

Не маючи ілюзій щодо іракського режиму, тодішній прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер, не хотіла вірити, що криза призведе до війни, зважаючи на кровопролитну війну з Іраном, яка коштувала воюючим сторонам близько півмільйона молодих життів. Маючи за плечима війну престижу за Фолклендські острови та пізнавши її ціну, М. Тетчер в її свідченні журналістам відмовлялася вірити, що Ірак зможе розв'язати ще одну війну [186].

З погляду британського дослідника Ф. Халдея, коли переговори з Кувейтом зайшли у глухий кут, Саддам Хусейн раптово вирішив напасти. Хоча перебіг подій розвивався протягом місяців, а плани у випадку виникнення різних ситуацій розроблялися заздалегідь, цілком ймовірно, що Саддам Хусейн прийняв рішення на захоплення Кувейту в момент роздратування ситуацією, яка склалася, й американські та британські дипломати не були до цього готові [75, с. 227].

Американські автори, наприклад Т. Кіней, професор військових досліджень національного військового університету у Вашингтоні та Е. Коен, професор стратегічних досліджень університету Дж. Хоркінса, також відмічали, що навіть у липні 1990 року розвідка США розцінювала розгортання іракських військ уздовж кордону з Кувейтом як тиск на Кувейт у їх переговорах щодо територіальних та фінансових вимог щодо Кувейту, а не як початок підготовки до війни. Більшість американських військових та політичних лідерів не змогли передбачити іракського вторгнення. Наприклад, радник президента США з Близького Сходу в 1990 році Р. Хаас, як він сам свідчив творцям документального серіалу “Війна в Перській затоці. Закінчена історія”, не міг повірити в те, що Саддам Хусейн не блефував [186].

Висновок, який був зроблений у заключній доповіді конгресу США у 1992 році, містив припущення, що найімовірніше Ірак ніколи й не намагався досягнути компромісного рішення з Кувейтом, а тільки відтягував час для остаточної готовності до вторгнення та створення подоби легітимності застосування сили. І це не було завчасно та правильно оцінено політичним керівництвом США. Як британські [62, с. 10], так і американські автори [41, с. 48; 11, с. 50] повністю згодні з тим, що їх політичні лідери, розвідка та дипломатія так і не змогли зрозуміти різні грані особистості іракського президента, ефективність різних способів впливу на нього та спрогнозувати його дії. Британські та американські автори, також згодні з тим, що дипломатія США та Великобританії занадто покладалась на посередництво лідерів Єгипту, Йорданії та інших арабських країн у вирішенні кризи, що загострювалась. Як

підкреслювала в своєму інтерв'ю телевізійної програми “Фронтлайн” учасниця подій прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер, “арабського вирішення кризи” не існувало ні перед вторгненням, ні після нього [183].

Р. Аткинсон писав, що США не змогли зрозуміти, що Саддам Хусейн зможе зважитися на війну з США та 37 іншими країнами, тобто ступінь ірраціональності. Його політичних амбіцій не було розпізнано ні в кінці 1980-х, ні у 1990 році, частково через те, що США були повністю сконцентровані на Європі, де в листопаді 1989 року впала Берлінська стіна, виникла об'єднана Німеччина, розпався Варшавський пакт і сам Радянський Союз почав розпадатися. Саддам Хусейн у той час був десь на периферії уваги керівництва США. Крім того, автор нагадував, що за два місяці перед вторгненням траплялися більш важливі речі (як виникнення нової Німеччини), тому конфлікту між Іраком і Кувейтом, який тягнувся, періодично загострюючись, роками не придали серйозного значення. Хусейн багато разів погрожував Заходу та Ізраїлю, але насправді ніколи не нападав [11, с. 51–52].

Щодо готовності військових до можливої атаки на Кувейт, то британські джерела зазначали, що американські військові також не передбачали можливу агресію Іраку проти Кувейту. Можливі військові дії Великобританії взагалі не розглядалися авторами; нова, після Фолклендської, війна була непопулярною в суспільстві. Щодо США, то британські автори зазначали існування військових планів дій США на випадок неочікуваних ситуацій часів Ірано-Іракської війни, які базувалися на припущеннях можливого відбиття радянського нападу на Іран, протиборства з Радянським Союзом, зупинки можливого наступу Ірану на Ірак у випадку програшу останнього, але не захисту Кувейту від Іраку [161].

Однак у американських джерелах можна знайти свідчення про існування певних військових планів проти Іраку. Так, у матеріалах конгресу США зазначалось, що восени 1989 року державний департамент США переключив центр своєї уваги з радянської загрози на загрозу на Аравійському півострові з центром в Іраку [90, с. 1].

Центральне командування США (CENTCOM) підготувало План загальної концепції щодо протидії іракській загрозі навесні 1990 року, який розглядав стратегію захисту союзних країн Перської затоки та необхідні для цього військові сили та засоби, але в ньому не йшлося про введення американських військ до Кувейту. Влітку на основі цього плану був розроблений план операцій та проведені навчання “Самооцінка 90” (INTERNAL LOOK 90) у липні 1990 року, за задумом якого американські війська на прохання короля Саудівської Аравії Фахда (Fahd) розгортаються в цій країні для її захисту [41, с. 35, 76]. Захищати Кувейт не передбачалось.

Жодних змін у планах військових не було зроблено, незважаючи на те, що американські політичні оглядачі наприкінці липня 1990 року, як розповідали американські періодичні видання того часу [21, 26, 34, 106], розглядали можливі плани Саддама Хусейна із захоплення нафтових родовищ Кувейту, відмічали концентрацію іракських військ на кордоні з Кувейтом і висловлювали необхідність пошуків Сполученими Штатами політичних шляхів подолання кризи, як варіант розглядались демонстраційні дії з боку США у вигляді проведення військово-морських навчань флоту в Перській затоці.

Як писав американський дослідник полковник Е. Манн, обсяг розвідувальної інформації для планування операцій проти Іраку в 1989 році був явно недостатнім. Офіцери з планування операцій у попередні десять років були сконцентровані на “радянській загрозі”. Саддам Хусейн, у свою чергу, мав агресивну політику внутрішньої безпеки та контррозвідки. США мали космічні супутники, які відслідковували дії військових, але майже не допомагали дізнатися про наміри Саддама Хусейна. Як наслідок, у США не було єдиної думки про ймовірність вторгнення Іраку до Кувейту аж до початку іракської агресії [102, с. 149].

Крім того, за думкою американських авторів Р. Аткінсона і Е. Манна [11, с. 51–55; 102, с. 11–12; 182], за спогадами радника президента США з питань національної безпеки Б. Скаукрофта [179], вищі військові генерали К. Пауел, Н. Шварцкопф та інші, будучи ветеранами війни у В’єтнамі та

відчуваючи небезпеку знову ув'язнути у війні, яка буде незрозумілою американцям, не хотіли вірити в її можливість.

Таким чином, відповідаючи на питання про передбачуваність або несподіваність нападу Іраку на Кувейт автор проаналізував три основних підходи до висвітлення цієї події в англо-американській історіографії.

Безперечно погоджуючись з існуванням на той час багатьох причин: історичних, загальнополітичних та економічних, які об'єктивно та закономірно підштовхували Ірак до вторгнення, він відмічає небажання певного кола дослідників визнати пасивність США та Великобританії у врегулюванні конфлікту між сусідами, Іраком і Кувейтом. Це є зрозумілим, тому що багато таких досліджень було зроблено державними установами або на їх замовлення.

Зі свого боку “теорія зговору” ніколи не була доведена, базувалась на припущеннях, джерелах з арабських країн, які постійно знаходились під впливом Іракської пропаганди. Таких авторів було небагато. У всіх інших ця “теорія” викликала скептицизм. Британські автори висловлювались на цю тему виключно критично. Незважаючи на певну привабливість для опозиційних до урядів США та Великобританії авторів, докази “зговору” не були представлені, участь Ізраїлю не прослідковувалась, а вся операція по заманюванню Іраку до “пастки” здається занадто хитромудрою та нереальною.

Таким чином, більшість американських та британських авторів прийшли до висновку, що напад Іраку на Кувейт був неочікуваним не тільки для арабських країн, а й для політичного керівництва, розвідки, дипломатів і військових США та Великобританії.

Це сталося у силу багатьох причин, а саме: хибної політики щодо Іраку, неспроможності переконати Кувейт укласти військовий союз із США, прорахунків дипломатів, недооцінки Саддама Хусейна, неадекватної оцінки можливості “арабського вирішення” кризи в ірако-кувейтських відносинах, через відсутність відповідного військового планування [222, с. 188].

З таким висновком можна погодитись. Ця війна дійсно стала несподіванкою для політиків, тому що їм було не до довготривалих конфліктів

двох арабських сусідів на Близькому Сході, коли вся їх увага приділялась драматичним подіям у Європі. Політики не хотіли вірити в реальність того, що Саддам Хусейн не блефував. Американські військові, перебуваючи під впливом “в’єтнамського синдрому”, не бажали розглядати можливість зав’язнути в новій локальній війні. Британські військові, зазнавши втрат в короткій війні за Фолклендські острові, не квапились втручатися в “чужий” конфлікт. Перекладання посередництва на арабські країни регіону свідчило про певне небажання та нерозуміння всієї серйозності ситуації. Все це захопило Саддама Хусейна до силових дій та стало несподіваним для США та Великобританії.

2.2. Планування операцій та зміни воєнних планів

Практично всі дослідники визнали, що воєнно-політична ситуація, в якій проходив процес планування дій проти Іраку, була сприятлива для прийняття зважених рішень. Так, американські автори Л. Фрідман та Е. Карш відмічали, що, на щастя, Ірак не заважав підготовці, а сам він потерпав від збройного ембарго. Побудова оборони іракців була в цілому відома, як і система управління, комунікації та зв’язку [63, с. 289].

С цим погоджувався й британський автор Р. Сібалд. Він підкреслював, що іракський лідер, зберігаючи статичну оборону і вперто не бажаючи йти на поступки, найменше впливав на процес планування операцій, а звільнивши заручників, навіть полегшив перехід до їх проведення [189, с. 118].

Загрози “другого фронту” з боку Йорданії та Ірану не було. Небезпека терористів було невеликою через участь Сирії в коаліції. Радянський Союз, як стверджував в своєму інтерв’ю телепрограмі “Фронтлайн” радник президента США з питань національної безпеки Б. Скаукрофт, був залучений до вирішення кризи, особливо у прийнятті необхідних резолюцій Ради Безпеки ООН, та не заважав військовому плануванню [179]. Таким чином, військові плани помітно

змінювались виходячи із пріоритетів політиків саме країн коаліції, передусім США.

Разом з цим, дослідники та учасники подій відмічали різну початкову реакцію військово-політичних кіл США та Великобританії на вторгнення Іраку. Як визнавали британські та американські автори, прем'єр-міністр Великобританії М. Тетчер зразу зайняла позицію щодо необхідності дати військову відсіч агресору [11, с. 497; 182; 205; 214, с. 58]. Тому, збираючись на першу зустріч з президентом Дж. Бушем у Аспіні, штат Колорадо, вона уже мала чітку позицію щодо війни з Іраком та зробила перші кроки для підготовки до неї [179].

Її дії відповідали британській доктрині обмеженої війни (British Limited War Doctrine), що визнавала важливість залучення до боротьби супердержави та досягнення швидкої перемоги, як це було під час Фолклендського конфлікту в 1982 році [189, с. 63].

Б. Скаукрофт пригадував, що на відміну від швидкої та рішучої реакції британського керівництва, під час першої наради після вторгнення Іраку була певна розгубленість серед членів президентської адміністрації та вищих військових. Тон виступів щодо того, що сталося в Кувейті, був примирливим. За спогадами Б. Скаукрофта, Дж. Буш був незадоволений в'ялою реакцією своєї команди та військових. На думку радника, це могло бути наслідком того, що представники вищого військового командування США генерали К. Пауел та Н. Шварцкопф були ветеранами війни у В'єтнамі. Вони відчували небезпеку знов ув'язнути у війні, яка стане незрозумілою американцям. На відміну від них, Дж. Буш був ветераном Другої світової війни, у якій американський народ боровся з найнебезпечнішим диктатором і досяг перемоги. Він поділяв думку М. Тетчер, яка вважала президента Іраку Саддама Хусейна другим Гітлером, та відчував необхідність діяти рішуче, тому що політика умиротворення агресора матиме такий же ефект, як у далеких сорокових двадцятого століття в Європі [179].

Про приховане небажання американського вищого командування воювати вказував у своїх мемуарах командувач об'єднаними силами британських військ на Кувейтському ТВД генерал П. Білйєр [16, с. 84]. Так, генерали К. Пауел та Н. Шварцкопф наполягали на передислокації до ТВД дуже великих повітряних, морських та наземних сил, що потребувало затрат часу. За припущенням генерала П. Білйєра, під час їх концентрації Саддам Хусейн міг злякатися та відступити з Кувейту, або могли спрацювати санкції та ембарго ООН, дії яких було забезпечено вже в середині серпня [41, с. 61].

Директор ради національної безпеки США з питань Близького Сходу та Південної Азії Р. Хаас також пригадував в інтерв'ю телепрограмі “Фронтлайн”, що вищі військові не дуже хотіли переходити від планування оборонної операції із захисту Саудівської Аравії “Щит пустелі” до планування наземної наступальної операції зі звільнення Кувейту “Меч пустелі” [180].

Крім того, співавтор книги “Війна, яку вели генерали” Б. Трейнор свідчив в своєму інтерв'ю телепрограмі “Фронтлайн”, що генерал К. Пауел, маючи спочатку гарний план повітряної операції, який за твердженням його розробників вигравав війну, та невдалий план наземної операції силами одного корпусу, переконав президента передислокувати ще один корпус на ТВД з надією, що побудова такого вражаючого своєю могутністю угруповання військ відтягне час початку активних дій, вплине на іракське керівництво та примусить їх виконати всі вимоги без війни [172]. До жовтня (тобто протягом двох місяців) велись дискусії серед американських політиків і військових про доцільність розрахунку на дію санкцій задля примушення іракців звільнити Кувейт [180].

Але в їх дієвість із самого початку не вірила британський прем'єр-міністр М. Тетчер. За її переконанням, це б зайняло забагато часу. ЦРУ та британська військова розвідка прийшли до висновку, що для згоди Іраку виконати резолюції ООН і звільнити Кувейт, санкції проти Іраку повинні були тривати значний час, аж до п'яти років [186]. Вони мали згубний ефект щодо населення

Іраку, а не його керівництва. У той же час повністю закрити контрабандний експорт, особливо через Йорданію, стало б неможливо [183].

Дж. Буш також вірив майже із самого початку, що санкції не спрацюють. Коаліцію, якщо її вдасться сформувати, розвалиться швидше ніж воля Хусейна буде зломлена санкціями. Тому, якщо Ірак не виведе свої війська з Кувейту, то його прийдеться вибивати звідти силою [179].

Таким чином, як британські, так і американські автори визначали ключову роль у початку планування війни за звільнення Кувейту політичним лідерам Великобританії та, особливо США, де військове керівництво мало до цього багато застережень.

Разом з цим, американці ніколи не вважали, що використання військової сили є єдиним виходом примусити Саддама Хусейна вийти із Кувейту. Час від часу Франція або СРСР пропонували свої посередницькі зусилля в переговорах з Іраком [179].

Директор ради національної безпеки США з питань Близького Сходу та Південної Азії Р. Хаас пригадував у своєму інтерв'ю телепрограмі “Фронтлайн”, що до останнього моменту, коли почалась повітряна операція, він не був впевнений, що Ірак не виконає вимоги резолюції ООН та звільнить Кувейт [180].

Варіанти військових дій з боку США розглядались із самого початку конфлікту. Уже 2 серпня генерал Н. Шварцкопф доповідав про військові можливості для відповіді на агресію Іраку: 1) авіаудари по Іраку, як помста, особливо у випадку страт заручників; 2) розгортання авіації та наземних сил відповідно до оперативного плану оборони Аравійського півострова (OPLAN 1002-90, Defense of the Arabian Peninsula). Цей план передбачав відбиття головним чином силами США атаки Іраку на Саудівську Аравію через Кувейт. Цей план уже був перевірений під час навчань “Внутрішній огляд” (“Internal Look”), удосконалені питання тактики застосування сил, плани логістичного забезпечення, вимоги до сил і засобів.

На четвертий день після вторгнення та в умовах браку розвідувальної інформації американські військові оцінювали зосередження в Кувейті та вздовж кордону із Саудівською Аравією одинадцяти іракських дивізій, і Саудівська Аравія швидко дала згоду на розміщення сотень тисяч американських військ на території королівства для його захисту [179]. Головною небезпекою на той час вважались: 1) напад іракців на Саудівську Аравію; 2) руйнування злітно-посадочних смуг аеродромів; 3) зараження саудівських аеродромів хімічними речовинами [41, с. 82].

Наказ на розгортання сил в Саудівській Аравії був виданий уже 6 серпня, а перекидання задалегідь визначених військ почалось 7 серпня [41, с. 79]. Уже за тиждень удосконалений план із захисту Саудівської Аравії був готовий. У офіційних документах США зазначалося, що військовими завданнями США на той час були: 1) зосередити необхідні оборонні сили для стримування Іраку від подальших атак; 2) захистити Саудівську Аравію, якщо Ірак все ж таки нападе; 3) організувати ефективну воєнну коаліцію союзних країн та інтегрувати їх бойові можливості у оперативних планах; 4) забезпечити дію економічних санкцій, які були запроваджені ООН щодо Іраку [41, с. 75].

Однак, як пригадував свідок подій Б. Скаукрофт у своєму інтерв'ю телепрограмі “Фронтлайн”, президент Дж. Буш просив “забезпечити йому більш широкі військові можливості” ніж просто захистити Саудівську Аравію [179]. Таким чином, як підтверджував у своєму інтерв'ю тій же телепрограмі Р. Хаас, період невизначеності яку операцію необхідно планувати військовим – оборонну, із захисту Саудівської Аравії, чи наступальну, вибиття іракців з Кувейту, тривав два тижні, до 16 серпня [180].

Американські автори, розробники заключного звіту конгресу США, відмічали виникнення певних розбіжностей у підході до планування оборони Саудівської Аравії між американським командуванням та командуванням Саудівської Аравії. Наприклад, останні хотіли створити оборону всієї території Саудівської Аравії та густонаселених центрів країни. Американці були переконані, що це було неможливим. Дане питання було знято в листопаді,

коли передислокованих військ стало достатньо для ефективної оборони. Однак автори стверджували, що американське командування робило максимум можливого, щоб досягти узгодженості дій з іншими членами коаліції [41, с. 77].

Уже 4 жовтня генерал Н. Шварцкопф провів навчання на картах з командирами дивізійного рівня, щоб усі розуміли план оборони Саудівської Аравії. Н. Шварцкопф планував використати значні наявні можливості для ведення операцій уночі, щоб компенсувати дисбаланс сил. Наприкінці листопада були проведені навчання “Неминучий грім” (“Imminent Thunder”), які були репетицією остаточного плану оборонної операції із захисту Саудівської Аравії, і 29 листопада цей план, план операції “Щит пустелі”, був затверджений. Однак вже тоді було очевидно, що потреби задіяти цей план не буде, а ця підготовка до оборони Саудівської Аравії повинна лише заспокоїти іракців та ввести їх в оману [41, с. 85].

Офіційний документ, заключний звіт конгресу США, констатував, що коли 8 листопада президент Дж. Буш у своєму зверненні до нації сказав про його намір передислокувати до Перської затоки більше військ для проведення наступальної операції (сили для захисту Саудівської Аравії уже були сконцентровані на початку жовтня, тобто місяць тому), військові вже готували паралельно два плани: захисту Саудівської Аравії та наступальної операції. У цілому план наступальної операції готувався протягом 3,5 місяців (з жовтня до середини січня) [41, с. 106].

За висновками деяких британських авторів, негласною задачею американців було не скинути Саддама Хусейна, а позбавити його військової моці, припинити його домінування в регіоні та принизити як неформального лідера серед арабів. Це мало сенс для всієї коаліції, особливо арабських країн. Важливо було також не допустити значних втрат серед простих іракців та солдат строкової служби. Разом з цим, американські, Ф. Шуберт, Т. Краус, [192] та британські, Дж. Пімлот, С. Бадсі, дослідники [189, с. 110] зазначали, що Пентагон мав наміри знищити важку наступальну техніку іракців, елітні війська, зброю масового ураження. К. Пауел та Н. Шварцкопф не допускали

думки, що Саддам Хусейн виведе важку техніку із Кувейту неушкодженою. Це дало б йому змогу знову здійснити напад на сусідів у будь-який момент. Як стверджували британські дослідники Л. Фрідман і Е. Карш, британці (й уряд і опозиція) були згодні, що потрібно діяти відповідно до мандату ООН, покарати агресора, припинити окупацію Кувейту. Викинувши іракців з Кувейту, М. Тетчер вважала за необхідне примусити Ірак сплатити компенсацію та слідкувати за тим, щоб Саддам Хусейн не здійснив нову авантюру. Але війна, за думкою британських політиків, мала бути швидкою. Інакше коаліція втомиться, єдність ООН втратиться, ісламський світ забуде про агресію, а Саддам Хусейн перетвориться в “мученика” [63, с. 220].

Як писали Л. Фрідман і Е. Карш, стратегією Саддама Хусейна було спробувати виснажити війська коаліції в Кувейті, втягнути у війну Ізраїль, а після відступу з Кувейту зберегти хоча б частину його території (досвід Іраксько-Іранської війни). Але на час планування операцій наміри керівництва Іраку були невідомі через неможливість спрогнозувати його наступні кроки та практичну неможливість агентурної розвідки в Іраку [63, с. 278].

Американські та британські автори відмічали деяку завищену оцінку бойових можливостей іракців [26, с. 38–40; 27, с. 34–35]. Так, за свідченнями телепрограми “Фронтлайн” командувача британськими силами генерала П. Білйера, британці були обережні у своїх оцінках противника, відмічаючи потенційно сильні сторони іракців, а саме: 1) за чисельністю іракці мали четверті в світі наземні сили та п’яті у світі повітряні; 2) вони воювали попередні вісім років та мали багатий військовий досвід; 3) іракці воювали у звичних для них умовах пустелі [178]. За оцінками військової розвідки США (DIA), з якими погоджувались і британські військові [189, с. 177], перед початком повітряної кампанії операції “Буря в пустелі” іракцями було зосереджено біля 4200 танків, 2800 бронетранспортерів та бойових машин піхоти, 3100 артилерійських гармат, засоби ППО та 540 тис. особового складу, які могли воювати протягом 30 діб, використовуючи склади в Кувейті та у південному Іраку. Авіація базувалась на території Іраку, але могла діяти

швидко над територією Кувейту та Саудівської Аравії. Іракці також мали швидкі катери, сили берегової оборони та сили і засоби для мінування акваторій морських портів [41, с. 135].

Уже після війни в заключному звіті конгресу США зазначається, що іракські збройні сили мали певні слабкі сторони: 1) негнучка, вертикально побудована система управління та небажання іракських командирів виявляти ініціативу; 2) вразливість наземних військ та системи логістичного забезпечення для ударів з повітря в умовах пустелі; 3) націленість на оборону та контратаки на невелику глибину; 4) громіздка система логістики; 5) різні за рівнем підготовки звичайні військові частини та частини Республіканської гвардії; 6) обмежені можливості в протидії космічним засобам; 6) значно менші можливості авіації та неефективна зовнішня розвідка; 7) помилкова, занижена оцінка бойових можливостей сил коаліції. Британські дослідники у документальному фільмі “Війна в Перській затоці 1991 року. Лінія вогню” підтверджували, що іракці недооцінювали значущість повітряних сил противника, тому що американці зазнали поразки у В’єтнамі при повному домінуванні в повітрі, а високоточна зброя ще не була перевірена в умовах реальних бойових дій [188].

Що стосувалося зброї масового ураження, передусім хімічної, то за свідченнями телепрограми “Фронтлайн” генерала Б. Глосома, який був одним з “архітекторів” та “менеджерів” операції “Буря в пустелі”, у випадку її застосування Іраком, по-перше, було б прийняте політичне рішення на використання зброї масового ураження проти Іраку, по-друге, було б здійснено бомбардування річкових дамб та гребель. Можливість же реального застосування ядерної зброї командуванням на ТВД не розглядалась [175]. Британські автори Л. Фрідман та Е. Карш підтверджували це, наводячи результати опитування, які свідчили, що 72% населення США не припускало використання ядерної зброї у війні проти Іраку. Але США хотіли тримати Саддама Хусейна в напруженні. Тому вони не підтверджували свій намір не використовувати ядерну зброю проти неядерної країни, як це зробили

Великобританія та Франція [63, с. 289]. Британські автори відмічали, що на відміну від американців, британці більш спокійно сприймали загрозу застосування хімічної зброї іракцями. Вони навіть були впевнені, що іракці її використають у зручний час. Однак думали, що згубний ефект від її застосування проти військ британців буде дуже обмеженим [189, с. 174]. Британці вважали себе добре захищеними від застосування хімічної зброї [16, с. 98]. А сама хімічна зброя була непростю щодо застосування, залежала від погодних умов, місцезнаходження своїх сил, засобів доставки хімічної зброї та інших факторів [63, с. 209]. Так, Ірак активно використовував хімічну зброю у війні проти Ірану з 1982 по 1988 роки [44, с. 134]. За заявами іранської влади, внаслідок цього постраждало 25 600 людей, але лише 260 осіб із них померли [189, с. 175].

Британські дослідження показали, що британська суспільна думка була більш толерантна до кількості можливих втрат особового складу, ніж американська. Із внутрішньополітичної точки зору, американському командуванню було необхідно утримати кількість втрат особового складу на дуже низькому рівні. Так, опитування суспільної думки у США на початку січня 1991 року (напередодні наступальної операції) показувало 63% підтримку військових дій, але при наявності тисячі вбитих американських солдат підтримка продовження війни знижувалась до 44% при 53% проти. А коли втрати досягли б 10 тисяч убитими, підтримка війни зменшилась би до 35% (61% проти) [63, с. 285].

Такі ж самі дані приводять Дж. Пілот і С. Бадсі. Вони стверджували, що десять тисяч вбитими та пораненими із півмільйона військ США на ТВД, що складає два відсотки, є порогом “дозволених” американським суспільством втрат. Крім того, перемога повинна бути швидкою, а арабські союзники по коаліції мали би підтримувати дії США [189, с. 268].

Як наслідок, за твердженням британських авторів, завданням американських командирів було вступати до бою тільки з визначеними частинами іракців, сконцентрувавши проти них сили, та не допустити втрат

особового складу військ коаліції більш ніж три роти на одну бригаду (в еквіваленті) [41, с. 114]. Генерал Н. Шварцкопф доповідав К. Пауелу та міністру оборони США Р. Чейні, що найбільшими втратами коаліції у випадку “лобової” атаки в Кувейті будуть: убитими – 7 тисяч та 20 тисяч пораненими [63, с. 285].

Негативну реакцію на цей перший план вказували багато американських авторів, наприклад, Н. Фрідман, М. Гордон [65, 70], а також американські політики-учасники подій, К. Пауел і Б. Скаукрофт, у своїх інтерв'ю тележурналістам [173, 179]. Пізніше генералу Н. Шварцкопфу прийшлося виправдовуватися у своїх спогадах та інтерв'ю [37, с. 111; 177]. Британці також були скептичні щодо доцільності такої атаки з фронту на укріплення іракців, справедливо вважаючи це “кровавою банею”. Як писали британські дослідники Л. Фрідман та Е. Карш, за негласним розрахунком втрат з боку британських військових, генерал П. Білйер міг би втратити до 17% особового складу, який би взяв участь у цій операції, що стало б найбільшими втратами серед всіх країн-учасниць коаліції у пропорційному відношенні [63, с. 209]. Такі втрати були неприйнятні для британців. За спогадами генерала П. Білйера, у глибині душі він припускав втрати до 400 осіб вбитими [16, с. 120].

Як у британських [16, с. 139; 189, с. 92–96], так і американських публікаціях [41, с. 575; 44, с. 255] однаково позитивно відмічалось рішення британського керівництва віддати свої війська на ТВД до оперативного підпорядкування американцям британці мали право участі в процесі оперативного планування та впливати на прийняття рішень із застосування своїх частин. Британське вище керівництво схвалило рішення американців щодо перекидання додаткового корпусу з Європи, збільшило свою військову присутність на ТВД із танкової бригади до дивізії, але поставило вимогу щодо передислокації її у напрямку головного удару по флангу іракців. Це дозволило би танкам діяти на відкритих просторах, де іракці були укріплені найслабкіше, продемонструвати можливості англійських танків “Челенджер” потенційним покупцям у регіоні та, звичайно, зберегти життя особовому складу [16, с. 122–

123]. Н. Шварцкопф пішов на передислокацію британської танкової дивізії уздовж всієї лінії фронту. Коаліція визначалась американцями, як єдиний центр тяжіння (за Клаузевіцем) союзних сил, тому було дуже важливим зберегти її цілісність [16, с. 97].

Під час планування військових операцій проти іракців, як пригадував у своєму інтерв'ю телепрограмі “Фронтлайн” генерал Н. Шварцкопф, він визначив два центра тяжіння: перший – сам президент Саддам Хусейн, а другий – республіканська гвардія Іраку. Знешкодивши те чи інше, іракські збройні сили втратять змогу продовжувати боротьбу [177]. У заключному звіті до конгресу був зазначений ще і третій – зброя масового ураження та засоби її доставки [41, с. 116]. Як і американські, так і британські військові були впевнені, що вони переможуть іракців. Питання було – якою ціною?

І тут розробники планів військових операції проти Іраку звернули особливу увагу на повітряні сили. Ще під час планування операції “Щит пустелі” генерал Н. Шварцкопф розглядав дії авіації критично важливим фактором для уповільнення можливого іракського наступу. Він сам ініціював роботу над планом стратегічної повітряної кампанії, побоюючись застосування Саддамом Хусейном ракет “Скад” з хімічними та ядерними боєголовками. Щоб застерегти іракського президента від цього, Н. Шварцкопф вважав за необхідне вдарити безпосередньо по Саддаму Хусейну [147, с. 2–4]. Крім того, Н. Шварцкопф розумів, що не можна було залишати відносно невеликий американський контингент (який вдасться швидко передислокувати до Саудівській Аравії) проти великих наземних сил іракців. Необхідно було використовувати сильні сторони ЗС США проти слабких сторін Іраку. Повітряні сили були тією сильною стороною [76; 147, с. 54].

Багато авторів присвятили чимало уваги саме використанню повітряно-космічних можливостей для перемоги над Іраком. Серед них є палкі прихильники повітряних сил, як правило, їх представники. Їх погляди відображені у працях У. Андрюза “Повітряна міць проти сухопутних військ: виклики та відповіді Центрального командування повітряних сил США: Дуель

з Республіканською гвардією” [9], Е. Манна [102], Д. Путні “Перевага повітряної моці: Планування повітряної кампанії у війні в Перській затоці” [142], Р. Рейнольдза [147], Х. Веста “Найняті вояки та майбутнє американської воєнної моці” [203]. З ними більш обережно погоджувались американці Т. Кіней і Е. Коен у книзі “Революція у військовій справі? Повітряна міць в Перській затоці” [90], А. Керн у дисертації “Історичний аналіз помилок екіпажів тактичної авіації США в операціях Щит пустелі та Буря в пустелі” [96], Х. Хан, В. Вілер, Дж. Тумін у звіті “Операція Буря в пустелі: Оцінка повітряної кампанії” [128], Р. Сім у дисертації “Операція Буря в пустелі та нова парадигма: Наземні сили в витримку повітряних операцій” [159], хто в післявоєнний період вивчав досвід застосування повітряних сил в Іраку, та британські автори Ч. Ален у книзі “Грім і блискавка – Королівські повітряні сили в Перській затоці: Особистий досвід війни” [5], У. Джеймс [85], Дж. Олсон [126]. Багато фахівців задавались питанням – чи могли дії цих повітряних сил бути вирішальними для досягнення цілей всіх країн коаліції? Характерно, що представники інших видів збройних сил, особливо сухопутних, П. Білйер [16, с. 277], Р. Хаус [80, с. 11], А. Лупо [101, с. 222], Ф. Шуберт і Т. Краус [192, с. 167], хоча і погоджувалися з важливим внеском повітряних сил у розгром іракців, але залишалися скептичними щодо їх вирішальної ролі. Ряд авторів як американських, М. Карпентер [28, с. 26–29], Ч. Джонсон [86, с. 33], Б. Ватсон [117, с. 28–31], Дж. Рауч [143, с. 2], так і британських, П. Білйер [16, с. 232–234], Р. Сібалд [189, с. 111–113], відмічали певні труднощі під час спільного планування операції представниками різних видів збройних сил та різні післявоєнні оцінки застосування сил. Вони одночасно зазначали, що закінчення “холодної війни” обернулося для збройних сил західних країн суттєвим скороченням військових бюджетів. Як британські, так і американські дослідники пов’язували різні підходи до війни представників різних видів збройних сил із прихованою боротьбою за більшу частку військового бюджету. У таких умовах, на думку авторів, не могло бути і мови про неучасть якогось

виду збройних сил у наступальній операції. Це помітно впливало на перебіг процесу планування.

Генерал К. Пауел пригадував в телеінтерв'ю, що багато людей із майбутньої коаліції, наприклад єгиптяни, саудівці та інші, у відповідь на захоплення Кувейту радили трохи побомбити іракські позиції – й ті самі підуть із Кувейту. Але американське командування справедливо вважало, що одні повітряні удари нічого не вирішать, і “не можна стрибати у війну, яку не готовий продовжувати” [173]. Радник президента Дж. Буша з питань національної безпеки Б. Скаукрофт, колишній генерал авіації, вважав, що повітряні сили можуть і повинні бути вирішальними. У цьому переконанні цей, за висловом піхотного генерала Н. Шварцкопф, “стратегічний авіатор”, був не самотнім [16, с. 86].

Базуючись на нових можливостях американських повітряних сил, полковник Дж. Ворден (John Warden), заступник директора концепцій повітряної боротьби повітряних сил США, запропонував план повітряної кампанії на основі своєї п'ятикільцевої теорії, яку він опублікував у 1989 році у своїй книзі “Повітряна кампанія” (The Air Campaign). Після війни у Перській затоці ця стратегія стала називатися “бойові дії з середини назовні” (“inside-out warfare”). Її основні положення не залишились поза увагою британських [126, с. 143] і, особливо, американських дослідників [90, с. 45; 102, с. 1; 142, с. 36–42; 147, с. 28; 158, с. 19]. Дж. Ворден наполягав, що керівництво країни є головним центром тяжіння, й якщо раніше, щоб дістатися до нього, необхідно насамперед розбити її збройні сили, то в сучасних умовах завдяки якісним змінам у повітряних силах США керівництво ворожої країни, її ключові елементи та інфраструктура можуть бути атаковані з самого початку бойових дій. За переконанням Дж. Вордена, кожний крок у війні мав би переслідувати за мету прямий чи непрямий вплив на керівництво ворожої сторони, що у свою чергу призвело б до “стратегічного паралічу” країни-противника [53, с. 23–27; 147, с. 103].

Як зазначає дослідник університету повітряних сил США Р. Рейнольдз, планувальники в Пентагоні були переконані, що стратегічна повітряна кампанія, підтримана психологічними операціями тактичного та оперативно-тактичного рівнів, могла б розпочатися швидко. Через 15 діб після іракського вторгнення план стратегічної повітряної операції “Грім зненацька” був представлений президенту Дж. Бушу. За розрахунками ця робота могло б зробити угруповання з приблизно 500 літаків за 6-9 днів за необхідних погодних умов [147, с. 55].

Але навіть автори-апологети швидкої повітряної операції Р. Рейнольдз [147, с. 120–128] та Дж. Рочіл [148, с. 49] визнали появу хвилі критики цього плану. Вказувалось на занадто швидкий початок дій авіації при відсутності достатніх наземних сил для захисту Саудівської Аравії та розташованих там літаків США. Перші ж бомбардування могли спровокувати Саддама Хусейна до атаки Саудівської Аравії в глибину території, захоплення авіабаз та страти американських заручників.

Крім того, американські автори Н. Фрідман [65, с. 34] і А. Кілгор [98, с. 23–24] стверджували, що генерал К. Пауел, голова комітету начальників штабів, у цілому схвалюючи “Грім зненацька”, все-таки хотів класичного розгрому наземних сил іракців, палаючих танків тощо. Деякі з його генералів навіть не уявляли, що ударами з повітря можна нанести рішучу поразку Саддаму Хусейну. Вони посилались на досвід Другої світової війни, коли стратегічне бомбардування тільки посилювало волю противника продовжувати боротьбу. К. Пауел не хотів рекомендувати президенту виключно одну повітряну операцію. Він хотів, закінчив її, знищити наступальні можливості Іраку, в першу чергу танки. На цьому наполягав також президент Дж. Буш [147, с. 72–73]. Командувач повітряним компонентом коаліційних сил генерал Ч. Хорнер, пригадуючи події, казав, що тільки представники повітряних сил могли уявити, що наземна операція взагалі не знадобиться [28, с. 48–50].

І все ж така думка мала місце при плануванні. Так, у підсумковому звіті конгресу США зазначалось, що генерал Н. Шварцкопф швидко визначив

чотири фази всієї воєнної кампанії проти Іраку, а саме: I фазу – стратегічну повітряну кампанію, II фазу – знищення іракських ППО у Кувейті для безпеки дій авіації (досягнення домінування в повітрі над Кувейтським ТВД), III фазу – нейтралізацію частин Республіканської гвардії та знищення військових можливостей іракських військ у Кувейту до необхідного рівня та IV фазу – наступальну наземну кампанію з метою викинути іракські війська з Кувейту. Причому стратегічну повітряну кампанію планувалось проводити окремо, а решта фаз могли й не знадобитися [41, с. 154].

Як пригадував пізніше командуючий повітряними силами коаліції генерал Ч. Корнер, план повітряної кампанії у цілому був завершений та затверджений генералом Н. Шварцкопфом наприкінці серпня. У подальшому до нього вносились незначні зміни, але він завжди був у центрі всієї стратегії [28, с. 55].

Таким чином, віддаючи належне важливості повітряної кампанії, політико-військове керівництво хотіло дещо більше ніж проведення тільки повітряної кампанії. Необхідність наземної операції пояснював Дж. Буш, відповідаючи на пропозицію М. Горбачова про припинення вогню після закінчення повітряної операції “Буря в пустелі” та початок переговорів. Американський президент був переконаний, що непроведення наземної операції не вирішить питання негайного виведення іракських військ з Кувейту, репатріації кувейтців додому, відшкодування збитків, відновлення зруйнованого в Кувейті та інші [174].

Британські автори Л. Фрідман і Е. Карш вказували і на існування іншої точки зору. Деякі опоненти проведення наземної операції наполягали на неприпустимості наземної операції через ризик великих втрат особового складу військ коаліції (наприклад Е. Лутвак (Edward Luttwak)). На слуханнях конгресу США генералу К. Пауелу пропонувалось проведення тривалої повітряної кампанії та “хірургічні” удари з повітря [63, с. 286].

К. Пауел же був переконаний, що цей підхід містить “фундаментальну ваду” – він залишав би ініціативу Саддаму Хусейну. Той приймав би рішення

про те, коли виводити війська з Кувейту та робити подальші політичні кроки. Крім того, вважав К. Пауел, Саддам Хусейн не був чутливим до страждань власного населення, і тому повітряні удари не будуть вирішальними. Навпаки, іракці змогли б краще підготуватися до захисту з повітря, якщо були б упевненні, що атака на землі не послідує [63, с. 286].

Доповідаючи військовий план звільнення Кувейту 30 жовтня в Білому домі, генерал К. Пауел деталізував задум всієї наступальної кампанії, який містив, як зазначалось у 1992 році у звіті конгресу США щодо війни в Перській затоці, допоміжну повітряну операцію, допоміжні удари, маневри морських десантних сил для відвертання уваги супротивника та врешті головний удар на велику глибину в обхід лівого флангу іракських військ [41, с. 34]. Таким чином, генерал К. Пауел, будучи офіцером сухопутних військ, вірив, що головною може бути тільки наземна операція, хоча й сподівався, що вона не знадобиться.

Матеріали підсумкового звіту конгресу США вказують на завдання, які генерал Н. Шварцкопф, як командувач військами коаліції, отримав на наступальну кампанію, а саме: 1) нейтралізувати систему державного управління Іраку; 2) викинути іракські війська з Кувейту; 3) розгромити війська Республіканської гвардії; 4) якнайшвидше знищити зброю масового ураження; 5) допомогти відновленню законного уряду Кувейту [41, с. 119]. Але ці завдання чітко зазначаються лише у післявоєнних документах. Під час планування бойових дій, як скаржився генерал Н. Шварцкопф, було “забагато усних розпоряджень і обмаль офіційних документів”. Однак питання окупації Іраку, зміни його уряду, за спогадами Р. Хааса, ніхто не розглядав, вважаючи це нереальним [180]. Практично всі автори відмічали, що загроза від балістичних ракет “Скад” не була правильно оцінена ні американцями, ні британцями до початку повітряної кампанії та перших їх запусків.

План обростав деталями та 10 грудня був доведений до союзників по коаліції, а вже 20 грудня – схвалений президентом Дж. Бушем. Таким чином, крім Великобританії, чії військові були залучені до планування із самого початку, інші учасники коаліції не мали суттєвого впливу на розробку плану

звільнення Кувейту. Разом із тим, тільки одна країна коаліції, Сирія, відмовилась узяти участь у наступальній операції, але і британські, і американські автори цю тему дипломатично не розвивали, а навпаки, схвально оцінювали спільні дії коаліції [81, с. 31–49; 161, с. 22–26].

Автори приводять багато факторів, які диктували час для початку повітряної кампанії. За свідченнями генерала Ч. Хорнера тележурналістам, він визначався з урахуванням того, що це мало бути як найближче до 15-го січня 1991 року, коли закінчувався строк для прийняття рішення Саддамом Хусейном, та вночі з мінімальним місячним сяйвом, щоб літаки “Стелс”, які брали участь у першій атаці, були мінімально помітні візуально (17 січня була мінімальна фаза місяця) [176]. Британці Л. Фрідман та Е. Карш наводять кліматично-релігійні міркування. Так, у другій половині січня погодні умови можуть сильно погіршитися: спочатку дощі, а далі спека. Починаючи з 17 березня починалось велике свято мусульман – Рамазан, яке триває протягом місяця. А в червні має місце хадж – подорож до Мекки [63, с. 205].

Розробники планів операцій були згодні, що дії у повітрі та на землі не могли розпочатися одночасно навіть теоретично через те, що рішення про перекидання додаткових наземних сил з Європи було прийняте тільки в листопаді [42, с. 25; 131, с. 23–44]. Масштабність заходів логістичного забезпечення та погана зимова погода в Європі затримували готовність наземних військ до бойових дій у наступі. На початок повітряної кампанії тільки 80% сил VII корпусу США було передислоковано на ТВД [63, с. 287]. За спогадами командувача британським компонентом генерала П. Білйєра, 11 січня генерал Н. Шварцкопф був переконаний, що для повної готовності наземної наступальної кампанії був потрібний ще місяць, тому у випадку початку повітряної кампанії з політичних міркувань раніше цього строку, вона мала тривати до повної готовності наземних сил. У іншому випадку Н. Шварцкопф був готовий скласти з себе командування військами зі всіма наслідками для нього особисто [37, с. 196].

Як підсумок, згідно бойовому наказу Центрального командування США від 17 січня 1991 року № 91-001 війська США на ТВД мали атакувати політико-військове керівництво Іраку та його систему управління, завоювати та утримувати перевагу в повітрі, порушити іракські лінії комунікації, знищити всю відому інфраструктуру виробництва, зберігання зброї масового ураження та засобів її доставки, знищити сили Республіканської гвардії на ТВД у Кувейті та звільнити столицю Кувейту силами арабських союзників по коаліції [41, с. 120].

У офіційному документі, заключному звіті конгресу США, немає згадки про завдання досягнення “стратегічного паралічу” Іраку, але йдеться про одне із завдань наземним військам оточити з’єднання та частини Республіканської гвардії у Кувейті [41, с. 123]. У роботах же деяких британських авторів не згадувалось про оточення задля знищення елітних частин Республіканської гвардії в Кувейті, але вказувались завдання відрізати війська в Кувейті, установити блокуючі пости на півдні від Басри, утворити єдиний шлях (канал) для відступаючих іракських військ, що вів до зон їх остаточного знищення (killing zone) [63, с. 301].

Таким чином, військові плани відповіді антиіракської коаліції на іракську агресію змінювались під впливом таких факторів, як сприятлива політична ситуація в світі, яка склалась після закінчення “холодної війни”, політична воля лідерів країн коаліції, передусім США та Великобританії, “в’єтнамський синдром” вищого військового керівництва збройних сил США, обережність в оцінці бойових можливостей четвертої по чисельності у світі армії Іраку та недопущення великих втрат особового складу, наявність у противника зброї масового ураження, необхідність збереження цілісності коаліції, статична оборона іракців і достатність часу на планування. Приховане суперництво видів збройних сил США за частку військового бюджету та фінансування воєнних програм у період, що почався із закінченням “холодної війни”, також було одним із основних факторів.

Зміст планів трансформувався у напрямку посилення військової складової. Ця трансформація мала три етапи:

Перший етап, “дипломатичний”, який характеризується домінуванням дипломатичних зусиль зі створення антиіракської коаліції, об’єднанням зусиль ключових членів Ради безпеки ООН, активізацією довоєнного плану оборони Аравійського півострова.

Другий етап, “економічний”, починається через два тижні після іракської агресії із запровадженням санкцій та ембарго. Ізоляція Іраку супроводжувалась політичним тиском та воєнним плануванням щодо захисту Саудівської Аравії. Застосування військової сили передбачалось виключно для забезпечення дії економічних санкцій і ембарго, та як засіб помсти на випадок брутального поводження іракців із заручниками.

Третій етап, “воєнний”, починається з жовтня 1990 року та характеризується переходом до планування наступальної операції зі звільнення Кувейту. Незважаючи на продовження як дипломатичного, так і економічного тиску, основним шляхом розв’язання конфлікту став воєнний. Як американські, так і британські автори, були переконані в тому, що правлячі кола США та Великобританії не вірили в неможливість вирішення кризи за допомогою лише санкцій та ембарго.

У свою чергу, військові плани коаліції мали свою еволюцію, яка починалась з планів повітряної операції, як засобу помсти або стримування Іраку та виключно захисту Саудівської Аравії, до перекидання додаткових сил з Європи та відпрацювання чотирьохфазової наступальної кампанії. Вона починалась стратегічною повітряною кампанією, що могла би бути вирішальною, та продовжувалась наземною наступальною кампанією з фронту через оборону іракців у Кувейті силами одного корпусу США та силами інших країн антиіракської коаліції. Цей план в остаточному варіанті суттєво змінився та передбачав наземну кампанією подвоєними силами коаліції з головним ударом із флангу іракців через територію південно-західного Іраку. Крім того, час початку наземної кампанії визначали такі фактори, як завершення

підготовки військ до наступу, сприятливий прогноз погоди, єдність коаліції, зменшення повітряною кампанією бойових спроможностей іракців у Кувейті (кількісних та морально-психологічних) на 50% [41, с. 142].

Чимало дослідників приділили велику увагу питанню можливості перемогти Ірак без проведення наземної кампанії. Хоча досить багато американських авторів відповідали на це стверджувально, автор схиляється до думки, що в цій війні повітряна кампанія безсумнівно мала велике значення, але не могла стати вирішальною за поставленими завданнями, й тому планування наземної кампанії було необхідним [218, с. 212; 219, с. 278].

Головну роль у формуванні воєнних планів, безперечно, відігравали США. Меншою мірою погляди змінились у британського політико-військового керівництва. Що стосується військових планів США, то вони суттєво змінювались насамперед через зміну в підходах до цього вищого військово-політичного керівництва США.

2.3. Питання психологічного забезпечення та психологічної боротьби під час війни в Перській затоці

Психологічній боротьбі та психологічним операціям проти противника, так як і питанням морально-психологічного забезпечення своїх військ в англо-американській історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років приділялось багато уваги.

Особливо ґрунтовно займались цими питаннями американські автори, враховуючи домінуючу частину військ США в складі сил антиіракської коаліції. Питання впливу на свідомість іракців висвітлювали як військові, так і цивільні автори. Так, генерал К. Андексон у своїй статті у журналі “Еар форс таймс” (Air Force Times), яку він опублікував відразу після закінчення бойових

дій, підкреслював важливість задачі для військових не тільки виграти у противника силою зброї, а й виграти “битву за його серце і розум” [7, с. 41].

Інші військові автори приділяли увагу застосуванню окремих частин та підрозділів психологічної боротьби, наприклад діям 13 батальйону психологічної боротьби, що був у складі наземного компоненту сил США [124], 193 групи спеціальних операцій із психологічної боротьби [121], повітряному підрозділу на літаках EC-130 для ведення психологічної боротьби національної гвардії США [19] та веденню психологічних операцій підрозділами морської піхоти США.

Але крім психологічної боротьби із противником, важливим аспектом у висвітленні війни в затоці була проблема підтримання задовільного психологічного стану в сім'ях військовослужбовців, які залишились у Європі після перекидання звідти 7 корпусу США до Кувейтського ТВД. Свідченням цього була стаття в журналі “Мілітарі ревью” (Military Review) колективу військових авторів [104, с. 21–27].

Цивільні автори теж зазначали у своїх роботах важливі фактори, які впливали на морально-психологічний стан особового складу військ США та Великобританії. Це й проблема сімей, які залишились в очікуванні чоловіків, і моральний стан чоловіків, чиї дружини були передислоковані до Саудівської Аравії, особливо після рішення президента США Дж. Буша мобілізувати та надіслати до ТВД велику кількість резервістів, серед яких була значна частина жінок [14, с. 8; 32, с. 45]. Це також питання адаптації сімей після повернення одного із їх членів до сімейного кола після завершення війни до подальшого життя [88, с. 46], а також післявоєнний синдром [25, с. 8–9]. Цим же питанням, а також так званому “синдрому війни в Перській затоці” приділяли велику увагу медичні установи в США та Великобританії. Причому американські фахівці переважно не знаходять суттєвих відмінностей у кількості чи специфічності психічних захворювань ветеранів війни з Іраком від ветеранів інших війн ХХ століття [82, с. 401]. Британські фахівці відрізняли ветеранів, які перебували на ТВД, та тих, хто забезпечував дії своїх військ, знаходячись

далеко від ТВД [111, с. 385]. Звичайно, останні набагато менше психічно та морально постраждали.

Багато авторів у США та Великобританії провели дослідження різних питань морально-психологічного забезпечення. Серед яких були: контроль негативних емоцій під час бою у статті Дж. Баларда “Ненависть і поведінка в бою” [12], важливість підтримки дій військових співгромадянами, прихильність суспільної думки у книзі Р. Хінклі “Люди, вибори і політики: Американська суспільна думка та національна безпека” [78], роль політичного керівництва в забезпеченні цієї підтримки в праці С. Ренсона “Політична психологія війни в Перській затоці: Лідери, політика та процес конфлікту” [145, с. 107–121], нові підходи до проведення цивільно-військових операції в сучасних умовах у дослідженні Дж. Фішеля “Цивільно-військові операції в новому світі” [58], особливості участі у війні жінок-військовослужбовців у книзі Р. Корнум і П. Копеланда “Вона пішла на війну: Розповідь Ронди Корнум” [46] тощо.

До питань морально-психологічного забезпечення були уважні й найвище військове командування коаліції, командування окремими національними контингентами. Показово, що до цих аспектів дуже часто повертається у своїх спогадах командувач британськими силами на Кувейтському ТВД генерал П. Білйєр [16].

Так, перш за все генерал згадував, що після повного перекидання усіх британських військ до ТВД (близько 45 000 особового складу) постала необхідність об’єднати їх як одне ціле, незважаючи на те, що одні знаходились у траншеях у пустелі, а інші – в трюмах фрегатів у водах Перської затоки. Засобом для цього було заснування друкованого органу британського командування газети “Сенді Таймс” (Sandy Times), що в перекладі означає “Час пісків”. Двокольорова газета видавалась тиражем до 10 000 примірників та мала підтримку таких відомих періодичних британських видань, як Sunday Times, Daily Telegraph, Independent та Guardian, які надсилали власні матеріали та дозволяли їх безкоштовний передрук, розуміючи, що військовим віддаль від дому потрібні не тільки вісті про середовище, в якому вони перебували. Крім

цього, було встановлене радіо віщання для британських військ, котрі перед тим були вимушені слухати програми військ США або “жорстку” пропаганду з Багдаду. Генерал відмічає, що їх арабським союзникам було набагато складніше протистояти релігійній іракській пропаганді, до якої вони не були готові. Третім важливим засобом комунікації, який, за переконанням генерала, допоміг виграти війну нарівні зі зброєю, була польова пошта. Кожен мав право відправити щоденно лист на одному формалізованому аркуші безкоштовно. Генерал підкреслював, що британське командування зробило все можливе, щоб ця кореспонденція доходила за 4-5 діб, тоді як генерал Н. Шварцкомф, командувач американським угрупованням військ, визнавав, що деколи їх пошта йшла протягом 4-5 тижнів. Польова пошта коштувала Британії близько 2 мільйонів фунтів за усю кампанію, але ці витрати, за переконанням генерала П. Білйера були варті з огляду на вплив цього на морально-психологічний стан військ [16, с. 67–70].

Генерал також згадував, що важливо знайти збалансований підхід до проведення релігійних свят, які важливі для морального стану особового складу, але у специфічних умовах перебування можуть нанести велику шкоду. Так, британським командуванням було визначено святкувати Різдво виключно в розташуванні підрозділів, без преси. Із запрошених відомих артистів шоу-бізнесу за згодою Саудівської Аравії мали бути тільки чоловіки. Єдиним місцем на ТВД, яке було визначено для публічного святкування Різдва, був готельний комплекс у Бахрейні, куди літаками було транспортувалися по декілька представників з кожної військової частини.

Знаючи, що війна “на 90% – це нудьга, і на 10% – жахіття”, генерал П. Білйер завжди підкреслював обов’язок командирів робити життя особового складу, що перебував в очікуванні в пустелі, за можливістю максимально різноманітним і корисним.

Важливим фактором було також відвідування військ вищим політичним керівництвом країни, подарунки, листи військовим від пересічних британських громадян.

Щодо телевізійного покриття перебігу бойових дій, то визнаючи його важливість, генерал П. Білйєр підкреслював, що воно також є неконтрольованим джерелом різної інформації. Репортажі з місць бойових дій завдавали шкоди через те, що вони були або неточні, або фрагментарні, тому викривляли загальну ситуацію та зміщували акценти. Генерал П. Білйєр розпорядився винести уві телевізори зі свого штабу [16, с. 251].

Такі автори, як Дж. Фіалка, Д. Келнер, Д. Міавез, М. Моне, К. Макгуір також відмічали важливу роль телебачення на формування суспільної думки в підтримку дій власних військових [56, с. 4; 93; 115, с. 52–58], роль журналістів в омані противника [120, с. 70–75] та вказували правила взаємодії військових та представників масмедіа у висвітленні війни [108, с. 75–80].

Таким чином, багато авторів, військових та невійськових, учасників подій та фахівців, розглядали в своїх працях про війну в Перській затоці 1990–1991 років питання психологічної боротьби, морально-психологічного забезпечення та підтримання духу своїх військ (сил). Цей напрям діяльності військових командирів розглядався як один із найважливіших, без права передоручення нижнім ланкам у системі управління. Зазначені підходи до морально-психологічного забезпечення можуть бути використані для підтримання високого морально-психологічного стану українських контингентів у Лівії та Косово.

Висновки

Питання раптовості та несподіваності іракської агресії проти свого арабського сусіда було одним із дискусійних у англо-американській історіографії. Багатьох дослідників цікавило питання, як Саддаму Хусейну

вдалося досягти ефекту раптовості під час захоплення Кувейту, та чому ні сусіди, ні США, ні Британія не очікували такого розвитку подій.

Проведений автором аналіз показав, що незважаючи на існування широкого спектру поглядів на це, від логічного кроку до “таємного зговору”, вторгнення Іраку до Кувейту стало несподіваним для американського та британського керівництва із-за комплексу причин таких, як: хибна політика щодо Іраку, неспроможність переконати Кувейт заключити військовий союз із США, прорахунки дипломатів, недооцінка особистості Саддама Хусейна, надія на “арабське вирішення” кризи в іраксько-кувейтських відносинах, “в’єтнамський синдром”, брак відповідного військового планування та прогнозування.

Інші питання, які викликали підвищену увагу дослідників, стосувалися планування операцій. Автором було встановлено, що первинні плани трансформувались протягом трьох етапів – “дипломатичного”, “економічного” та “воєнного”. Було з’ясовано, що на “воєнному” етапі плани військових суттєво змінювалися від проведення одної повітряної операції, як засобу помсти та стримування, до розробки плану чотирьохфазової наступальної кампанії рівня ТВД. Головну роль у цих змінах відігравали США.

Дискусійною темою в англо-американській історіографії війни в затоці було питання можливості вирішити всі воєнно-політичні завдання виключно зусиллями повітряних сил. Як встановив автор, у супереч твердженням ентузіастів з числа авіаторів і їх прихильників про можливість у той час і в тих умовах виграти війну “з дистанції”, цей привабливий сценарій був важкоздійсненним, а тому наземна кампанія була необхідною.

У результаті аналізу питання психологічної боротьби та морально-психологічного забезпечення військ на віддаленому ТВД було визначено основні способи підтримки високого морально-психологічного стану американських та британських військ, а саме: заснування періодичних друкованих видань, радіотрансляції, безкоштовна польова пошта, відвідування військ політико-військовим керівництвом своєї країни, виважений підхід до

святкування свят, особливо релігійних, заходи щодо моральної підтримки дій військ (сил) співвітчизниками, обмеження впливу неконтрольованих медіа тощо.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА АМЕРИКАНСЬКИМИ ТА БРИТАНСЬКИМИ ДОСЛІДНИКАМИ
РЕЗУЛЬТАТІВ ВІЙНИ ТА ЇЇ НАСЛІДКІВ

3.1. Розуміння війни як революції у військовій справі

Багато британських і, особливо американських авторів у своїх працях приділили велику увагу застосуванню нових військових технологій у війні проти Іраку та зміні у підходах до ведення цих бойових дій. Широке застосування отримав термін “революція у військовій справі” (РВС). Таке визначення змін викликало велику дискусію, особливо в середовищі американських військових фахівців. Цей спір впливав на результати довготермінового планування в збройних силах США, їх розбудови, тому обговорення РВС тривало приблизно з 1993 року, коли був узагальнений та усвідомлений великий обсяг фактичного матеріалу, до цього часу.

Хоча теоретичні дослідження в напрямку змін ведення бойових дій під впливом технологічного прогресу (“воєнно-технічна революція”) активно велися радянськими воєнними фахівцями під головуванням Маршала Радянського Союзу Миколи Огаркова протягом 70–80-х років ХХ століття, саме війна у Перській затоці привернула увагу американських фахівців [146]. Поняття наступаючої РВС з’явилося в 1991 році. Тодішній міністр оборони США Р. Чейні зазначив в офіційному повідомленні міністерства оборони: “Ця війна продемонструвала драматично нові можливості того, що називалося “військово-технологічною революцією у бойових діях” [41, с. 27].

Проте варто зазначити відмінності у трактуванні цієї війни. Російські фахівці, а слідом за ними й більшість вітчизняних класифікували її як таку, що належить до нового, шостого, покоління війн завдяки, перш за все,

революційним змінам у військових технологіях, передусім високоточної зброї разом із застосуванням космічних систем [224].

На відміну від пострадянської школи, американські дослідники дещо по-іншому підходили до поділу війн на покоління. Так, В. Лінд (William S. Lind), полковник К. Найтінгейл (Keith Nightengale), капітан 1 рангу Дж. Шмітт (John F. Schmitt), полковник Дж. Саттен (Joseph W. Sutton) та підполковник Г. Уїлсон (Gary I. Wilson) у 1989 році в професійному журналі морської піхоти США запропонували наступний поділ сучасних війн на такі покоління: перше покоління – коли використовується тактика застосування військ, вишикуваних у лінії та колони, в еру гладкоствольної зброї; друге покоління визначалося тактикою застосування вогню зі статичних артилерійських позицій та лінійний рух військ, що займають позиційну оборону в траншеях; третє покоління виділяється новою ідеєю використання тактики маневреної війни, яка була яскраво продемонстрована німецькими військами під час “бліцкрига”; четверте, і на той час останнє покоління характеризується тим, що противником є повстанці, неурядові збройні формування та інші, які ведуть “приховану” збройну боротьбу [170, с. 24–25].

Слідуючи цій класифікації, війна у Перській затоці в 1991 році має належати до маневреної війни, з ударами у глибину оборони противника, тобто до війн третього покоління, й, як наслідок, дискусія про революційність змін у військовій справі для американських дослідників не була пов’язана із відкриттям нового покоління війн.

Разом із цим, твердження РВС швидко набуло популярності серед інтелектуалів Пентагону, включаючи Директора Офісу оцінки мереж Ендрю Маршалла, заступника начальника Об’єднаного штабу адмірала Вільяма Оуенса, а також ряду експертів, які не належали до міністерства [168, с. 230].

Це уявлення також було відчутно сприйняте представниками промисловості оборонного виробництва та аналітичних служб, які боялися скорочення військових бюджетів після війни у Перській затоці та розпаду Радянського Союзу [112, с. 3–7].

Цей динамічний та впливовий альянс зробив трансформацію пріоритетом відомств та Конгресу. Дійсно, як зауважив професор оборонного коледжу сухопутних військ США С. Метц, ця група переконала головних верховних чиновників у тому, що “безпека Америки залежить від опанування РВС” [112, с. 4].

Саме ці інтелектуальні та політичні події підготували підґрунтя для створення та видання концепції “Об’єднаного бачення 2010” (“Joint Vision 2010”) у 1997 році та створення Національної оборонної групи високого рівня, котра рекомендувала “широку трансформацію у військовій галузі та структурі національної безпеки, оперативних поняттях та обладнанні”, яка міцно пов’язала майбутню оборонну діяльність зі згаданою РВС” [196, с. 1].

Таким чином, питання РВС мало свій розвиток у США, але спір між фахівцями про те, чим все ж була війна у Перській затоці – еволюцією чи революцією, тривав і далі.

Існували два відповідні погляди в англо-американській історіографії війни в затоці щодо розвитку воєнного мистецтва як наслідку цієї війни: “революційний” і “еволюційний”. Роботи прихильників цих різних підходів виходили практично паралельно, що свідчило про бажання сторін привести свої аргументи.

Широко розповсюджене у працях дослідників визначення РВС належало Ендрю Маршаллу, який, за інформацією електронної енциклопедії “Вікіпедія”, описував її як “найважливішу зміну в природі бойових дій, яка була привнесена інноваційним застосуванням технологій, які разом із вражаючими змінами у військових доктринах і оперативних концепціях фундаментально змінюють характер і ведення бойових дій” [146].

Дослідник проблем національної безпеки та представник Джорджтаунського університету доктор М. Мазар був повністю переконаний у тому, що РВС почалася. Він пов’язував це з переходом сучасної війни від традиційного зіткнення великих масових армій на полях бою до одночасних

атак по всьому спектру військових і цивільних цілей задля досягнення необхідного результату великомасштабної війни.

На переконання М. Мазара, війна в Перській затоці знаменувалась такими новими революційними рисами: 1) повне домінування в інформаційному вимірі; 2) об'єднані, загальновидові дії; 3) бойові дії, коли один із противників може атакувати, знаходячись поза зоною досяжності іншого; 4) війна значною мірою стає справою цивільних [107, с. 6–7]. Усі нові комп'ютерні, комунікаційні, космічні та інші технології, які використовують військові, беруть свій початок у цивільних корпораціях. Війна в Перській затоці також показала критично важливу роль цивільних-резервістів. Так, президент Дж. Буш дозволив часткову мобілізацію загальною чисельністю 360 000 осіб. Тільки до повітряних сил США при квоті в 52 000 резервістів було викликано 32 тисячі, близько 10 000 з яких були дислоковані на Кувейтському ТВД [90, с. 14].

Але М. Мазар також вказував на паралельну революцію в розвитку зброї, воєнного мистецтва та організаційних структур збройних сил США, яка мала забезпечити можливість протистояти нерегулярним збройним формуванням, партизанам і терористам. Цей дослідник також зазначав, що про РВС уже було сенс говорити, щоб не зупинятись на досягнутому, ініціювати широке обговорення подальшого розвитку збройних сил США у нових геостратегічних умовах суттєвого скорочення військового бюджету [107, с. 13].

Досвід проведення операцій “Буря в пустелі” був успішно використаний НАТО у бомбардуванні Сербії. Війна також прискорила розвиток високоточної зброї, особливо повітряного базування. Так, за даними С. Дейчмана в дослідженні “Трансформація збройних сил: Прогрес, вартість, вигоди та завдання, що залишаються”, якщо під час війни з Іраком у 1991 році тільки 10% від усіх бомб та ракет “повітря-земля” були високоточними, то в другій війні з Іраком уже 70%. Тоді як вартість знищення з повітря однієї наземної цілі зменшилась до 0,22 млн. доларів США, порівняно з 3,2 млн. доларів США в 1991 році [51, с. 10].

Разом із цим, американські автори Т. Кіней та Е. Коен вважали, що засоби ураження стали більш спеціалізованими. Наприклад, нова бомба JP223 британських королівських ВПС робила непридатною злітно-посадочну смугу, але вимагала від льотного складу багато часу та зусиль, щоб навчитися застосовувати її. Незважаючи на дорожнечу цієї зброї та невелику, враховуючи фактичну відмову іракців використовувати авіацію, користь від виведення з ладу їх аеродромів, бажання випробувати цю нову зброю було занадто великим. Бомбардування з низьких висот було здійснено, незважаючи на високий ризик для льотчиків. Таким чином, разом із досягненням спеціального ефекту від певної зброї та поглибленням її спеціалізації, втрачалася гнучкість її застосування [90, с. 221].

Генерал П. Білйер також описував у своїх мемуарах застосування цих нових бомб JP223. Він підтверджував скептичне ставлення американців щодо досягнутого ефекту від їх застосування, порівняно із ризиком виконання атак на низьких висотах. Американці припинили атаки з низьких висот уже через декілька днів повітряної операції. Як визнавав генерал, він відчув полегшення, коли 23 січня 1991 року, після того, як були втрачені чотири літаки, з Лондона прийшов наказ припинити ці атаки, хоча представники британського військово-промислового комплексу наполягали на застосуванні JP223 з низьких висот, хоча й проти менш захищених цілей. Генерал пригадував відчутний тиск на нього з метою продовжувати застосовувати цю бомбу. Але для льотного складу було очевидно, що вона була неефективною для інших задач через свою спеціалізацію на злітно-посадочних смугах [16, с. 86].

Деяко помірковані прихильники РВС: професор-дослідник із питань національної безпеки інституту стратегічних досліджень військового коледжу сухопутних військ США С. Метц та аналітик цього ж інституту Дж. Ківіт зазначали, що дійсно ефективність ведення бойових дій американськими військовими проти іракців наводила на думку про початок історичних революційних змін у військовій справі, які можливо вирішать стратегічні дилеми, що виникли із закінченням “холодної війни”.

Дослідники наводили інше визначення РВС, як неперервний ріст бойових можливостей та ефективності дій, що ґрунтувалось на одночасних та взаємообумовлюючих змінах у технологіях, системах, способах і методах ведення операцій і організаційних структур збройних сил [114, с. 7]. Тобто автори вважали, що в результаті революційних змін також обов'язково змінюється організаційна структура збройних сил.

На думку цих дослідників, РВС характеризувалась чотирма типами змін: 1) удари високоточною зброєю та удари із прориву оборони противника з безпечної відстані (наприклад крилатими ракетами); 2) надзвичайно удосконалена система бойового управління та розвідка; 3) інформаційні операції; 4) удари задля досягнення бажаного ефекту, а не знищення противника [114, с. V]

Ці дослідники також оцінювали бойові дії проти Іраку як першу фазу РВС, яка базувалась на застосуванні крилатих ракет “Стелс”, високоточної зброї, інформаційному домінуванні, удосконаленій системі комунікації та зв'язку, комп'ютерах, системі глобального позиціонування, цифровізації, “розумної” зброї, на загальновидових, об'єднаних діях та створенні тимчасових коаліцій країн для ведення конкретної війни. Тому С. Метц і Дж. Ківіт розглядали зміни в способах ведення бойових дій в Перській затоці як “малу” РВС [114, с. VI].

Вони стверджували, що в підтримку визначення вищезгаданих змін можна навести для прикладу наступне. Традиційно влучність ураження цілі зменшувалась із збільшенням відстані до неї. У випадку застосування крилатих ракет та глобальної системи позиціонування відстань від цілі не мала такого впливу. Інформаційне домінування, особливо за рахунок застосування космічних систем, дозволяло значно удосконалити систему бойового управління, розвідки та проводити багато операцій одночасно.

Разом із цим, автори свідчили, що багато аналітиків не розглядали це як щось революційне, а швидше як те, що доповнювало існуюче. За результатами війни з Іраком С. Метц і Дж. Ківіт вказували на можливість досягнення

перемоги над противником з мінімальною кількістю жертв завдяки застосуванню несмертельної зброї та психологічних операцій [114, с. 5–6].

Хоча інші дослідники, наприклад Т. Кіней та Е. Коен, вважали це фантазією, яка виникла після іракської війни. Вони стверджували, що жодна зброя не є абсолютно надійною, безвідмовна зброя є химеричною, а несмертельна зброя може стати смертельною за наслідком її застосування [90, с. 223].

С. Мец і Дж. Ківіт висловлювали деякі застереження щодо росту ефективності бойових дій, як одну із ознак революційних змін, справедливо вказуючи на залежність цього від противника. Те, що іракці не були націлені на війну до останнього солдата, також обумовило швидкість перемоги [114, с. 12].

Доктор С. Бланк, представник інституту стратегічних досліджень військового університету сухопутних сил США, також підтримував теорію РВС, вказуючи на те, що в 1991 році під час війни з Іраком склався новий тип сучасного конфлікту – “стратегічні неядерні бойові дії” (“strategic conventional war”). Багато повітряних ударів були “стратегічними”, тому що 1) вони були нанесені безвідносно до безпосередніх задач військ на Кувейтському ТВД та 2) неядерними засобами ураження, які містили високопотужні заряди, а деколи й несмертельною зброєю. На той час у доктринах повітряних сил США навіть не передбачалось “стратегічних” атак для бомбардувальників зі звичайною, неядерною зброєю. Шість тижнів стратегічної повітряної кампанії, яка доповнилась короткою, завершальною наземною кампанією, дало ґрунт, особливо представникам повітряних сил США, заявляти про РВС [18, с. 64].

Так, Дж. Маккітрік, представник повітряного коледжу збройних сил США у публікації на електронній сторінці цього коледжу визначав РВС як комбінацію застосування високоточної зброї, інформаційного домінування, космічних операції та можливості застосування необхідних сил у необхідне місце у необхідний час для завдання противнику удару, який викликав би його психологічний злам і повну капітуляцію [109].

З часом прихильники РВС ставали більш стриманими у своїх оцінках. Наприклад, у 2004 році заступник помічника директора центральної розвідки з питань аналізу та виробництва В. Нольт у електронній версії збірника статей з досліджень розвідки порівнював прогрес у розвитку форм і способів збройної боротьби, який відбувся між операціями “Буря в пустелі” та “Свобода Іраку”, та зазначав більш широке застосування високоточної зброї та суттєве зменшення часу між розпізнанням цілі й її знищенням.

Разом із цим, він писав про активне використання “традиційних” ОВТ, наприклад танків “Абрамс”, бомбардувальників В-52, що було закономірно в умовах скорочення фінансування багатьох воєнних програм у США. В. Нольт також погоджувався з тим, що РВС мала свій розвиток, етапи, які почалися з “Бурі в пустелі” та тривали тоді вже більше десяти років, і, що військова бюрократія суттєво гальмувала “революційні” зміни [125].

На відміну від вищезгаданих дослідників, деякі інші, наприклад спеціаліст з питань міжнародної безпеки Т. Галді, у розміщеному в Інтернеті звіті до конгресу США не давали чітких і закликали до несвоечасності однозначних оцінок. Ще в 1995 році він стверджував, що всі попередні в історії РВС, крім РВС із появою ядерної зброї, не були одразу чітко помітними. Тому він пропонував не дуже задумуватися над тим, які саме зміни відбувалися, революційні чи еволюційні, а сфокусуватися на тому, яке відображення вони мали знайти у воєнному мистецтві [69].

Але більшість дослідників все ж були скептичні щодо РВС. Так, розмірковуючи про витоки РВС, професор стратегічних досліджень університету Джона Хоркінса Е. Коен вказував на вплив радянської концепції про “воєнно-технічну революцію”, яка хоча й знаходилася в полі зору окремих фахівців, але не була сприйнята. І тільки повне, легко досягнуте домінування в повітрі авіації коаліції, миттєва перемога в Кувейті, колапс іракських військ при практично відсутніх втратах особового складу підказали багатьом, що в збройній боротьбі відбулися фундаментальні зміни [35, с. 39].

Е. Коен також називав і суб'єктивний фактор теорії РВС – особистість адмірала В. Овенса (William Owens), впливового заступника голови об'єднаного комітету начальників штабів у 1994 році. На своїй посаді він сприяв створенню структур, які забирали повноваження видів збройних сил та концентрували їх у “центрі”. Одна із таких структур, яку очолював особисто адмірал В. Овенс, здійснювала “революцію” у веденні операції, базуючись на досягненнях у високоточному ураженні з великих відстаней, нових системах комунікації, автоматизації та зв'язку, сенсорах, які формували принципово нову “систему систем” [17, с. 7; 36, с. 3; 130].

У своїй статті на веб-сторінці центру стратегічних досліджень ім. Бегіна та Садата (Begin-Sadat Center For Strategic Studies) Е. Коен, проаналізував підходи фахівців до РВС, поділив їх на чотири групи. До першої, малочисельної, він зарахував послідовників адмірала В. Овенса, які були переконані, що РВС почалась, мала припинити розвиток попередніх революцій у збройній боротьбі, окрім збройної боротьби із застосуванням ядерної зброї. І тільки США були спроможні на РВС. Рівень інтеграції зусиль на бойовому просторі примусить види збройних сил злитися в єдину об'єднану організаційну структуру [36].

Дещо більша група дослідників, Б. Шнайдер, Л. Грінтер та інші, у книзі “Поле бою майбутнього: Проблеми бойових дій у 21-му столітті” [13], Е. Коен у статті “Американський погляд на революцію у військовій справі” [36], Т. Галді у статті “Революція у військовій справі? Підсумки довершених концепцій, організаційних заходів, відкладених проблем” [69] була переконана, що хоча РВС почалась, вона все ще знаходилась на ранній стадії. Крім того, вони нагадували, що більшість новітніх технологій прийшли з цивільного сектору, а тому не тільки США може їх отримати та використати.

Домінуюча група фахівців, яких Е. Коен називав “ветеранами війни в затоці”, вважали, що РВС почалась на початку 1980-х, з атак ізраїльтян у 1982 на сирійську систему ППО, а війна в затоці просто висвітлила РВС яскравіше. “Ветерани” віддавали перевагу не стільки новим технологіям, як “революції” в

системі підготовки військ, новому принципу їх комплектації на повністю професійній основі [36].

Остання група фахівців, за класифікацією Е. Коена, скептично відносились до ідеї РВС. Це були переважно військові історики, такі як П. Брекен, які не визнавали стрибкоподібний, революційний процес розвитку збройної боротьби. Всі “революційні” зміни в історії мали свої коріння та достатньо тривалий процес становлення та утвердження, як також зазначав П. Брекен на 5-й щорічній конференції військового коледжу сухопутних військ США у 1994 році [22].

Е. Коен був переконаним в унікальності досвіду війни з Іраком та майже ідеальних умовах для дій коаліції. Якщо б іракці билися як північні в’єтнамці, висновки багатьох теоретиків були б іншими. На війні домінують не технології, а людській фактор [36].

Е. Коен відмічав, що якщо провести опитування серед офіцерів, то більшість вищих і старших офіцерів віднесуть себе до перших двох груп прихильників РВС. Серед видів збройних сил найбільше “революціонерів” у повітряних силах і найменше в морській піхоті США. Щодо інших країн, то наприклад Велика Британія, на думку Е. Коена, була переобтяжена іншими завданнями для своїх збройних сил, наприклад скороченням значної кількості військ поза межами власної території, і не дуже переймалась теорією РВС [36].

Е. Коен також писав, що, незважаючи на підвищену увагу до “розумних” бомб, абсолютна більшість бомб була виготовлена у 50–70-х роках. Він вказував, що піднесений апологетами повітряних сил їх вирішальний характер під час війни з Іраком був фактично реалізацією гіпотези 50-тирічної давнини. Е. Коен залишився скептичним щодо революційності війни завдяки діям повітряних сил у надзвичайно сприятливих обставинах, коли діяла армада, яка була навчена воювати проти Радянського Союзу у глобальній війні та була максимально підкріплена фінансово, вільна у виборі часу і місця на ідеальному для повітряних атак ТВД [35, с. 39].

Дослідник вірив, що РВС мало бути більше ніж використання нових технології в бойових діях. Це також зміна в тому, як виглядає бій, зміни в організаційній структурі збройних сил, зміна військової еліти, зміна впливу керівництва держави на ведення бойових дій. І хоча Е. Коен підтверджував певні нові риси боїв, у яких зросла роль високотехнологічної зброї і сенсорів та дещо знизилась роль їх носіїв (літаків, танків тощо), але, за його висновком, принципово нічого революційного не трапилось [35, с. 51–53].

Е. Коен був переконаний, що бій принципово не змінився і на вигляд. Організаційні структури змінювалися дуже повільно в бік створення загальновидових, об'єднаних, разом зі зміною військової еліти. Роль США у світі підвищилась, але не стільки через перемогу над Іраком, скільки через перемогу Заходу в “холодній війні” та зникнення другої наддержави. Крім того, для революції характерні швидкі, часто примусові та, крім усього, непередбачувані зміни. За висновком автора, це був не той випадок [35, с. 54].

У той же рік дослідник інституту національних стратегічних досліджень національного університету оборони США Дж. Міллер на Інтернет-сайті цього інституту писав, що революційні зміни із створенням нових, більш об'єднаних, організаційних структур та доктрин будуть суттєво загальмовані відмінностями між видами збройних сил щодо їх традиційних підходів до збройної боротьби, тоді як потенційні противники США можуть скористатися сучасними тенденціями у військових технологіях, щоб кинути виклик Америці в певних вузьких ділянках спектру змін [118].

Аналізуючи праці про досвід війни в затоці, важко не помітити, що навіть питання ведення спільних дії різними видами збройних сил США вирішувались нелегко. Вони мали власні доктрини, які необов'язково були сумісними між собою [138, с. 20].

Так, повітряними силами США була задіяна теорія стратегічної повітряної операції для досягнення “паралічу” держави-противника. Сухопутні війська армії США керувались доктриною повітряно-наземних бойових дій (Army AirLand Battle doctrine), центральним місцем якої було нанесення

противнику поразки проведенням одночасних наступальних операцій на всій ширині та глибині поля бою. Це обумовлювало дії загальновійськових (об'єднаних) угруповань та повну інтеграцію можливостей всіх наземних, повітряних і морських сил та засобів та швидке перенесення та концентрація вирішальної бойової моці (вогню та маневру) у визначеному місці поля бою та у визначений час [41, с. 290–292; 133, с. 1–4].

Морська піхота США використовувала для планування своїх дій під час операції “Буря в пустелі” доктрину дій тактичних угруповань морських і повітряно-наземних сил (Maritime Air-Ground Task Force Doctrine), яка передбачала високий рівень інтеграції наземних і повітряних елементів. Ключовим моментом успіху була ефективна підтримка дій морських піхотинців штурмовою авіацією (Close Air Support) [41, с. 292].

Деякі британські автори стверджували, що, на щастя, генерал Н. Шварцкопф вірив не стільки в нові доктрини та як їм слідувати, а думав як подавити іракців вогнем. Це була його ключова ідея. Автори стверджували, що якщо б кожен вид збройних сил тоді слідували своїм затвердженим доктринам, процес планування перетворився би на боротьбу офіцерів-плановиків між собою [189, с. 71–78].

Крім того, найбільш неоднозначне трактування в багатьох авторів, передусім військових дослідників, отримала концепція призначення єдиного командувача об'єданого повітряного компоненту (The Joint Force Air Component Commander). У теорії це забезпечувало єдину командну вертикаль та координацію всіх зусиль авіації [195, с. 26].

Разом з цим, наявність єдиного командувача над усіма літаками на ТВД сприймалось неоднозначно різними видами збройних сил із-за різниці в способах їх застосування. Так, повітряні сили збройних сил США були спрямованні на досягнення стратегічного ефекту від використання авіації. Керівні документи інших видів збройних сил тяжіли до використання авіації задля вирішення їх тактичних задач. Взаємозалежність всіх компонентів військ коаліції вимагала урахування штабом об'єданого повітряного компоненту та

його командування потреб всіх компонентів. Разом з цим, досвіду, культури та етики спільної роботи представників різних видів збройних сил під час планування та ведення повітряної та, особливо наземної кампанії, не було [133, с. 25–30].

Аналітики американського центру стратегічних та бюджетних оцінок М. Вікерс і Р. Мартінейдж також були критичні щодо визнання війни в Перській затоці як РВС. Вони підкреслювали, що коаліція не була достатньо інтегрована. Системи комунікації не тільки військ союзників, але й видів збройних сил США були несумісні за обладнанням та форматами обміну даних [204, с. 13].

Показовим прикладом взаємосумісності різних видів збройних сил США був наказ про завдання авіації (Air Tasking Order (АТО)), який містив деталі завдань більшості літаків коаліції [149, с. 23–28]. За словами генерала Ч. Хорнера журналістам телепрограми “Фронтлайн”, він вимагав, щоб всі літаковиліти координувались через цей єдиний документ, але це не було виконане в повному обсязі [176]. Повітряний компонент практично тримав під своїм контролем увесь процес планування завдань для майже всієї авіації коаліції, хоча вважалось, що це об’єднане планування [63, с. 308].

Як вказували Т. Кіней та Е. Коен, затримки у друці наказу про завдання авіації з основною польотною інформацією або корективи його в останню хвилину перед польотами примушували льотні підрозділи дізнаватися основну інформацію із Рій-Яда від офіцерів-операторів за допомогою телефону засекреченого зв’язку. Тобто наказ про завдання авіації надавав цілі та терміни, а командир льотного підрозділу визначав маршрути, тактику та інші необхідні деталі та передавав ці вказівки по телефону. Морська авіація на авіаносцях мала ще більші труднощі з доставкою цього документа. Через несумісність обладнання зв’язку з обладнанням, яке використовувалось повітряними силами, накази про завдання авіації доставлялися на кораблі щоденно літаками [90, с. 146].

Аналізуючи дієвість цього документа майор М. Карпентер (зі школи поглибленого вивчення повітряних сил в Алабамі, США) зазначав, що цей документ був тим інструментом, що дозволяв американцям переконати арабів, у першу чергу саудівців, у тому, що вони впливали і “контролювали” польоти авіації над своєю територією [28, с. 12].

Для командувача повітряним компонентом сил коаліції генерала Ч. Хорнера це був зручний інструмент контролювати та керувати визначеними засобами авіації союзників, а також авіації флоту та морської піхоти. Однак морські піхотинці були впевнені, що через це вони не отримували достатньої підтримки з повітря. Маючи свій план атак по наземних цілях, вони намагались впливати на формування наказу про завдання авіації та його виконання. Якщо їх цілі не були схвалені, представники корпусу морської піхоти вимагали, щоб ці цілі розглядались як додаткові, а вже перед вильотом впливали на конкретних командирів, щоб вони минали основні цілі та атакували додаткові у зоні відповідальності корпусу морської піхоти [86, с. 27–40].

Така гра “у свою гру” створювала проблеми. За оцінкою генерала Б. Глоссона, який планував атаки авіації протягом всієї війни, морська піхота утримувала близько двох третин своєї авіації на підтримку наземної операції, яку не планувалося так швидко розпочати. Авіація морської піхоти не мала високоточної зброї й, як наслідок, писав генерал Б. Глоссон, дивізії, що розташовувались перед корпусом морської піхоти були менш послаблені ударами з повітря. Командування морської піхоти боялось, що в них заберуть авіацію та передадуть на час війни до компоненту повітряних сил, тому вони вороже сприймали концепцію призначення єдиного командувача об’єднаного повітряного компоненту. Порядок взаємодії та взаємодовіра бажали кращого [140, с. 6–7; 198, с. 34].

Звичайно, такий документ, як наказ на завдання авіації, мав походження з часів “холодної війни” та дозволяв координувати дії авіації всіх видів збройних сил, гармонізувати інтереси та враховувати обмеження всіх членів коаліції, тобто збалансовувати інтереси всіх “гравців” при веденні багатонаціональної

загальновійськової (або об'єднаної) повітряної операції. Це безумовний позитив наявності єдиного командувача авіації на ТВД, який затверджував єдиний документ, наказ на завдання дій всієї авіації на ТВД.

Разом з цим, досвід його використання під час війни в Перській затоці показав, що цей механізм достатньо складний, врахування всіх інтересів практично неможливе. Бажання знайти компроміс спричиняло відхід від попередньо визначених цілей та недосягнення в повному обсязі стратегічної мети всієї операції. Концентрація зусиль авіації в одному центрі під контролем повітряних сил не припинила спроб інших видів збройних сил, які виділяли свої повітряні сили та засоби до спільного центру, управляти ними. Цей конфлікт інтересів провокував невдоволеність, взаємні підозри і численні звинувачення.

У випадку масованого застосування літаків, як це було у війні проти Іраку, наказ на завдання авіації був великим за обсягом сторінок документом. В умовах необхідності забезпечення таємності інформації передача цього документа захищеними каналами зв'язку (наприклад за допомогою захищеного факсимільного зв'язку) та доведення його до окремої льотної ланки вимагало багато часу, надійних технічних засобів, їх сумісності та гарантованої безпеки. Під час війни в Перській затоці сили коаліції повністю домінували в повітрі та не зазнали бомбардувань. Тому цей механізм управління діями авіації діяв ефективно в умовах відсутності загрози лініям комунікації та зв'язку. У реальних умовах війни передача та доведення наказу були складними завданнями, тому деколи доводилось передавати польотні завдання за допомогою телефону або коригувати їх уже під час польоту. Підготовка наказу вимагала багато часу, деякі цілі вже втрачали актуальність, а пріоритети змінювались. Однак процес коригування наказу був складним і негнучким, що спричиняло неефективність повітряних атак та неекономність витрачених зусиль.

Тому цей досвід об'єднаного планування застосування авіації на ТВД був далекий від ідеального та “революційного”. Сучасна повітряна зброя, що

входить до складу повітряно-ударних комплексів та керується вже під час польоту, вимагала нових підходів до процесу визначення цілей та вибору засобів для їх знищення [67, с. 64–65].

Одним із рецептів, що незабаром з'явилися, була концепція “мережево-центричної збройної боротьби” (“Network Centric Warfare”), яка, як дехто вважав, була наслідком РВС. Але доктор Д. Албертс та інші дослідники міністерства оборони США з питань комп'ютерних систем управління, комунікації та автоматизації називали її еволюцією, а не революцією. Дослідники назвали міфом твердження, що “мережево-центрична збройна боротьба” змінить характер збройної боротьби. Як стверджували дослідники, за виключенням концентрації маси зусиль та маневру, основні принципи, наприклад наступ, як основний шлях до перемоги, економія зусиль, єдність управління, раптовість та інші, залишаться незмінними й надалі. Нові можливості тільки сприяли ефективності їх застосування [4, с. 11].

Невеликі втрати коаліції були ще одним доказом на користь початку РВС. Аналітик з питань політики та безпеки американської корпорації РАНД (RAND Corporation (Research ANd Development)) Дж. Шапіро вказував, що дослідники задумались про “революцію” у військових справах після того, як були “шоковані” вражаючою перемогою над іракцями з мінімальними втратами. Автор наводив дані С. Біддла (Stephen Biddle) про те, що коаліція втратила лише 240 людей із 750 тисяч, які брали участь у війні. При цьому співвідношення втрат з іракцями склало 1 до 3 тисяч (для порівняння ізраїльські втрати під час “Шестиденної” війни – 1:10, німецькі втрати в Польщі та Франції у 1939–1940 роках – 1:20). Для багатьох це було ознакою початку революційних змін [157, с. 134].

Але Дж. Шапіро визнавав, що швидка перемога не вказувала на нову та ефективну систему управління, а під час війни існували великі проблеми із координації великомасштабними операціями та створення силами коаліції “розвідувально-ударного комплексу”, який би міг швидко доводити критично необхідну інформацію до відповідних систем ураження. Хоча багатьом

здавалося тоді, що необхідні технології вже є або ось-ось з'являться, щоб завершити РВС [157, с. 135].

Дж. Шапіро також ділив усіх дослідників РВС на дві групи. Перша – у переважній більшості історики, які звикли оперувати великими періодами, відрізками часу. Для них РВС – незаперечний перелом між різними довготривалими формами ведення збройної боротьби. Другу групу склали теоретики з питань стратегії, які бачили “революцію” у тому, що поточні геостратегічні проблеми, які зачіпали інтереси США та тривалий час не знаходили свого вирішення, почали вирішуватися, у тому числі завдяки застосуванню нових технологій [157, с. 136–138].

Крім того, як погоджувався Дж. Шапіро з іншими дослідниками, “революція сильних” хоча й мала історичні прецеденти, але була явищем надзвичайно рідкісним та дещо алогічним. Революція за контрастом із еволюційними послідовними змінами, які спрямовані на покращення й розвиток того, що існувало, робить це непотрібним, ламає “статус-кво” та пропонує натомість щось кардинальне нове [157, с. 139].

Таким чином, РВС – це трактування суто американськими дослідниками “стратегічної” групи певних змін, які мали коріння в нових технологічних досягненнях. Подібно тому, як німцям наприкінці 1930-х здавалось, що “блискавична війна” вирішить їх геостратегічну проблему війни на два фронти, американці повірили, що РВС дозволить швидко, недорого та майже без втрат перемагати в локальних війнах та регіональних конфліктах, на відміну від війни в Кореї та В'єтнамі [157, с. 137].

Але навіть якщо це відбувалося, Дж. Шапіро був впевненим у тому, що це не змінювало фундаментальних основ природи збройної боротьби чи національної безпеки, як стверджували “революціонери”. Так, наприклад, хоча сухопутні сили США усе більше і більше брали на озброєння нові технології, вони переважно встановлювалися на ОВТ, яке вже було в американських військових, а зміни в ієрархічній структурі, доктринах, кількісному складі сухопутних сил не були критично важливими. Армія США й далі покладається

на “важкі сили” і складається у своїй основі із загальновійськових дивізій, незважаючи на всі досягнення в інформаційних технологіях [157, с. 142–143].

Американський аналітик С. Метц мав сумнів, що США в принципі були тоді спроможні на якусь революцію, тому що, за історичним досвідом, жодна нація ніколи не робила повну революцію у військовій справі, якщо це не було відповіддю на безпрецедентний ризик або недавній розгром. Перемога, як це було в Перській затоці у 1991 році, сильно “паралізувала” та сприяла створенню певного історичного зразка, шаблона для наслідування [113, с. 93].

П. Дейвіс, провідний дослідник з питань оборони та трансформації збройних сил корпорації РАНД, через десять років після війни в затоці писав, що операція “Буря в пустелі” разом із кампанією в Косово тільки продемонструвала потребу в трансформації збройних сил [49, с. 426].

Таким чином, було з’ясовано, що кількість прихильників теорії РВС, яка сталася разом із війною в Перській затоці, після закінчення війни та протягом декількох наступних років була достатньо високою.

Як показав аналіз публікацій, тому сприяли малі втрати особового складу під час бойових дій, неймовірно швидка наземна кампанія, застосування небачених раніше нових технологій і видів озброєння, які були широко висвітлені масмедіа, масове застосування резервістів, нова об’єднана, коаліційна структура командування на ТВД та інше. Все це підштовхнуло фахівців до сміливих висновків про РВС, особливо представників повітряних сил, які зіграли вирішальну роль у швидкому досягненні розгрому іракців.

Виявлено, що на хід дискусії про те, чим була війна в затоці, вплинув як суб’єктивний фактор окремих військових керівників, так і суттєве скорочення військового бюджету, а разом із цим скорочення програм розробки та закупівлі ОВТ для видів збройних сил та оборонних контрактів і замовлень для промислових корпорацій.

Як з’ясувалось, британські дослідники в цій дискусії участі практично не брали, тому що під час війни не мали в своєму розпорядженні “революційних” технологій. Крім того, їх увага була прикута до внутрішніх проблем зі

скорочення воєнного бюджету часів “холодної війни”, виводу військ з Європи, скороченням ядерного арсеналу, нових викликів безпеки в Європі, війни на Балканах тощо. Тобто дискусія про РВС була переважно американською подією.

Установлено, що з роками кількість скептиків щодо РВС зростала. Важко не погодитись із думкою особливої групи фахівців, істориків, які вважали війну в затоці еволюцією в розвитку збройної боротьби, тому що зміни, що відбувались, мали бути оцінені на великому відрізку часу та в “класичному” розумінні революції, тобто як заперечення того, що передувало та віджило.

Серед факторів надзвичайного успіху були: майже ідеальні умови для дій авіації, небажання іракців серйозно воювати, нова система бойової підготовки разом із повністю професійними збройними силами та інші “звичайні” секрети успіху [165, с. 3–9].

Разом з цим, просування вперед нових підходів до організації планування та управління операціями об’єднаними органами управління відбувалось дуже важко, продовжувалось використання старих механізмів управління, доктрин. Сумісність та інтегрованість коаліції і навіть окремих видів збройних сил США була явно недостатньою.

Було доведено, що нові космічні системи, малопомітні літаки та інші “революційні” технології не змогли вирішити завдання, які перед початком операції “Буря в пустелі” помилково не мали високого пріоритету, наприклад знищення іракських мобільних ракетних установок “Скад”. Революція приводить до зламу існуючої “системи”, але “система” зберігає себе, якщо між новими її елементами або тими окремими елементами, що продемонстрували бурхливий розвиток, не встигли утворитися принципово нові зв’язки.

На думку автора, дискусія про РВС, яка мала таке широке віддзеркалення в публікаціях американських авторів, була важлива сама по собі, як інструмент пошуку шляхів розвитку США в нових геостратегічних умовах, та коли легка перемога не стимулювала будь-які сміливі кроки вперед [216, с. 141–142].

Хоча можна знайти багато тверджень, що війна в Перській затоці відкрила нову сторінку збройної боротьби завдяки початку використання високоточної зброї, автор вважає, що ця війна була лише “попередником” РВС. Тільки наступні операції в Косово в 1999 році, Афганістані у 2001 та Іраку в 2003 роках більш чітко позначили прихід РВС.

Ураховуючи різницю в трактуванні змісту понять поколінь війн американських і пострадянських шкіл, автор все ж не вважає війну з Іраком військовою принципово новою, що належить до іншого покоління війн.

3.2. Неоднозначність оцінки результатів перемоги над Іраком

На питання “чи була отримана перемога над Іраком” намагались відповісти у своїх роботах багато американських і англійських авторів, учасників подій і політичних гравців. На варіант відповіді суттєво впливав фактор Саддама Хусейна. Через те, що президент Саддам Хусейн був фактичним диктатором своєї країни, який одноосібно приймав ключові рішення, то і перемога над Іраком у розумінні авторів трансформувалась на перемогу над іракським лідером. Їх оцінка найчастіше будувалась на двох неписаних критеріях. Для одних дослідників критерієм перемоги було виконання резолюції ООН зі звільнення Кувейту, розгром іракських військ у Кувейті, для інших цього було замало. Вважалось за необхідне зміна політичного режиму Іраку, злам його військової потужності, знищення запасів зброї масового ураження та засобів її доставки, можливостей її виробництва. Перший критерій у цілому підходив усім країнам-членам антиіракської коаліції, тому його можна умовно назвати “коаліційним”. Другий критерій успіху у війні мав на меті розширене коло цілей, включаючи зміну балансу сил у регіоні, створення передумов для початку арабо-ізраїльського діалогу тощо. Цей “розширений” критерій не міг бути сприйнятий всіма членами коаліції,

особливо арабськими. Таким чином, відповідно до вищезазначених підходів, усіх авторів можна поділити на дві групи.

Використовуючи різні критерії, дослідники робили різні висновки щодо отриманих результатів війни. У свою чергу, кожен групу дослідників можна розділити на три підгрупи авторів за їх оцінками результатів війни: 1) “оптимісти”, які вірили в безумовну перемогу; 2) “помірквані”, які схилились у своїх оцінках до часткової перемоги, та 3) “песимісти”, які вважали, що це була зовсім не перемога.

До першої групи авторів, які орієнтувались на “коаліційний” критерій, можна зарахувати представників офіційно-консервативного напрямку в англо-американській історіографії війни в затоці, нечисленних дослідників воєнно-політичного та воєнно-історичного напрямів, авторів офіційних документів [41, 128], спогади політиків. Наприклад, держсекретар США Дж. Бейкер стверджував, що всі політичні та військові завдання були виконані, перемога була повною, продовження бойових дій було непотрібним та ризикованим з огляду на потенційні втрати особового складу та негативне ставлення до цього арабських членів коаліції [184]. Характерною особливістю публікацій авторів цієї групи було те, що авторів-“песимістів” щодо отриманої перемоги практично не було, а були тільки “оптимісти” або “помірквані”.

Пояснюючи позицію американського уряду, Дж. Бейкер у своїх спогадах тележурналістам “Фронтлайн” висловлював припущення, що наступником Саддама Хусейна міг би бути ще більш жорстокий тиран, або могла статися “балканізація” Іраку. Щодо політичної мети позбавлення Саддама Хусейна влади, то вона взагалі не обговорювалась у середині коаліції [184].

Цікаво зазначити, що слідом за військовими авторами професор Т. Кіней згадував про наміри фізичного знищення іракського лідера для швидшого вирішення конфлікту [90, с. 225]. Але цей шлях був визнаний політично некоректним. Офіційно, як стверджували дослідники-творці документального серіалу “Війна в Перській затоці. Закінчена історія”, Саддам Хусейн ніколи не був ціллю для знищення, хоча авіація коаліції провела 260 атак на місця його

імовірного перебування [186].

Серед інших авторів “оптимістичної” підгрупи можна окремо виділити високопосадовців, які брали участь у процесі прийняття рішення про припинення бойових дій, наприклад міністра оборони США Р. Чейні [181], голову об’єднаного комітету начальників штабів збройних сил США генерала К. Пауела [173], командувача коаліційними військами генерала Н. Шварцкопфа [177], які у своїх свідченнях тележурналістам переконували, що перемога та цілі війни були досягнуті повністю. Радник президента США з Близького Сходу в 1990 році Р. Гейтс навіть стверджував, що Республіканська гвардія була розбита [174], а генерал К. Пауел у своїх мемуарах підкреслював, що в будь-якому разі головним противником для США в регіоні був і залишатиметься Іран, тому американцям і надалі буде потрібний Ірак як загроза та противага йому [139, с. 446–447].

Пригадуючи питання атаки на столицю Іраку, генерал Н. Шварцкопф підтверджував, що цей похід протягом усієї війни не розглядався й не планувався. А після закінчення бойових дій жоден лідер країни, дипломат, експерт з питань Близького Сходу, високопоставлений військовий не закликав до продовження війни та захоплення Багдаду [155, с. 456–461; 177].

З безперспективністю походу на Багдад згоден і британський військовий історик Д. Андерсен. У документальному фільмі “Війна в Перській затоці 1991 року. Лінія вогню” він зазначав, що пам’ятаючи уроки В’єтнаму, американці поспішили вийти з війни та стояли осторонь від втручання у внутрішню ситуацію Іраку. На думку автора, захоплення Багдаду та заміна Саддама Хусейна на лояльного до США лідера було би непростю задачею. Разом із цим, США та Великобританія залишились би без підтримки решти країн коаліції та отримали би війну, яка б тривала десятиліття [188]. Це переконливо підтверджують події після наступної війни з Іраком в 2003 році.

Із ще більш поміркованим оптимізмом відноситься до результатів війни американський чотирьохзірковий генерал у відставці У. Кларк. Будучи

переконаний у перемозі, він зазначав, що цілі, які американці поставили перед собою відповідно до мандату ООН, були явно заниженими [227, с. 18–19].

Другу групу авторів, що орієнтувалися на “розширений” критерій оцінки результатів війни складає більшість авторів, дослідників, представників різних напрямів в англо-американській історіографії війни у затоці 1990–1991 років. За напрямками досліджень серед підгрупи “оптимістів” переважають представники воєнно-історичного напрямку в англо-американській історіографії цієї війни, серед “поміркованих” – представники воєнно-академічного, а серед “песимістів” – воєнно-політичного.

Хоча пропорційна кількість авторів усіх трьох підгруп приблизно однакова, за державною ознакою дослідники США, країни, яка фактично визначала умови припинення бойових дій, оцінювали рішення своїх політиків та військових керівників більш схвально. Британські автори оцінювали досягнуті результати за “розширеним” критерієм переважно помірковано-песимістично.

Серед них виділяються спогади такого відомого політика, як экс-прем’єр-міністр Великобританії М. Тетчер. У своєму інтерв’ю тележурналістам “Фронтлайн” вона визнавала, що, на її думку, завданням Британії було не просто видворити агресорів із Кувейту, а й знищити військову міць Іраку, щоб агресія не повторилася. І цього не було повною мірою зроблено. Саддам Хусейн спочатку атакував курдів на півночі, а потім шіїтів на півдні, причому використовував війська Республіканської гвардії, які в більшості залишились неушкодженими. Війська коаліції були зупинені у своєму наступі занадто швидко. Крім того, за переконанням М. Тетчер, “коли хтось має справу з диктатором, він має бути не тільки переможеним, але й виглядати як переможений”, чого не було досягнуто, а напівміри ніколи не спрацьовують. Прості іракці так і не побачили свого лідера побитим та приниженим [183].

До схожого висновку прийшов і американський автор генерал-лейтенант запасу морської піхоти США Б. Трейнор. У своєму інтерв’ю він стверджував, що основне завдання, яке було поставлене генералом К. Пауелом – “оточити,

розсікти та знищити іракське військове угруповання в Кувейті”, не було виконане. Дві третини частин Республіканської гвардії, яким вдалося відступити неушкодженими, невдовзі придушували повстання шіїтів. Проблеми з Іраком продовжувались, ресурси США залишались прив’язаними до цього регіону.

Цей автор також згадував, що президент Дж. Буш розглядав Саддама Хусейна як ще одного Гітлера, та надіявся, що як і після Другої світової війни диктатор та його партія зійде зі сцени. Але цього не сталося. Тому американці, які знали про цю надію президента із його публічних виступів, були також розчаровані [172].

Після Іракського вторгнення кувейтський уряд у вигнанні найняв провідну рекламну агенцію в США для ведення пропагандистської кампанії в США вартістю біля десяти мільйонів доларів. Були організовані слухання в сенаті США, була використана єдина зброя Кувейту, яка ще залишалась, – гроші. Вони були направлені на переконання громадян США та їх уряду в необхідності рішучих дій проти Іраку. Уряд Кувейту знав, якою важливою є пропаганда, і це спрацювало [189, с. 273]. Пізніше, як стверджував американський професор К. Маг’яр, коаліції швидко вдалося порушити процес функціонування засобів масової інформації, але вона не зуміла запропонувати необхідного обсягу альтернативної інформації. Ця помилка коаліції дала змогу Саддаму Хусейну перехопити ініціативу та впливати на іракців [31, с. 209–213].

Заступник редактора британського видання “БіБіСі ньоснайт” (“BBC’s Newsnight”), очевидець подій, який перебував з початком війни в Багдаді, І. Маг’юз стверджував у документальному серіалі “Війна в Перській затоці. Закінчена історія”, що як тільки Саддам Хусейн почув, що коаліція припинила вогонь і не збирається рухатися на Багдад, він зрозумів, що найгірше вже позаду та прийшов час зосередитись на збереженні своєї влади. Посилаючи двох своїх генералів на переговори в Сафран, Саддам Хусейн вимагав від них домогтися підтвердження цілісності території Іраку і свободи дій Саддама

Хусейна в межах своєї території. На переговорах іракці досягли своєї мети [186].

І. Мат'юз також нагадував, що ще перед самим початком бойових дій, на Женевській конференції представник Іраку Т. Азіс казав держсекретарю США Дж. Бейкеру, що у випадку війни Ірак безумовно понесе великі втрати, але вистоїть. І теж саме керівництво Іраку буде визначати майбутнє своєї країни. Як зазначав І. Метьюз, в результаті війни Саддам Хусейн залишився при владі, що в очах іракців означало, що, якщо вони й не змогли виграти цю війну, то вони її й не програли. З часом радник президента з питань національної безпеки Б. Скаукрофт визнав помилку в тому, що коаліція не наполягла, щоб на переговори до Сафрану прибув особисто Саддам Хусейн [186].

Британці Дж. Пімлот і С. Бадсі відмічали, що президент Дж. Буш втратив частку своєї популярності через те, що не зміг забезпечити цілковитої перемоги над Саддамом Хусейном, який залишився при владі. Хоча офіційним завданням на війну для США було звільнення Кувейту та встановлення миру і стабільності в регіоні, та часто підкреслювалось, що відсунення іракського лідера або його смерть не розглядається як завдання військовим, у розумінні західного суспільства, лідер, який програв війну та спустошив країну, мав позбутися влади. Залишаючись при владі, в очах західного світу Саддам Хусейн не поніс покарання за свою злочинну агресію, тобто агресор не був покараний, а тому мети війни не досягнуто [189, с. 261].

Ще один американський дослідник А. Дауд у своїй статті для щоквартального видання Воєнного коледжу Сухопутних військ США аналізував причини та наслідки війни в Іраку в 1991–1992 роках. Цікаво, що цей аналіз зроблено в 2003 році, вже після позбавлення влади Саддама Хусейна. Автор переконаний, що в 1991 році Вашингтон припинив бойові дії занадто швидко, до знищення головних сил Республіканської гвардії Саддама Хусейна. Це і дозволило йому залишитись при владі. Автор також погоджувався з висловлюванням історика Д. Лібаерта (Derek Leebaert) про цю війну як “тактичний успіх, який був помилково прийнятий за стратегічний тріумф” [52,

с. 47]. А. Дауд не вважав, що припинення наступу в Іраку запобігло перетворенню американських військ на окупаційні на ворожій території. Навпаки, він переконаний, що окупація була неминуча. Мабуть тільки США окупували не ту країну. Саддам був ще в силі, тоді як багата на нафту Саудівська Аравія не повинна була залишатися незахищеною. Разом з цим, перманентна присутність американських військ на святій для всіх мусульман землі гальванізувала Аль-Каїду, яка здійснила свої атаки 11 вересня 2001 року. Це в свою чергу змусило Америку розпочати глобальну війну з тероризмом, що неминуче привело її знову до Іраку. Крім того, автор упевнений, що існував зв'язок між незавершеною війною в Іраку та фінансуванням Талібана Саудівською Аравією задля утримання Осам бен Ладана подалі від королівської сім'ї. Таким чином, Саудівська Аравія може й не була ворогом Америки, але насправді не була її другом [52, с. 58].

А повоєнний Ірак, як це чітко визначав професор інституту Національних стратегічних досліджень університету Національної оборони США К. Шейк в своєму дослідженні “Поводження з країнами-ізгоями” (Dealing with Rogue States), залишився країною, яка продовжувала розробляти зброю масового знищення та підтримувала міжнародний тероризм [153, с. 286].

Щодо менш категоричних оцінок про неотримання очікуваних результатів війни, то їх надавали у першу чергу дослідники з академічних кіл. Так, із точки зору полковника запасу В. Флавіна, асоційованого професора інституту миротворчості Сухопутних військ США, надзвичайно важливим було визначення політичної та військової ситуації, що повинна бути створена після закінчення війни та свідчила би про досягнення поставленої мети. Але навіть головні фігури оборонного відомства пізніше визнавали, що чіткої політичної мети в них не було, крім того, щоб викинути Ірак із Кувейту. Директиви Ради Національної Безпеки США № 26, 45 і 54 забезпечили чіткі цілі для проведення бойових операцій. Проте після видворення військ Іраку з Кувейту були потрібні додаткові роз'яснення змісту певних завдань, наприклад “забезпечити стабільність у регіоні”. Що було робити з шийтськими операціями опору

іракським збройним силам попереду військ коаліції, курдами та їх операціями на півночі Іраку? Яким чином було можливо стабілізувати обстановку, якщо саудівське радіо за підтримки ЦРУ закликала населення до повстання з метою скинути диктатора? Та що означала задача “знищити іракські військові сили та засоби”, якщо було дозволено дивізії “Хамурабі” відійти разом із бойовою технікою? В. Флавін також відмічає певні розходження в поглядах союзників на умови закінчення війни. Висвітлення розгрому іракських військ та показ правдивих сцен великої кількості загиблих іракських солдат засобами масової інформації руйнували імідж військ коаліції. 27 лютого 1991 року президент Дж. Буш прийняв рішення, що мета війни з визволення Кувейту була досягнута. Вимога, щоб іракці залишили свою зброю, в промові Дж. Буша не прозвучала, і це означало, що задача роззброєння Іраку була відкладена на невизначений термін [59, с. 99].

В. Флавін також упевнений в тому, що коли за місяць після закінчення бойових дій була прийнята резолюція Ради Безпеки ООН № 687 щодо урегулювання кризи, це позбавило законної сили війська коаліції. Маючи безумовну військову перевагу, союзники втратили можливість ведення подальших переговорів. Психологічна ініціатива перейшла до Іраку. Саддаму Хусейну вдалося виграти пропагандистську війну в арабському світі, пояснюючи всім, що санкції “оонівських агресорів” приносять страждання його людям, у той час як він відчайдушно намагається їм допомагати [59, с. 100].

З тим, що лідер Іраку виграв інформаційну війну, повністю згодні провідні воєнні історики британської академії сухопутних військ. Вони вважали, що для Саддама Хусейна було краще отримати поразку в героїчній боротьбі з імперським Заходом, ніж погодитись на ганебний відступ із Кувейту, який іракці вже встигли пограбувати. Крім того, Саддам Хусейн зміцнив свою позицію всередині Іраку. Після ірано-іракської війни та “перемоги” над Іраном іракці відчули великі економічні труднощі як наслідок цієї “перемоги”. Зараз Саддам Хусейн міг перекласти відповідальність за важку економічну ситуацію в країні на коаліцію [188].

Разом з цим, деякі автори підтверджували своєчасність зупинення бойових дій та переконані у більш широкій відповідальності світової спільноти за стратегічні результати вирішення конфлікту в Перській затоці. Так, американський військовий історик Р. Лоурі переконаний, що президент Дж. Буш був правий, коли зупинив війну, не очікуючи повалення іракського лідера. Було зовсім невідомо, хто прийде йому на заміну. Крім того, ООН мала всі повноваження примусити Ірак знищити запаси зброї масового ураження та можливостей її виробництва і таким чином зробити Ірак безпечним для сусідів. Автор звинуватив ООН та деяких колишніх союзників антиіракської коаліції у проведенні млявої політики щодо Іраку, яка призвела до необхідності нової війни проти нього. Одночасно автор згоден, що незважаючи на переконливу військову перемогу над іракцями в Кувейті, війна завершилась підписанням угоди про припинення вогню, а не закінчилась остаточно [100, с. 219–223].

Лектор з питань оборонних досліджень Лондонського Королівського коледжу К. Так вважав результати війни такими, що не відповідали довготерміновим планам Великої Британії. Разом з цим, він підкреслював відсутність чітких, зрозумілих планів завершення конфлікту. На думку автора, очевидним завданням США та Британії було примусити Ірак виконати вимоги резолюції ООН щодо роззброєння. Крім того, К. Так упевнений, що зміна режиму була б зрозумілим, другим виміром воєнних зусиль Британії. Це могло б статися шляхом або примушення Саддама Хусейна покинути країну, або через підбурювання певних груп населення до повстання, або через безпосередню військову акцію. К. Так вважав, що Ірак мав би бути більш стабільним і демократичним, хоча й не поділяє погляди адміністрації США про те, що новий і демократичний Ірак мав стати каталізатором змін у напрямку більшого плюралізму в інших країнах регіону. Багато питань для К. Така залишались без відповідей. Який ступінь зміни режиму вважати за успіх всієї компанії? Наскільки глибоко США хотіли б розрушити Баасістську державу або просто обезглавити її? Яку роль будуть грати опозиційні групи [197, с. 136–137]?

Інші британські автори, професор з питань воєнних досліджень Королівського коледжу в Лондоні Л. Фрідман та його колега по коледжу професор близькосхідних і середземноморських досліджень, співавтор декількох книг Е. Карш також відмічали, що Саддам Хусейн, залишившись при владі, та придушивши повстання всередині країни, в очах світу залишився не зовсім переможеним [63, с. 425]. Однак вони мали великі сумніви щодо доцільності можливого продовження бойових дій та легкості захоплення Багдаду. Саддам Хусейн завжди серйозно відносився до захисту столиці та тримав необхідні дивізії в резерві, про які не було достатньої інформації із-за відсутності такої задачі для розвідки коаліції [63, с. 404].

Серед авторів, які оптимістично дивляться на досягнуті результати в широкому спектрі задекларованих і неоголошених цілей, домінували американські дослідники.

Так, вивчаючи досягнення США у війні з Іраком, американський полковник Е. Лупо дійшов до висновку, що всі військові завдання були виконані, навіть якщо припинення вогню дозволило частинам Республіканської гвардії вийти з оточення. Політично це було, на думку автора, виправдано. По-перше, арабські союзники продовжували розглядати Ірак як братську арабську країну, й тому не хотіли просуватися в глибину Іраку або наступати на Багдад. По-друге, повне знищення частин Республіканської гвардії могло призвести до паралічу режиму Саддама Хусейна та виникненню вакууму влади на Близькому Сході, який міг би заповнити фундаменталістський Іран. За його підтримки вслід за Іраком повстання могли б охопити Саудівську Аравію, Бахрейн і Кувейт [101, с. 21].

Ентоні Лупо також нагадував про тверду позицію керівництва США діяти в межах мандату ООН та підкреслював важливість економічного внеску в перемогу союзників у розмірі більш ніж 53 мільярди доларів США від Японії, Німеччини, Кувейту, Саудівській Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів. Зрозуміло, що у випадку атаки на столицю Іраку або окупації частини його території, ця допомога припинилася [101, с. 20].

Інший американський журналіст і письменник Р. Аткинсон в своєму інтерв'ю тележурналістам “Фронтлайн” наголошував, що було важко уникнути певного незадоволення від обмеженої перемоги в обмеженій війні [182]. З Р. Аткинсоном був згоден ще один американський дослідник, воєнний історик Р. Свейн. У своїй книзі “Щаслива війна. 3-я армія в операції “Буря в пустелі” (“Lucky war”: Third Army in Desert Storm) електронного видання командно-штабного коледжу сухопутних сил США він також переконував, що за результатами обмеженої війни не можна очікувати повного зникнення супротивника [168].

Але на відміну від Б. Трейнора, Р. Аткинсон переконаний, що військові цілі були повністю досягнуті при дуже незначних втратах особового складу військ коаліції. Кувейт був звільнений, іракська військова машина отримала серйозне ушкодження, програма Іраку зі створення зброї масового ураження зірвана, хоча й не настільки сильно, як це здавалося відразу після закінчення війни. Тобто здавалось, що всі завдання, які були поставлені, виконані. У політичному вимірі автор виділяв такі здобутки: 1) поновлення підірваної після В'єтнаму віри у військову силу як засіб міжнародної дипломатії; 2) значне покращення іміджу збройних сил США та виправдання великих оборонних витрат попередніх років; 3) зникнення іракської загрози для регіону та перешкоди початку переговорів між Ізраїлем і його арабськими сусідами; 4) підвищення авторитету ООН; 5) демонстрування США, як наддержави, своєї спроможності створювати та очолювати широкі коаліції [182].

Велике моральне значення цієї перемоги для американського суспільства також підкреслював воєнний історик Ф. Шуберт. Він стверджував, що ця переможна, швидка, з дуже легкими людськими втратами війна мала велике значення не стільки як перевірка новітньої зброї, нових способів її застосування та збройної боротьби, а така, що дозволила американцям подолати “в'єтнамський синдром”, повірити знову в свої збройні сили [192, с. 227].

Обмірковуючи стратегічні наслідки американського втручання в іраксько-кувейтський конфлікт, американський дослідник, Дж. Расел відмічав

посилення позицій США в регіоні, підвищення рівня військового співробітництва із країнами-партнерами в Перській затоці, досягнення домовленостей про створення необхідних резервів озброєння та військової техніки та необхідної інфраструктури для перекидання американських військ, збільшення їх присутності та створення для цього необхідних законодавчих умов. Наявність великої кількості американських військ мала логічне пояснення через можливу необхідність захисту Кувейту та Катару, а також забезпечення торгового ембарго проти Іраку та зон, вільних від польотів іракської авіації на півночі та півдні Іраку. За переконанням автора, це повною мірою відповідало стратегічним інтересам США на Близькому Сході, а саме: гарантування доступу до нафтових ресурсів, забезпечення безпеки морських перевезень у регіоні та підтримання арабо-ізраїльського миру [150, с. 289].

У цьому з ним згоден один із авторів документального фільму “Війна в Перській затоці 1991 року. Лінія вогню” британський історик А. Насбахер. Після поразки в Кувейті Ірак уже не міг контролювати видобуток нафти в регіоні. І хоча, на думку автора, на оперативному рівні коаліція не досягла всіх цілей, це було неважливим, якщо була досягнута стратегічна мета [188].

Таким чином, у англо-американській історіографії війни в Перській затоці у 1990–1991 роках не існує єдиного підходу до оцінки перемоги у війні.

Виявлені автором різні оцінки отриманих результатів війни часто суперечать самим собі та одні другим. Це особливо характерно для другої групи дослідників, які виходять із “розширеного” критерію успіху у війні. З одного боку, “скептики” хотіли би бачити знищення військової моці Іраку, з іншого боку “поміркованим” був потрібний достатньо сильний Ірак, як протипоказ фундаменталістському Ірану. З одної сторони, підкреслювалась хибність того, що ресурси США залишились прив’язаними до регіону, з іншої – це гарантувало доступ до нафтових ресурсів Перської затоки. Закріплення США своєї військової присутності в регіоні авторами-“оптимістами” розглядалось позитивно з огляду на розвиток військового співробітництва з багатьма країнами затоки, більшу стабільність на Близькому Сході, створення

умов для арабо-ізраїльського діалогу. Інші були переконані, що ця перманентна присутність на святій землі мусульман була для них образою та посилювала тероризм у світі.

Виявлено, що американські автори більш прихильно оцінювали отримані результати у війні, де США відігравали домінуючу роль, тоді як британські дослідники, розуміючи, що британські сили здебільшого виконували оперативні плани американців, оцінювали результати конфлікту більш стримано та критично.

Переважає більшість як американських, так і британських дослідників вірили, що війна з Іраком завершилась вражаючою перемогою військ коаліції. Ірак зазнав серйозної поразки, Кувейт було звільнено відповідно до мандату ООН, хаосу та “балканізації” Іраку з посиленням впливу Ірану в регіоні не сталося, а США подолали “в’єтнамський синдром” і продемонстрували свої можливості як наддержави. Але виявилось, що недостатньо виграти війну силою зброї та досягнути задекларованих політичних цілей. Цього виявилось замало без перемоги в пропагандистській війні. Як показує аналіз, перемога не може бути неспростовною, якщо противник у очах власного народу та світової спільноти не виглядає розбитим, приниженим і пригніченим [217, с. 44; 223, с. 138].

Завдяки розбіжностям та суперечливості в оцінках результатів війни, англо-американська історіографія не змогла вирішити завдання формування однозначної світової думки, особливо в арабському світі, про отримання коаліцією беззаперечної перемоги.

3.3. Рекомендації щодо використання досвіду війни у Перській затоці

Аналіз англо-американської історіографії війни з Іраком показав, що існує низка тверджень і висновків, які не викликали дискусій і з якими

погоджувались дослідники обох країн. Автор вважає за необхідне визначити найбільш значні з них, визнати їх важливими уроками війни та рекомендує враховувати їх у схожих ситуаціях.

Із воєнно-політичної сфери автор виділив дві тези. По-перше, не можна брати участь у війні, якщо це не має підтримки в середині країни й не отримана міжнародна підтримка, як це вдалося президенту Дж. Бушу та політичному керівництву Великобританії [10, с. 1]. Це важливо пам'ятати при плануванні участі українських миротворчих контингентів у конфліктах поза межами країни.

По-друге, військовим не можна починати війну без чітко визначених політичним керівництвом цілей всієї війни. Крім того, ці цілі мають бути чітко висловленими політичним лідером та недвозначними, щоб військові могли керуватися ними під час планування операцій. Військові мають право вимагати від політичних лідерів цієї визначеності. Так, президент Дж. Буш багато разів чітко зазначав, що метою війни було примусити іракців припинити окупацію Кувейту та залишити його територію без усяких умов. Цієї ясності не було ні у В'єтнамі, ні в Афганістані, ні у війні з Іраком у 2002 році.

Окрему увагу багато авторів як в США, так і у Великій Британії приділили людським втратам серед учасників конфлікту, а також проблемі втрат особового складу військ коаліції від помилкового ураження від зброї своїх військ. Так, британські дослідники Л. Фрідман та Е. Карш, посилаючись на дані іракців, надали цифру в 2278 убитих та 5965 поранених цивільних унаслідок бомбардувань. Оцінка кількості загиблих іракських військових була проблематичною. Іракці стверджували, що приблизно 20 тисяч було вбито та 60 тисяч поранено після 26 днів повітряної операції. Додаючи втрати убитими під час наземної операції, автори приходили до цифри в 35 тисяч загиблих іракських військових протягом усієї війни.

Для порівняння, коаліція втратила 240 із 795 000 вбитими в боях та ще 776 пораненими. Ще 138 людей були вбиті та 2978 були поранені протягом операції “Щит пустелі” до початку боїв. При цьому, третина загиблих

американців та більше половини британців загинули від “дружнього” вогню [63, с. 408]. Найбільшою втратою особового складу США внаслідок одного удару, як показано в документальному серіалі “Війна в Перській затоці. Закінчена історія”, було влучення “Скаду” в казарму в Дахрамі, коли 28 солдат загинуло та близько 60 отримали поранення [55, 186]. Через те, що загальні втрати від вогню противника були дуже незначними, втрати від “дружнього” вогню були відчутними в пропорційному відношенні, й, як стверджували автори документального фільму “Війна в Перській затоці 1991 року: Лінія вогню”, мали резонанс як у колах фахівців, так і у масмедіа [188]. Таким чином, питання втрат на війні й надалі залишатиметься чутливим для США та Великобританії.

У військовій сфері автор визначив такі уроки. По-перше, навіть наддержави потребують створення коаліцій для досягнення успіху у війні, тому необхідно постійно готувати власні збройні сили до коаліційних дій. При цьому, треба чітко уявляти ті фактори, які обмежують можливі дії наявних або потенційних союзників, їх особливі пріоритети, завдання та цілі. Ігнорування цього є неможливим навіть з боку безперечних лідерів коаліції [192, с. 234–235].

По-друге, для ведення бойових дій військові мають отримати все необхідне для перемоги із самого початку, а не поступово по мірі затягування війни. Так, повітряна кампанія тривала доки бойові можливості іракців в Кувейті не були зменшені наполовину (як було заплановано і оцінювалось), а необхідні сили для наземної наступальної операції не були остаточно сконцентровані. Разом з цим, не можна погоджуватися на припинення вогню, поки всі військові завдання не будуть виконані. Це досвід планування необхідних ресурсів є актуальним і під час підготовки до відправки до зони проведення операцій українських миротворчих контингентів.

По-третє, наявність передових військових баз, аеродромів, портів, військової інфраструктури на потенційному ТВД є надзвичайно важливим для швидкого розгортання військ. Саме тому їх створення в зонах можливих

конфліктів є необхідним елементом швидкого реагування на кризу. Наявність побудованої заздалегідь високорозвинутої військової інфраструктури в Саудівській Аравії та Бахреїні дозволило коаліції здійснити зосередження необхідних сил у найкоротші терміни.

По-четверте, план і дії з омани противника мають дуже важливе значення для успіху всієї операції. Так, іракці до останньої хвилини очікували атаки з моря. Тому план з омани противника і надалі буде обов'язковою складовою плану будь-яких військових операцій.

По-п'яте, війська спеціальних операцій довели свою ефективність при їх застосуванні проти недосяжних іншими засобами цілей. Так, генерал П. Білйєр відмічав “перенацілювання” спецпідрозділів з проведення диверсійних дій на території Іраку на “полювання” за “Скадами”. Це сталося після влучення ракети в Тель-Авів 22 січня 1991 року з великою кількістю жертв. Унаслідок проведених операцій підрозділам сил спеціальних операцій вдалося “витиснути” “Скади” далі в глибину Іраку, і тому після 26 січня протягом п'яти тижнів не було жодної достатньо результативної атаки на Ізраїль [16, с. 268].

По-шосте, досвід війни у затоці загострив “болюче” питання захисту від балістичних ракет середньої дальності, яке й досі потребує вирішення, в тому числі й для Збройних Сил України. Т. Кіней та Е. Коен відмічали, що достовірно порахувати кількість знищених під час війни мобільних пускових установок “Скад” було дуже складно. Під час 43-денної операції “Буря в пустелі” було здійснено 1500 застосувань зброї проти цих балістичних ракет та їх виробничих потужностей, при чому близько 215 разів зброя була використана проти рухомих пускових установок. Але удари по рухомих “Скадах” і системі ППО “Патріот” не були ефективними, [90, с. 79; 186]. З цими оцінками також погоджувались Л. Фрідман і Е. Карш. Протягом операції “Буря в пустелі” 15% зусиль було спрямовано проти “Скадів” Повітряна розвідка була відтягнута до “полювання” за “Скадами” замість забезпечення командування повною інформацією щодо результатів повітряних атак [63, с.

309]. Міністр оборони США Р. Чейні визнавав вже після закінчення війни, що ефективного захисту від цих ракет не було [186].

Треба зазначити, що хоча атаки ракет “Скад” і не мали того ефекту, на який розраховував Саддам Хусейн, вони посилили пошуки засобів протидії тактичним та оперативно-тактичним ракетами “земля-земля”. Це певною мірою вплинуло на розвиток програми “Стратегічна оборонна ініціатива” (Strategic Defense Initiative (SDI) program) та зміни її призначення. Нова назва програми “Глобальний захист проти обмежених ударів” (GPALS, Global Protection Against Limited Strikes) відображала цю тенденцію [31, с. 167].

Слід окремо зупинитися на стилі написання наукових праць. Він дещо відрізняється від того, який практикується вітчизняними авторами. Якщо у працях українських дослідників прослідковується досить чіткий зв’язок між поставленою на початку публікації проблемою та висновком, який, як правило, досить чітко рекомендує спосіб її вирішення, то в роботах американських та британських авторів велика увага приділяється пошуку максимально повного переліку варіантів можливого вирішення проблеми. Автори рідко формулюють свої висновки в категоричній формі, в формі прямих рекомендацій, часто залишаючи місце для альтернативних підходів та думок. Разом із цим, при вивченні праць англійських і американських авторів варто враховувати особливості їх стилю оприлюднення результатів досліджень, та ще раз згадати про те, що жодна наукова праця не може всесторонньо та повно висвітлити ту чи іншу проблему (явище, подію) у всій її багатолітності та у всіх протиріччях [232].

Працюючи над дисертацією, автор не зустрічав українських перекладів праць британських або американських авторів за тематикою дослідження. Що стосується перекладів окремих праць російською мовою [227, 229], то тут треба зазначити їх певні особливості. По-перше, рідко перекладається передмова самого автора, в якій він, як правило, пояснює мотиви та історію створення своєї праці, обставини за яких він працював, що є надзвичайно важливим для історіографа. По-друге, не завжди вказується автор перекладу, що ставить під

сумнів професійний рівень його виконання. По-третє, окремі місця в тексті оригіналу перекладаються зі зміщенням акцентів у напрямку до політичних та ідеологічних міркувань. Свідченням цього є наявність, як правило, коментарів перекладача, що додаються до праці і містять вільні оцінки та тлумачення [229]. Тому варто критично сприймати переклад певних, особливо гострополітичних тверджень, намагатися отримати оригінальні тексти праць та абстрагуватися від ідеологічних післямов замовників перекладів.

Висновки

Війна в Перській затоці стала “полігоном” для випробування та застосування нових ОВТ, воєнних технологій. Будучи враженими швидкоплинною та маловтратною війною, багато дослідників визначили війну в зоні Перської затоки як першу з використанням космічної складової та застосуванням високоточної зброї, як революцію у військовій справі. Деякі автори посилалися на цю війну як на першу війну шостого покоління.

Однак виконане дослідження показало, що цю війну ще зарано називати “революцією у військовій справі”, тому що у той час і в тих умовах кардинальні зміни у веденні збройної боротьби ще не відбулись, хоча й були зроблені перші кроки. Ця війна не дала відповіді про захист від балістичних ракет середньої дальності, не зменшила втрат особового складу від “дружнього” вогню. Високоточна зброя була не завжди точною, космічна розвідка та навігація не змогли запобігти ненавмисним втратам цивільного населення Іраку.

Було також встановлено, що дискусія про РВС була суто американською, яка стала особливо корисною для прийняття важливих рішень щодо подальшого розвитку збройних сил США у новій геостратегічній ситуації та умовах скорочення військових витрат.

Щодо оцінки результатів війни в Перській затоці в 1991 році, то автор дійшов висновку, що єдиного підходу до оцінки перемоги у війні не існує, й для правильності проведення цієї оцінки було необхідним встановити критерії перемоги. Виходячи з поглядів американських та британських дослідників, було встановлено, що вони керувались здебільшого двома критеріями: “коаліційним”, який був пов’язаний з виконанням вимог резолюцій Ради Безпеки ООН та задовольняв практично всіх членів коаліції, та “розширеним”, який частково був оголошений політичними керівниками США та Британії (наприклад, що стосується ЗМУ Іраку) та відповідав їх інтересам в Іраку, Перській затоці та на Близькому Сході.

Що стосується оцінки результатів бойових дій за “коаліційним критерієм”, то більшість американських і британських авторів наголошували про вражаючу перемогу коаліції.

Значно складніше було виграти війну за “розширеним” критерієм, особливо, коли коаліція прогнала Саддаму Хусейну пропагандистську війну. Уява про перемогу чи поразку складається в свідомості тих, з ким воюють. Іракський лідер не виглядав розбитим, приниженим та пригніченим, без чого перемога не була беззаперечною в очах іракців та громадян країн коаліції.

Ще одним фактором, що має бути запорукою перемоги, є необхідність підтримки дій у середині країни та їх схвалення впливовими міжнародними організаціями, зокрема ООН, наявність чітко визначених політичних цілей, наявність передових баз на ТВД для швидкої та безпечної передислокації військ, готовність до коаліційних дій, наявність всіх необхідних для вирішення військових завдань ресурсів перед початком бойових дій, а також наявність чіткої стратегії закінчення війни та детально розробленого плану завершення збройного конфлікту.

Стратегія, військові завдання та ОВТ мають знаходитись у нерозривному зв’язку при домінуючій ролі політики і стратегії.

Після подій війни в Перській затоці залишилось актуальним створення ефективних систем захисту від балістичних ракет середньої дальності та підвищення ефективності коаліційних дій.

ВИСНОВКИ

Дисертаційна робота є першим у вітчизняній військовій історичній науці комплексним дослідженням праць британських та американських авторів, присвячених війні в Перській затоці, в якій вирішено наукове завдання, що полягає в узагальненні англо-американської історіографії, визначенні її стану, повноти і достовірності висвітлення основних подій війни в зоні Перської затоки 1990–1991 років, встановлення тенденцій і особливостей її розвитку шляхом критичного вивчення та ретельного опрацювання наявної джерельної бази.

Аналіз стану наукової розробки теми дисертації засвідчує, що науковці, спираючись на вітчизняні та російські джерела, у своїх дослідженнях торкалися переважно політичних та військово-прикладних аспектів даної війни, однак формування англо-американської історіографії, її аналіз досі залишався поза увагою вітчизняної історичної науки.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що на теперішній час англо-американська історіографія війни в зоні Перської затоки в основному сформувалась. Відповідна джерельна база, що сформувалась у 1990–2010 роках, нараховує понад 400 книг, близько 400 документів (звітів, аналізів, доповідей, оглядів тощо) та приблизно стільки ж публікацій у періодичних виданнях.

Проведений аналіз показав, що за своїм змістом публікації американських та британських дослідників умовно поділяються на сім основних тематичних груп: розглядають воєнне мистецтво, форми, методи, прийоми та способи ведення бойових дій; характеризують стан особового складу, його підготовку, морально-психологічне забезпечення тощо; озброєння та військову техніку; надають хронологічні й статистичні матеріали, текстові, графічні, плануючі та узагальнюючі документи; висвітлюють політичні та гуманітарні аспекти війни;

роль масмедіа; мемуари та спогади учасників війни. За спрямованістю публікацій автором дисертації виділено шістьдесят вісім тематичних напрямків.

Аналіз бібліографії дозволив створити відповідну електронну базу даних про війну в затоці, які були класифіковані за трьома видами та одинадцятьма типами публікацій – монографії, дослідження та науково-дослідні проекти, магістерські роботи та дисертації, есе, звіти, огляди, аналізи, оцінки, статті, спогади та інтерв'ю.

З'ясовано, що початок формування англо-американської історіографії подій війни поклали статті, опубліковані в наукових періодичних виданнях. Більшість із них базувалась на свідченнях, спостереженнях та власних висновках авторів. Ці статті давали можливість охопити події у всій їх багатогранності.

У ході війни почали розроблятися аналітичні звіти, огляди, оцінки на замовлення державних інституцій, зокрема конгресу та міністерства оборони США. Ці документи є важливими джерелами інформації про погляди представників державних структур США на перебіг подій та домінуючі підходи у трактуванні різних аспектів війни. Міністерство оборони та парламентські комітети Великобританії також замовляли дослідження, але тільки незначна їх кількість знаходиться у відкритому доступі. Аналітичні документи виходили в світ протягом семи років після подій війни, в міру вивчення першоджерел або зняття з них грифу таємності.

Паралельно результати досліджень оприлюднювались у періодичних виданнях, монографіях, дисертаціях, хронологіях, які виходили у світ до останнього часу. Наступні війни та конфлікти примушували переглядати події 1990–1991 років у Перській затоці, знову звертатися до досвіду цієї війни, робити порівняння та відповідні висновки.

Аналіз англо-американських публікацій за змістом та спрямованістю дозволив окреслити три основні етапи формування та розвитку історіографії: *перший* (2 серпня 1990 р. – кінець 1991 р.) – етап безпосереднього, поверхового спостереження, негайного реагування та документальної фіксації (в тому числі

фото та відео) та накопичення інформації стосовно основних подій війни; *другий* (1992 – 1998 рр.) – етап ґрунтовного аналітичного вивчення досвіду війни; *третій* (1999 – 2010 рр.) – етап осмислення досвіду війни у порівнянні з наступними війнами в Європі та Іраку, а також оцінка та переосмислення її окремих аспектів під впливом введення до наукового обігу таємних документів іракського військово-політичного керівництва.

Закінчення “холодної війни”, прийняття законів у Британії та США про право вільного доступу до урядових документів, стрімкий розвиток інформаційних технологій у бібліотечній справі, поширення інформації через Інтернет сприяли відкритості та доступності публікацій.

З’ясовано, що особливостями формування англо-американської історіографії було те, що у США домінував “місіонерський” підхід до вільного безкоштовного розповсюдження інформації про війну, а у Великобританії – “комерційний”, який не передбачав безкоштовного доступу до інформації.

Встановлено, що намагання США якнайшвидше подолати психологічні наслідки невдалої війни у В’єтнамі, гостра боротьба між видами збройних сил за більшу частку воєнного бюджету, намагання військово-промислового комплексу зберегти свої військові контракти в нових умовах, посилення суперництва на ринку озброєнь у регіоні Перської затоки були тими факторами, які обумовлювали викривлення фактів і появи необ’єктивних оцінок. Аналіз посилянь у працях американських та британських авторів показав, що вони вивчали переважно праці своїх співвітчизників або авторів, які писали англійською мовою, що робило їх погляди та висновки односторонніми.

Також було з’ясовано, що за кількісними показниками внесок британських авторів складає близько однієї десятої всієї англо-американської історіографії війни в Перській затоці, що в цілому об’єктивно відбиває участь Великобританії у війні.

Аналіз публікацій, існування різних підходів авторів до трактування історичних фактів дозволяє зробити висновок про високий ступінь повноти висвітлення подій війни в Перській затоці.

Виявлені загальні тенденції щодо збільшення достовірності та відкритості публікацій, чому сприяло припинення протистояння двох ворожих систем, ейфорія, перш за все в США, від встановлення “нового світового порядку”, значний відрив США від інших країн у військової сфері. Достовірність підтверджується схожістю висновків різних авторів, наукових шкіл, високим індексом цитування досліджень провідних фахівців, базуванням оцінок і висновків на об’єктивних історичних фактах і спадкоємності їх трактування.

Аналіз наукових центрів та шкіл США та Великобританії, які активно висвітлювали війну, дозволив виявити всього дві наукові школи, причому обидві неоконсервативного характеру. Це пояснює схожість трактування ними більшості аспектів подій у затоці в 1990–1991 роках.

В США домінували військові школи та офіційні установи, а у Британії – цивільні неурядові “thinking tanks”, тому суперечки між прибічниками та “лобістами” окремих видів збройних сил у Великобританії не мали такого впливу на процес і результати досліджень, як було в США.

Ще однією особливістю англо-американської історіографії війни в Перській затоці є те, що цивільних авторів було вдвічі більше ніж військових, що вказувало на наявність широкого кола цивільних або колишніх військових, які активно досліджували більшість воєнної тематики.

Аналіз англо-американської історіографії виявив найбільш дискусійні питання в працях дослідників: раптовості та несподіваності іракської атаки на Кувейт; необхідності та обґрунтованості значних змін початкових військових планів коаліції та можливості вирішити завдання війни виключно силами авіації; правомірності трактування цієї війни “війною нового покоління” та бойові дії у затоці “революцією у військовій справі”; неоднозначності оцінки результатів війни.

З’ясовано, що, незважаючи на наявність широкого спектру поглядів на цю проблему, від логічного кроку до “таємного зговору”, вторгнення Іраку до Кувейту стало несподіваним для американського та британського керівництва внаслідок хибної довоєнної політики щодо Іраку, недооцінки особистості

Саддама Хусейна, відсутності військового союзу між Кувейтом і США, прорахунків дипломатів, надії на “арабське вирішення” кризи в іраксько-кувейтських відносинах, побоювання США “ув’язнути у війні” на кшталт в’єтнамської та відсутності відповідного військового планування.

Англо-американська історіографія свідчить про відсутність заздалегідь розробленого єдиного плану нанесення воєнної поразки Іраку, який би включав етап зосередження військ (сил) та етап проведення наступальних операцій. З’ясовано, що виграти війну силами тільки повітряних сил у той час було неможливим, а тому наземна кампанія була необхідною.

Встановлено, що ведення війни в Перській затоці було завчасно визначати “революцією у військовій справі”, тому що за оцінками американських та британських фахівців вона не продемонструвала кардинальних змін у веденні збройної боротьби

З’ясовано, що єдиного підходу до оцінки перемоги у війні в англо-американській історіографії не існує. Доведено, що коаліція програла Саддаму Хусейну пропагандистську війну, а значить і війну за “уми та душі людей”, де складається уява про перемогу чи поразку. Іракський лідер не виглядав розбитим, приниженим і пригніченим, без чого перемога не була беззаперечною як в очах іракців, так й громадян країн коаліції.

У англо-американській історіографії доведено, що сторона, яка претендує на перемогу, повинна знайти підтримку своїх дій не тільки у своїй країні, але й отримати схвалення впливових міжнародних організацій, зокрема ООН, мати чітко визначені та сформульовані політичні цілі, можливість використовувати передові бази на театрі воєнних дій для швидкої та безпечної передислокації військ, бути готовою до коаліційних дій, володіти всіма необхідними для вирішення військових завдань ресурсами перед початком бойових дій, а також мати чітку стратегію та детально розроблений план завершення збройного конфлікту.

З’ясовано, що американські дослідники проводили аналіз війни по всьому тематичному спектру. Британські автори не досліджували й не коментували

внутрішньоамериканські події, як-от: позицію конгресу США, дії американської морської піхоти США, а також теми, які могли бути неприємними для британського суспільства (про британських військовополонених, воєнні витрати), або давно відомими (тероризм), або такими, у перспективність яких не вірили, (санкції). На відміну від британської історіографії, американські автори приділяли велику увагу питанням логістики та всебічної підтримки угруповань військ, ролі Америки та засобів масової інформації у війні.

Найменш висвітленими залишились питання омані противника, радіоелектронної боротьби, оперативного мистецтва, застосування космічних систем, інженерних військ, вертольотів, танків та бронетехніки в умовах пустелі.

Автор дослідив виникнення та застосування в англо-американській історіографії війни в Перській затоці 1990–1991 років різних назв кампаній, операцій та їх фаз з метою уникнення неясності та плутанини в трактуванні бойових дій у вітчизняній літературі. Було також розширено діапазон використання поняття “доктрина”, у порівнянні з українськими аналогами, розглянуто спектр проведених операцій. Аналіз перекладів окремих праць американських авторів на російську мову показав, що варто критично сприймати переклад певних, особливо гострополітичних тверджень, та намагатися отримати оригінали цих праць.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, дисертант рекомендує: відмовитися від визначення війни в Перській затоці як “війни нового покоління”; від трактування подій в затоці як таких, що відбувалися за єдиним сценарієм. Пропонує ширше використовувати прийнятий в американській і британській історіографії понятійний апарат для розуміння змісту та характеру операцій, що проводились військами коаліції; спрямувати подальші дослідження на вивчення праць, які присвячені оперативному мистецтву, досвіду застосування нових технологій, підготовки військ та використання резервістів, застосування космічних систем, об’єднаним та коаліційним

операціям, операціям з омани противника, психологічній боротьбі та експедиційній логістиці.

Автор дотримується думки, що вироблені майже за 20 років погляди на війну в Перській затоці в 1990–1991 роках не можна докладно викласти в дисертаційній роботі. За нею має йти подальша клопітка праця, спрямована на дослідження результатів робіт конкретних авторів, що викликають зацікавленість та дозволяють врахувати досвід цієї війни для розвитку Збройних Сил України.

Ця дисертаційна робота зорієнтує інших дослідників у англо-американській історіографії війни в затоці, полегшить пошук необхідних джерел, допоможе визначити шляхи подальших досліджень.

ДОДАТКИ

Додаток А

Кодова назва - **"Операція Щит Пустелі"**

Назва плану ведення операцій - **План операції багатонаціональних сил з оборони Саудівській Аравії** (*The combined OPLAN for the defense of Saudi Arabia*) (затверджений 29 листопада 1990 р.)

Період кампанії - 7 серпня 1990 р. - 16 січня 1991 р.

Основні операції та операції підтримки \ Фази кампанії	Фаза I Первинне перекидання військ (7 серпня - 8 листопада 1990 р.)		Фаза II Послідуюче перекидання військ (9 листопада 1990 р. - 14 січня 1991 р.)
	C-Day	C+1	C+10
Наземні оборонні операції		←	→
Повітряні операції (вкл. стримування Іраку з використання звичайних повітряних ударів, ППО, дозаправка в повітрі, стратегічне та тактичне перекидання військ)	←		→
Повітряно-космічні операції (попередження, спостереження, комунікація, навігація, метео, отримання багато-спектрових зображень поверхні землі)	←		→
Морські операції з перехоплення іракських суден (забезпечення ембарго)			←
Морські операції з підтримки угруповання військ коаліції (стратегічні морські перевезення, морські операції із затримки, знищення кораблів ВМС Іраку, захист мореплавства на ТВД, демонстративні дії десантних кораблів)	←		→
Розвідувальні операції	←		→
Операція з оми противника	←		→
<i>Повітряні операції (повітряні стратегічні, оперативно-тактичні та тактичні наступальні операції) (були сплановані, але не проводились)</i>	←		→

Рис. А.1. Кампанія I. Оборона Саудівській Аравії (Defense of Saudi Arabia)

Кодова назва - **"Операція Буря Пустелі"**

Назва плану ведення операцій - **План наступальних операцій багатонаціональних сил із видворення іракських сил із Кувейту** (*Combined OPLAN for Offensive Operations to Eject Iraqi Forces from Kuwait*) (затвержений 17 січня 1991 р.)

Період кампанії - 17 січня 1991 р. - 11 квітня 1991 р.

Основні операції та операції підтримки \ Фази кампанії	Фаза I "Стратегічна повітряна кампанія" (Strategic Air Campaign)		Фаза II "Досягнення панування в повітрі на Кувейтському ТВД" (Air Supremacy in the KTO)	Фаза III "Підготовка полю боя" (Battlefield Preparation)	Фаза IV "Наземна наступальна кампанія" (Ground Offensive Campaign)
	C-Day	D+10			
Повітряні операції (удари по стратегічних цілях, придушення ППО, дозаправка в повітрі, знищення ракетних установок)	←————→				
Повітряні операції (знищення військових можливостей на ТВД, знищення мобільних ракетних установок) (пунктир - за планом)		←————→		←-----→	
Повітряні операції (стратегічне та тактичне перекидання військ)	←————→				
Наземні наступальні операції					←————→
Повітряні операції (вогнева підтримка дій наземних сил)					←————→
Повітряно-космічні операції (попередження, спостереження, комунікація, навігація, метео, отримання багато-спектрових зображень поверхні землі)	←————→				
Морські операції з перехоплення іракських суден (забезпечення ембарго)	←————→				
Морські операції (вогневе ураження, ППО, повітряне патрулювання Перської затоки, протимінні операції, розвідка, спостереження, стратегічні морські перевезення)	←————→				
Розвідувальні та контр-розвідувальні операції	←————→				
Операції сил спеціальних операцій (вкл. психологічну боротьбу)	←————→				
Операція з омани противника	←————→				

Рис. А.2. Кампанія II. Визволення та оборона Кувейту (Liberation and Defense of Kuwait)

Додаток Б

Microsoft Excel - Додаток - фрагмент бази даних.xls

Файл Правка Вид Вставка Формат Сервіс Данніе Окно Справка Введите вопрос

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	
3	№ зап	Автор	В/зв	Ранг	Назва	Рік	Період	Обсяг, стор.	Тип публікації	ВП	Установа	Тема	Вид публ.	Країна	Ж/Г	Примі
4	2				3		5	6	7		8	10	11	12	1	
5	65				U.S. Deploys U-2, TR-1 Spy Aircraft Over Gulf In Intelligence Missions. <i>Aviation Week & Space Technology</i> 133:31-33 Sep 3 '90.	1990	після	3	Стаття	О		Розвідка	Період.	США	Ж	
6	12				U.S. Invasion of Iraq: Appraising the Option. <i>Defense Monitor</i> 19,no.8:1-8 '90.	1990	після	8	Стаття	О		Роль США	Період.	США	Ж	
7	67				U.S.-Soviet Summit on Persian Gulf Crisis. <i>Foreign Policy Bulletin</i> 1:23-28 Nov-Dec '90.	1990	після	6	Звіт	Д		Роль США	Період.	США	Ж	
8	43				United States. Dept. of the Air Force. Global Reach--Global Power: The Air Force and U.S. National Security. Washington, Dept. of the Air Force, 1990. 15 p	1990	після	15	Звіт	Д		Повітряна кампанія	Книга	США		
9	133	Blackwelder, Donald I. (Maj).	M-p	P4	The Long Road to Desert Storm and Beyond: The Development of Precision Guided Bombs. Maxwell AFB, AL, May 1992. 58 p. (Air University (U.S.) School of Advanced Airpower Studies. Student thesis)	1992		58	Тези наукового дослідження слухача	Н	Air University (U.S.)	Ракети та бомби	Докум.	США		
10	133	Blackwell, James.			Thunder in the Desert: The Strategy and Tactics of the Persian Gulf War. New York, Bantam Books, 1991. 252 p.	1991		252	Дослідження	Н		Карти/ Стратегія	Книга	США		Deputy Director for Strategic Studies and C describes the operations, w drawings, map
11	134	Blair, Arthur H.			At War in the Gulf: A Chronology. College Station, Texas A&M University Press, 1992. 124 p.	1992		124	Дослідження	Н		Хронологія	Книга	США		Daily chronol August 1990 t February 1991 military and d developments
12	135	Blank, Stephen J.			The Soviet Military Views Operation Desert Storm: A Preliminary Assessment. Carlisle Barracks, PA, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1991. 33 p.	1991		33	Наукова доповідь	Н	Army War College (U.S.)	Стратегічні та безпекові аспекти	Книга	США		
	136	Blank, Stephen J.			<i>Dangers from Russia's Military-Industrial Complex: How Strategic Arms Wars Demanded the Cold</i>	1992		14	Дослідження	Н		Відповідь	Період.	США	Ж	

Готово

Хронол /

Готово I:\Дисертація\Дода... Циглина - чернетка ... Додатки до дисерт... Microsoft Excel - Дод... RU 16:57

Рис. Б.1. Фрагмент бази даних джерельної інформації англо-американській історіографії подій у Перській затоці в 1990-1991 роках

Додаток В

Таблиця В.1

Типи публікацій у англо-американській історіографії та їх групування в базі даних джерельної інформації

№ пп	Тип публікації		Примітка / Класифікатор БД джерел
1.	monograph	монографія	Наукові праці
2.	study project	науково-дослідний проект	Наукові праці
3.	thesis	дисертація, наукове дослідження	Наукові праці
4.	study	дослідження, розробка	Наукові праці
5.	paper	наукова доповідь (есе)	Наукові праці
6.	report	звіт, доповідь, донесення	Документи (політичні, військові...)
7.	summary	звіт, зведення	Документи (політичні, військові...)
8.	survey	огляд	Документи (політичні, військові...)
9.	analysis	аналіз	Документи (політичні, військові...)
10.	evaluation	оцінка	Документи (політичні, військові...)
11.	estimate	оцінка	Документи (політичні, військові...)
12.	plan	план, доповідь	Документи (політичні, військові...)
13.	personal narratives	спогади, мемуари	Особисті думки
14.	interview	інтерв'ю	Особисті думки
15.	article	стаття	Особисті думки

Додаток Д

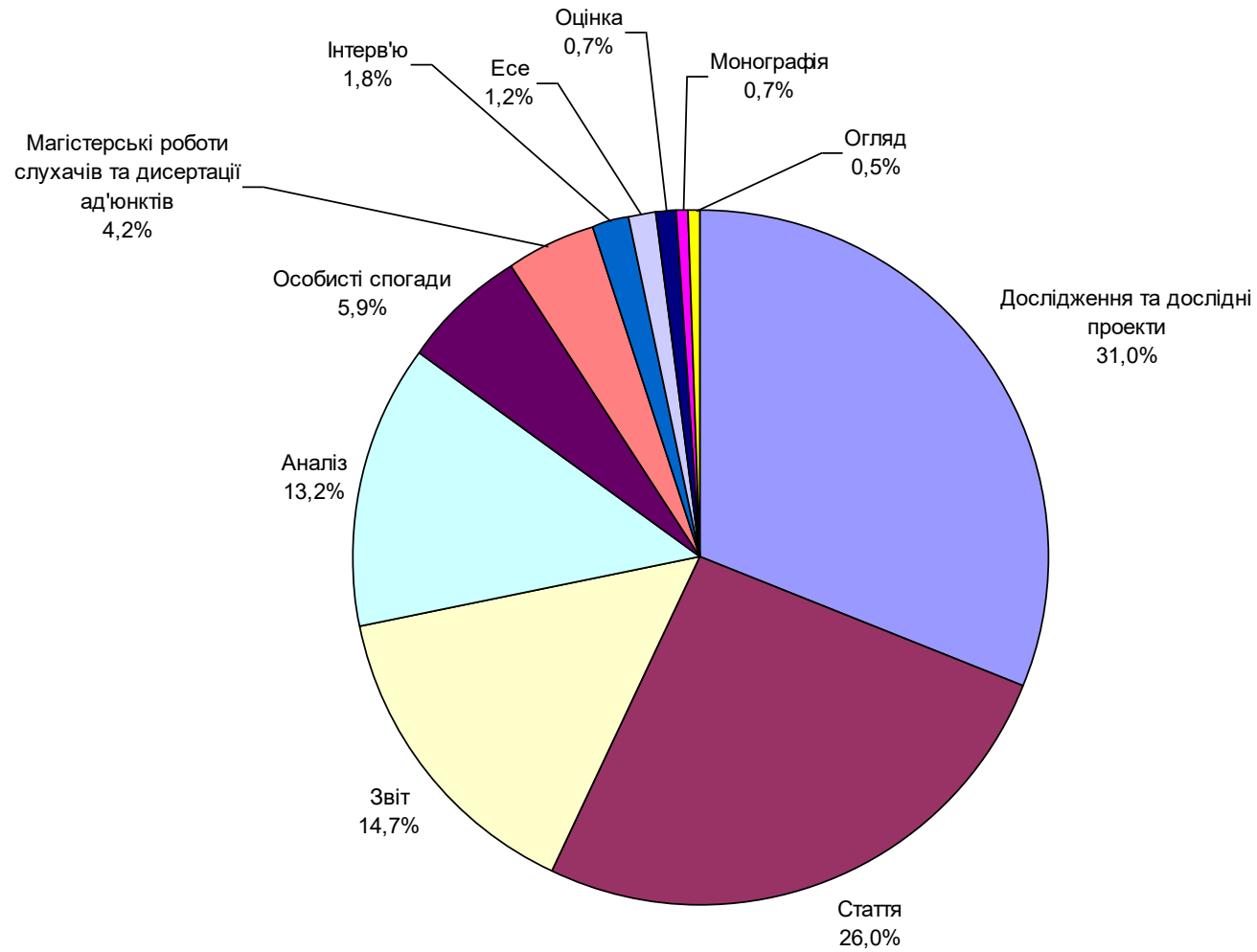

Рис. Д.1. Діаграма розподілу джерел за їх кількістю та типом публікацій

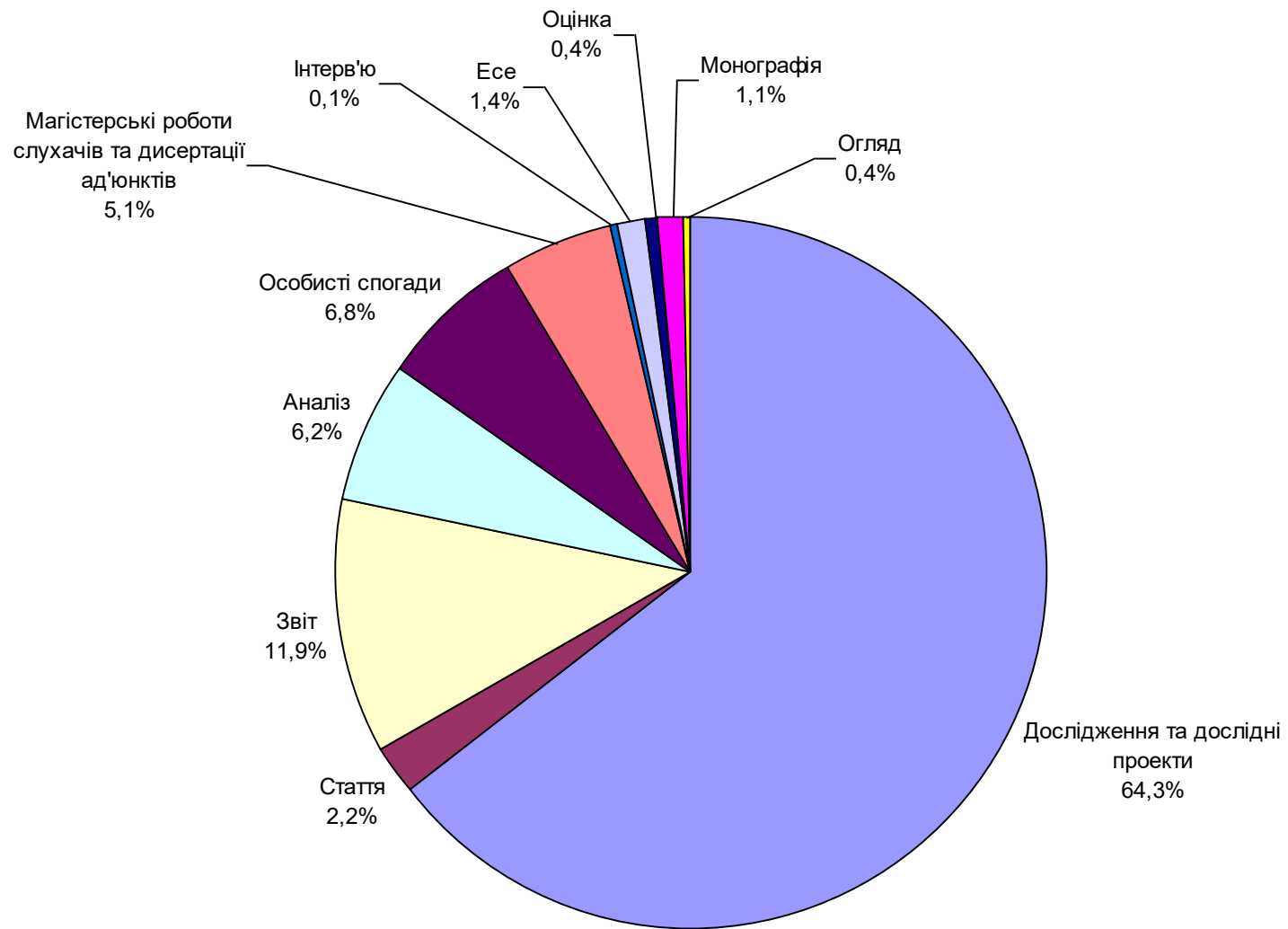

Рис. Д.2. Діаграма розподілу джерел за їх обсягом (кількістю сторінок) та типом публікацій

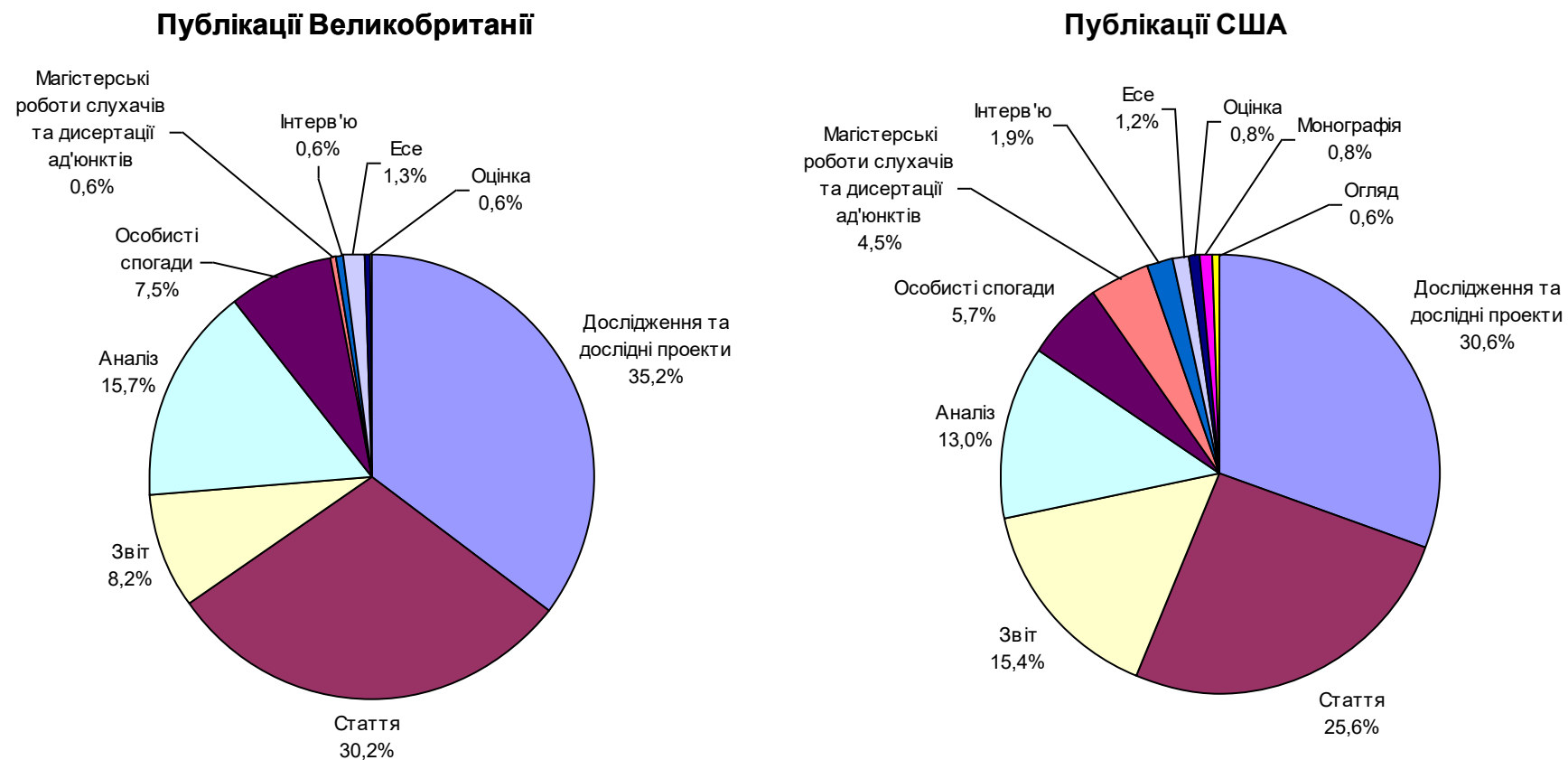
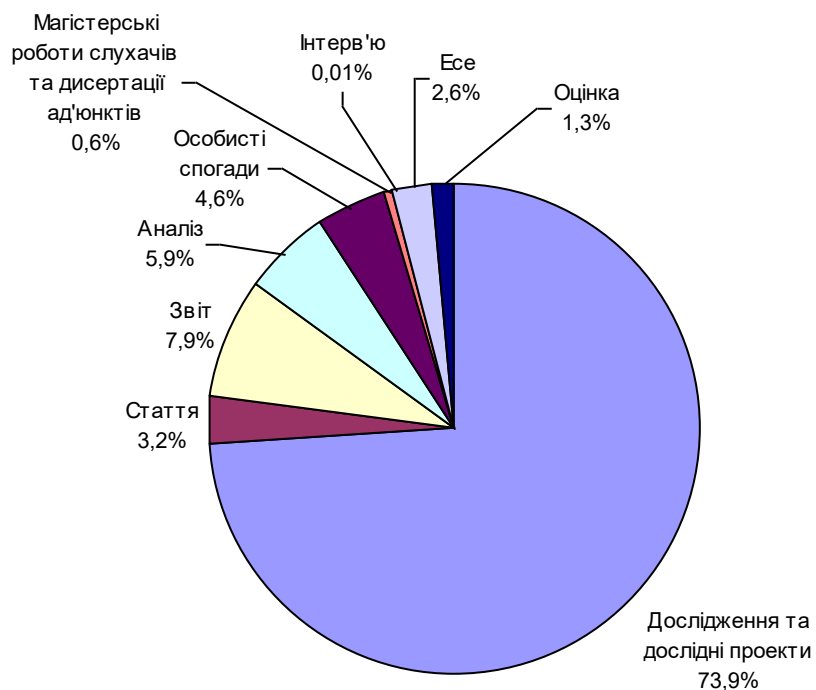

Рис. Д.3. Діаграма розподілу джерел Великобританії та США за їх кількістю та типом публікацій

Публікації Великобританії

Публікації США

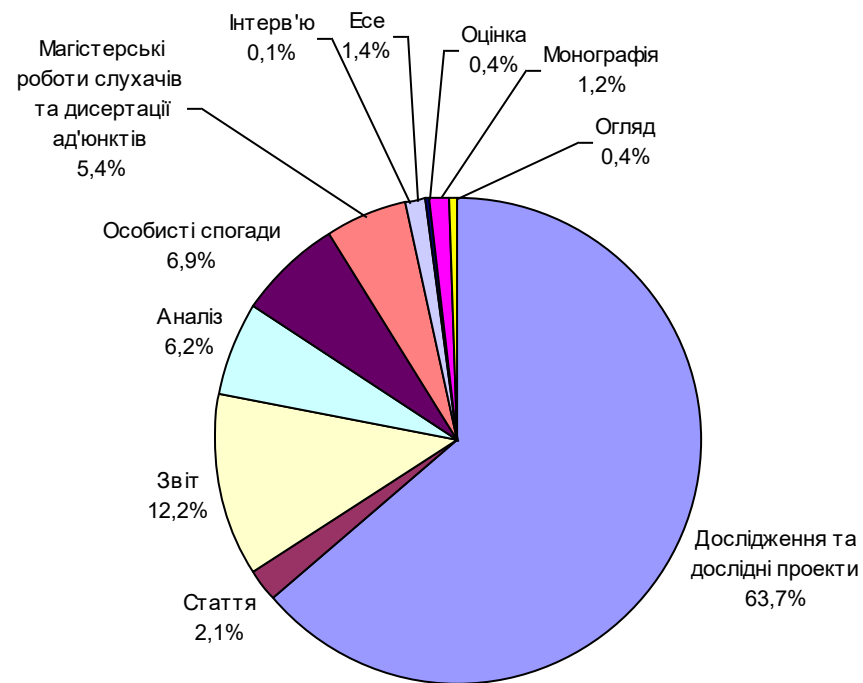

Рис. Д.4. Діаграма розподілу джерел Великобританії та США за їх обсягом (кількістю сторінок) та типом публікацій

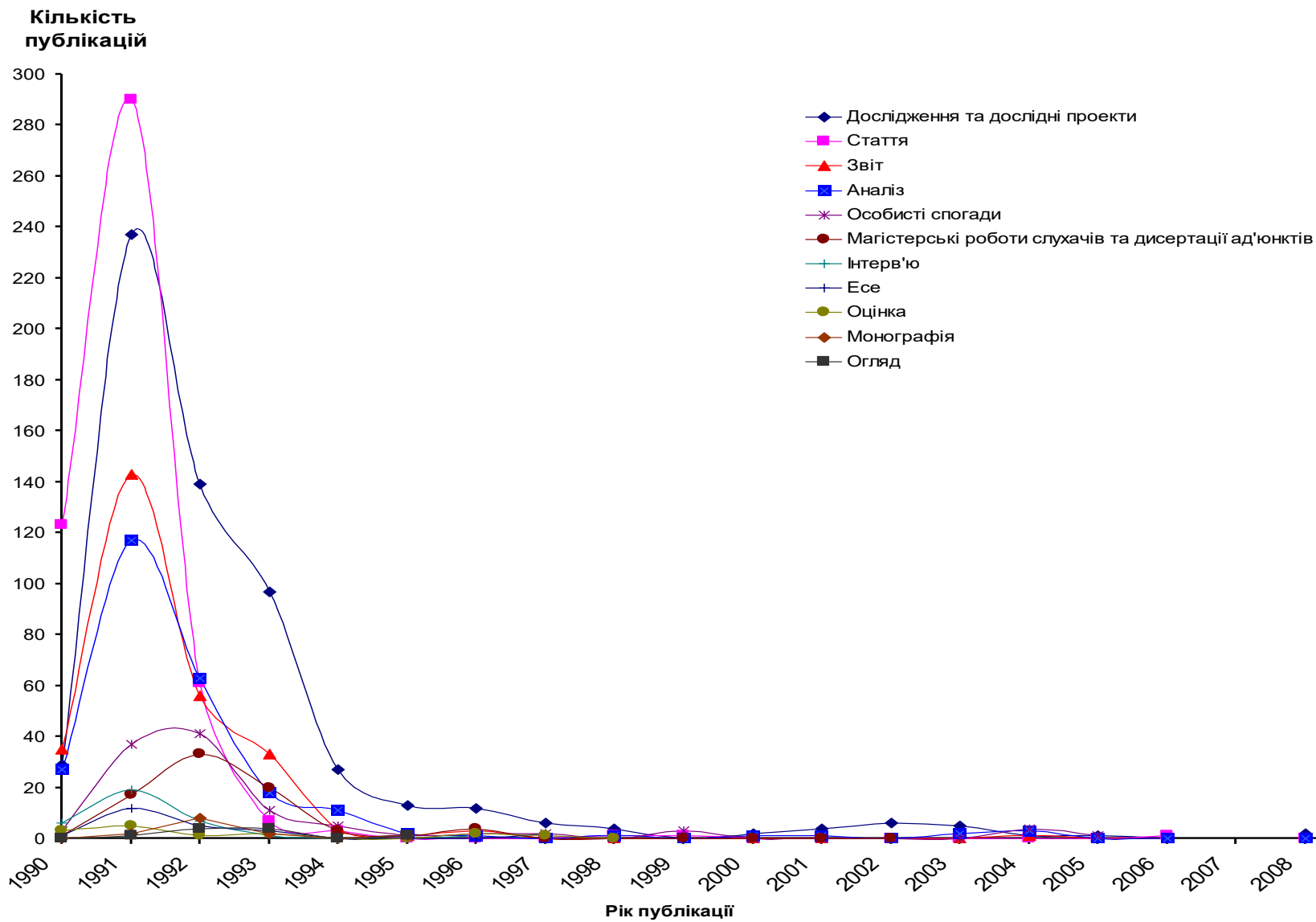

Рис. Д.5. Динаміка змін кількості джерел за типами публікацій

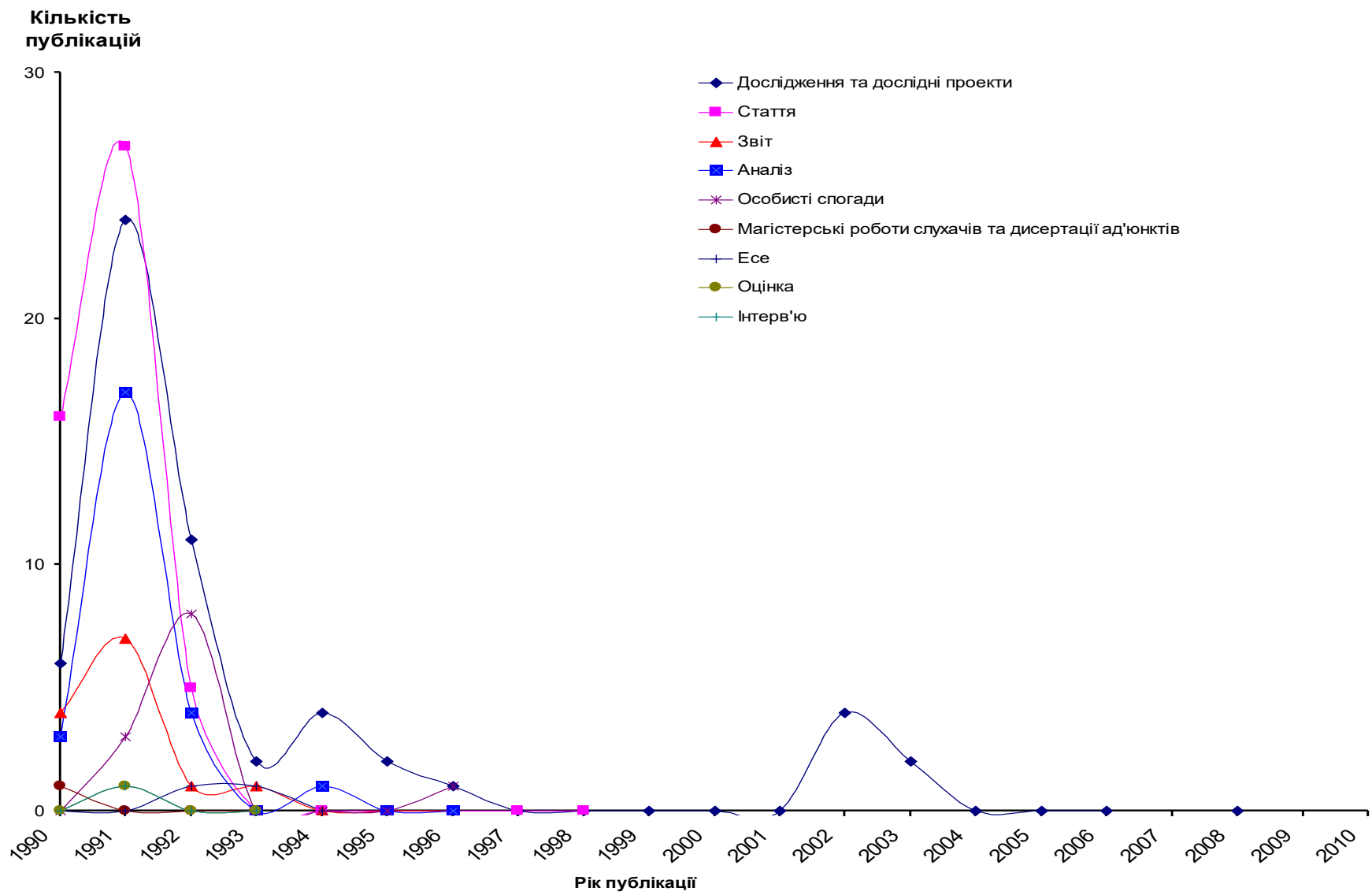

Рис. Д.6. Динаміка змін кількості британських джерел за типами публікацій

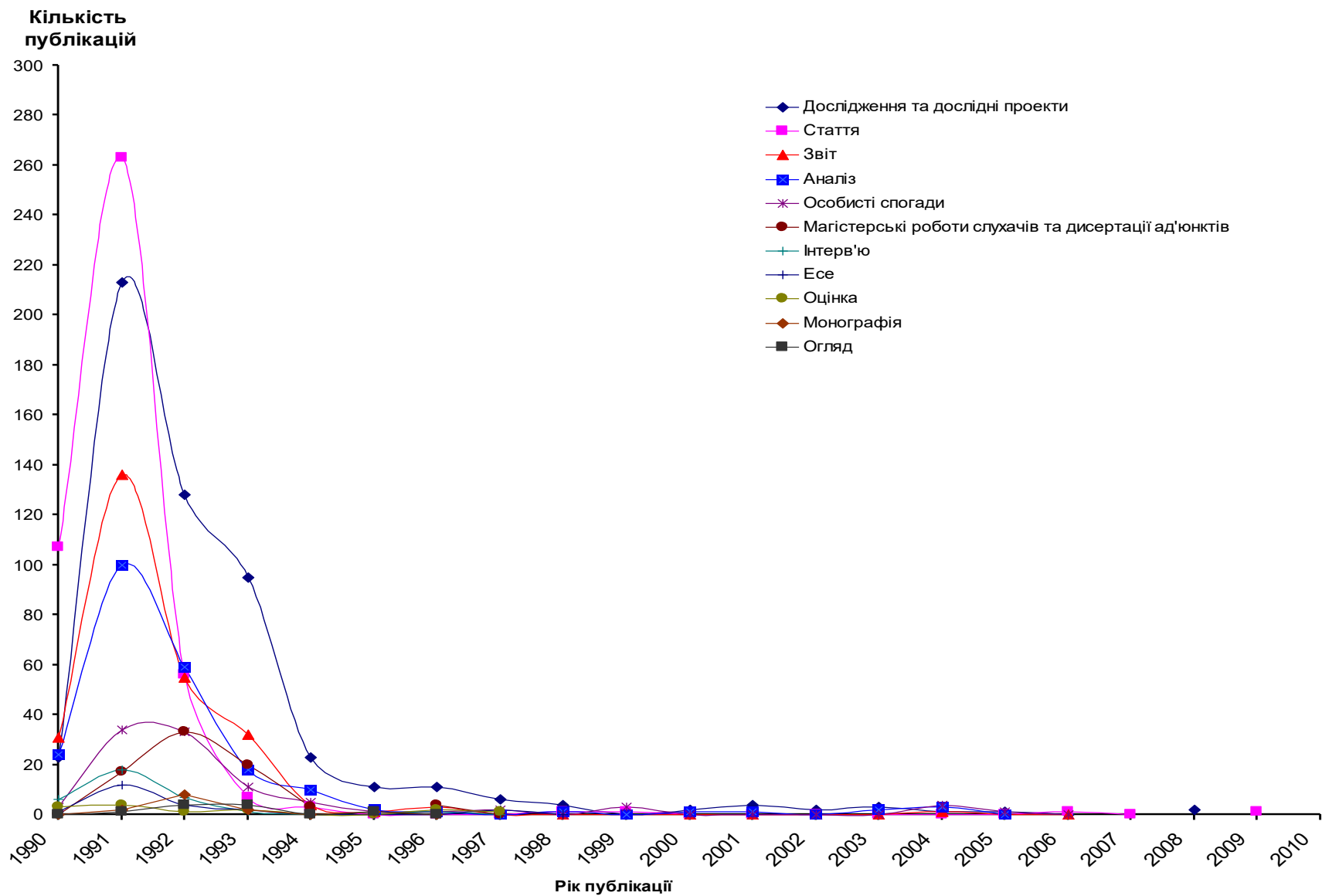

Рис. Д.7. Динаміка змін кількості американських джерел за типами публікацій

Додаток Е

Сфера інтересів	Воєнне мистецтво	Особовий склад	ОВТ	Аналіз досвіду	Політичні аспекти	Гуманітарні аспекти	Персоналії, мемуари
	1	2	3	4	5	6	7
Н а п р я м к и	Повітряні операції	Особовий склад	Літаки	Аналіз аспектів бойових дій	Відповідь арабського світу	ЗМІ	Керівництво
	Повітряна кампанія	Коаліційні сили	Гелікоптери	Досвід війни	Підґрунтя конфлікту	Медичні аспекти	Особисті спогади та думки
	Оцінка результатів застосування зброї	Морська піхота	Космічні системи	Хронології	Припинення вогню	2	2
	Омана противника	Національна гвардія та резервісти	Танки та бронетехніка	Карти	Служання в конгресі США		
	"Щит пустелі"	Інженерні війська	Ракети та бомби	Статистика	Вартість війни		
	"Буря пустелі"	Підготовка військ	Системи озбр/облад	Документація	Економічні аспекти		
	Доктрини, настанови, тощо	Жінки-учасниці подій у затоці	Технології	6	Аспекти із захисту природного середовища		
	РЕБ	Психологічні аспекти	Іракські збройні сили та озброєння		Зв'язок подій з Ізраїлем		
	Наземна операція	Військовополонені	8		Теорія "справедливої війни"		
	Розвідка	9			Кувейт		
	Об'єднані операції			Мирні зусилля			
	Логістика/МТЗ			Регіон Перської затоки			
	Морські операції			Політичні аспекти			
	Загроза ЗМУ			Післявоєнна ситуація			
	Оперативне мистецтво			Ситуація перед вторгненням Іраку до Кувейту			
	Спеціальні операції			Суспільна думка			
	Стратегія			Саддам Хусейн			
17					Санкції		
					Відповідь Радянського Союзу		
				Стратегічні та безпекові аспекти			
				Тероризм			
				Роль ООН			
				Роль США			
				Воєнні злочини			

24

Рис. Е.1. Схема напрямків висвітлення подій у Перській затоці в 1990-1991 роках у англо-американській історіографії

Додаток Ж

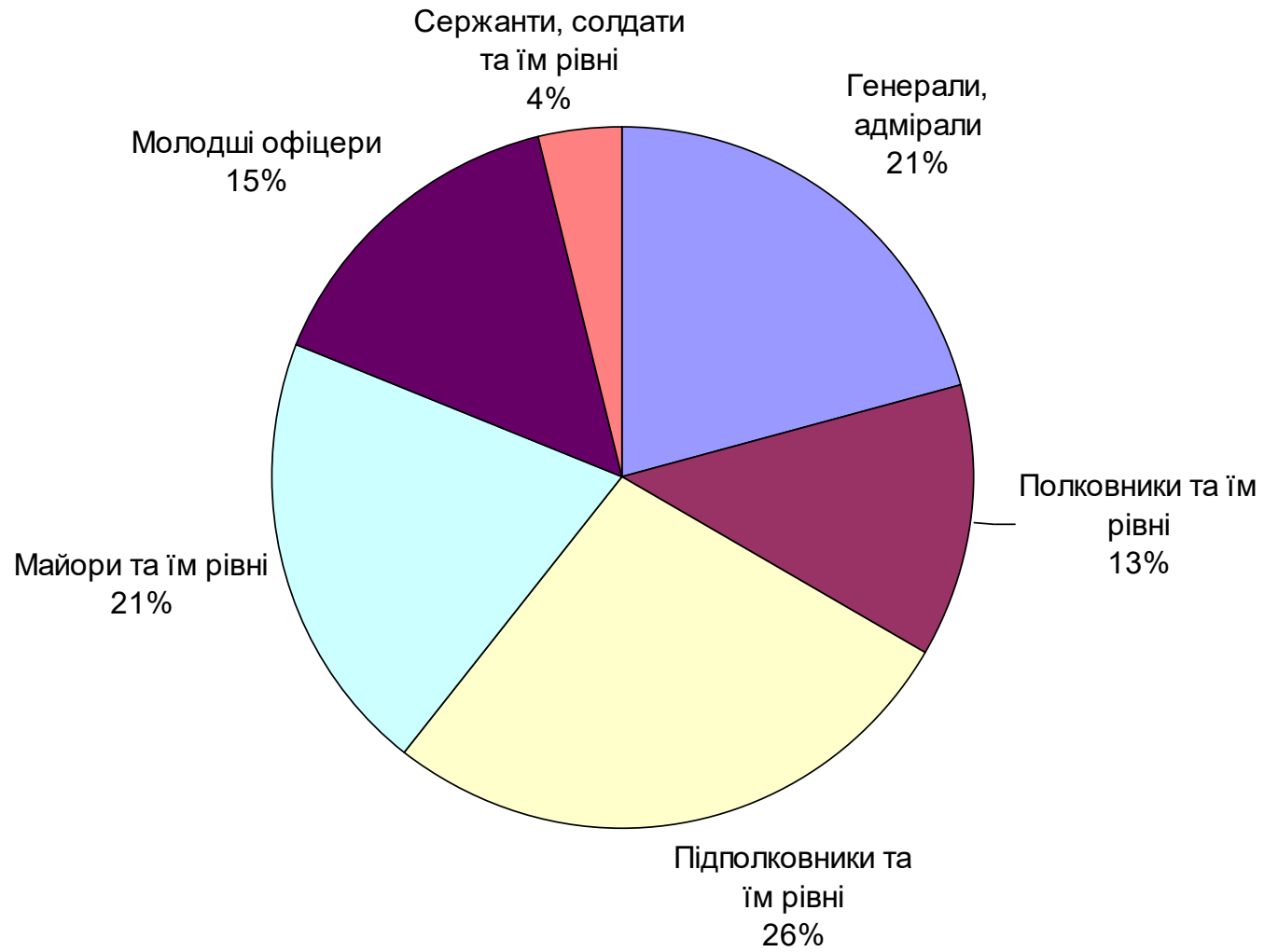

Рис. Ж.1. Діаграма розподілу військових авторів за військовими званнями

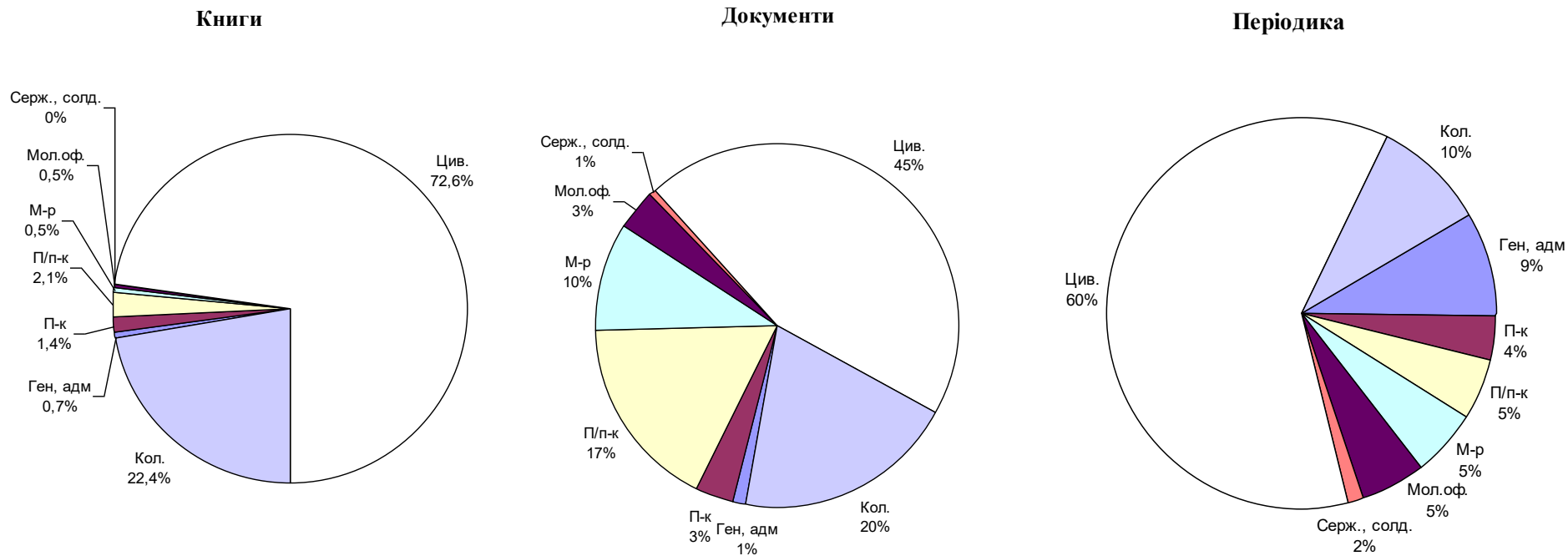

Рис. Ж.2. Діаграма розподілу авторів за військовими званнями та типами видань

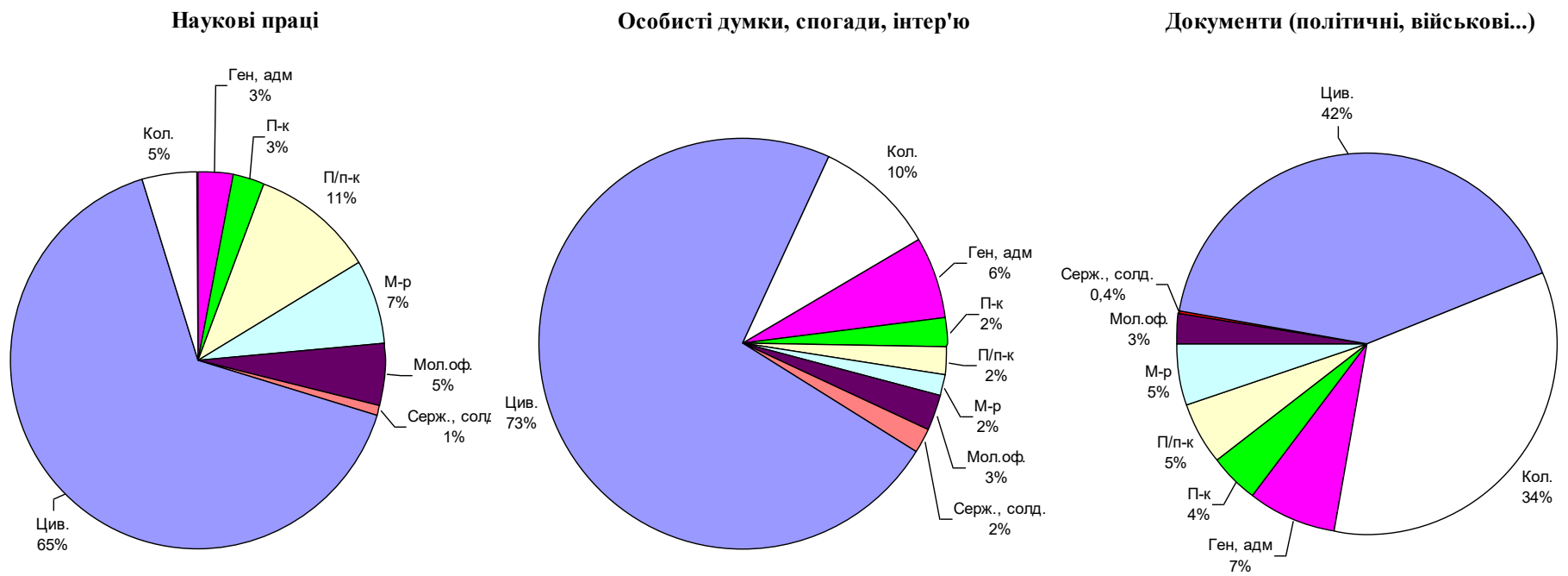

Рис. Ж.3. Діаграма розподілу авторів за військовими званнями та видами видань

Додаток 3

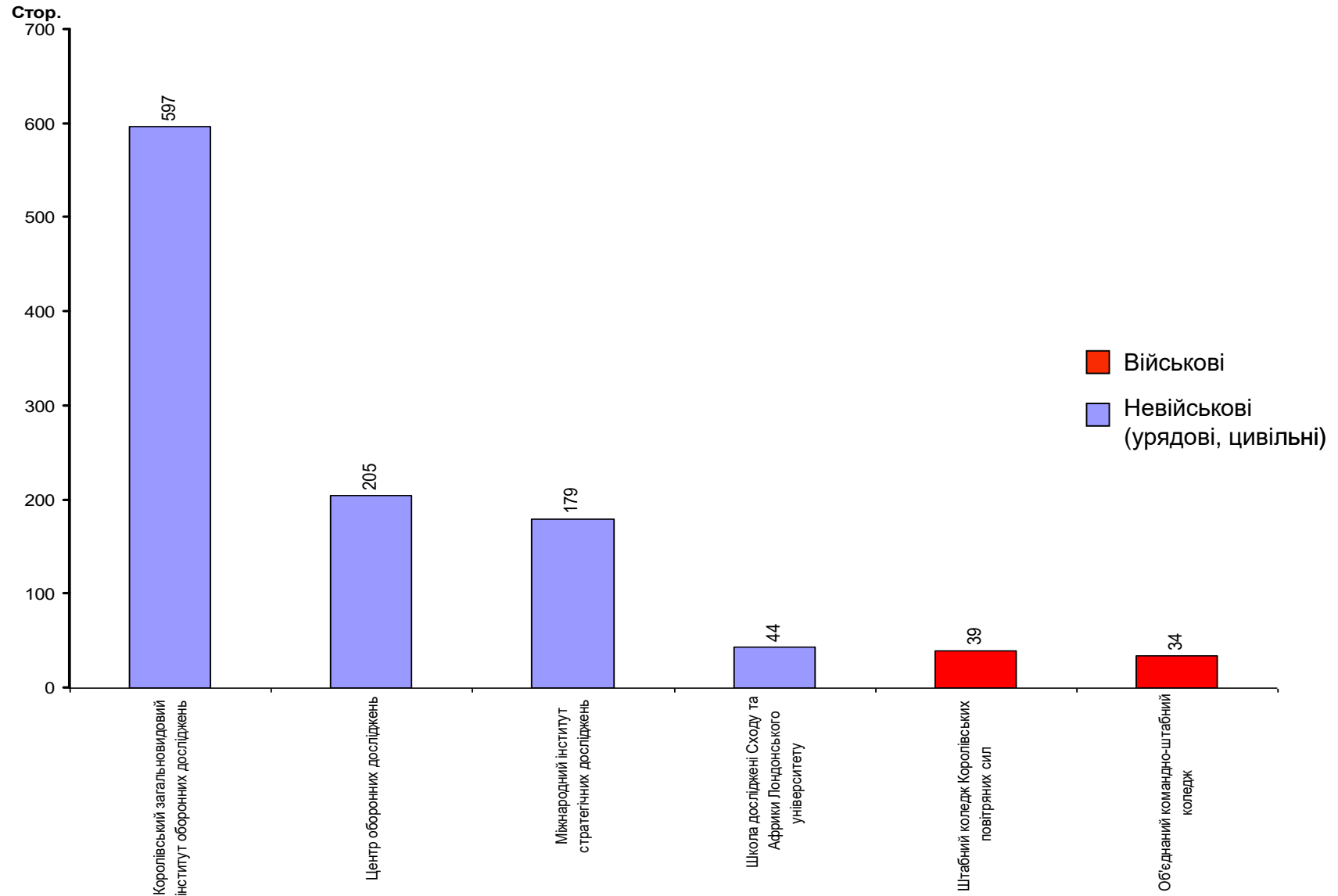

Рис. 3.1. Діаграма розподілу написаного про події в Перській затоці в 1990-1991 роках в установах Великої Британії

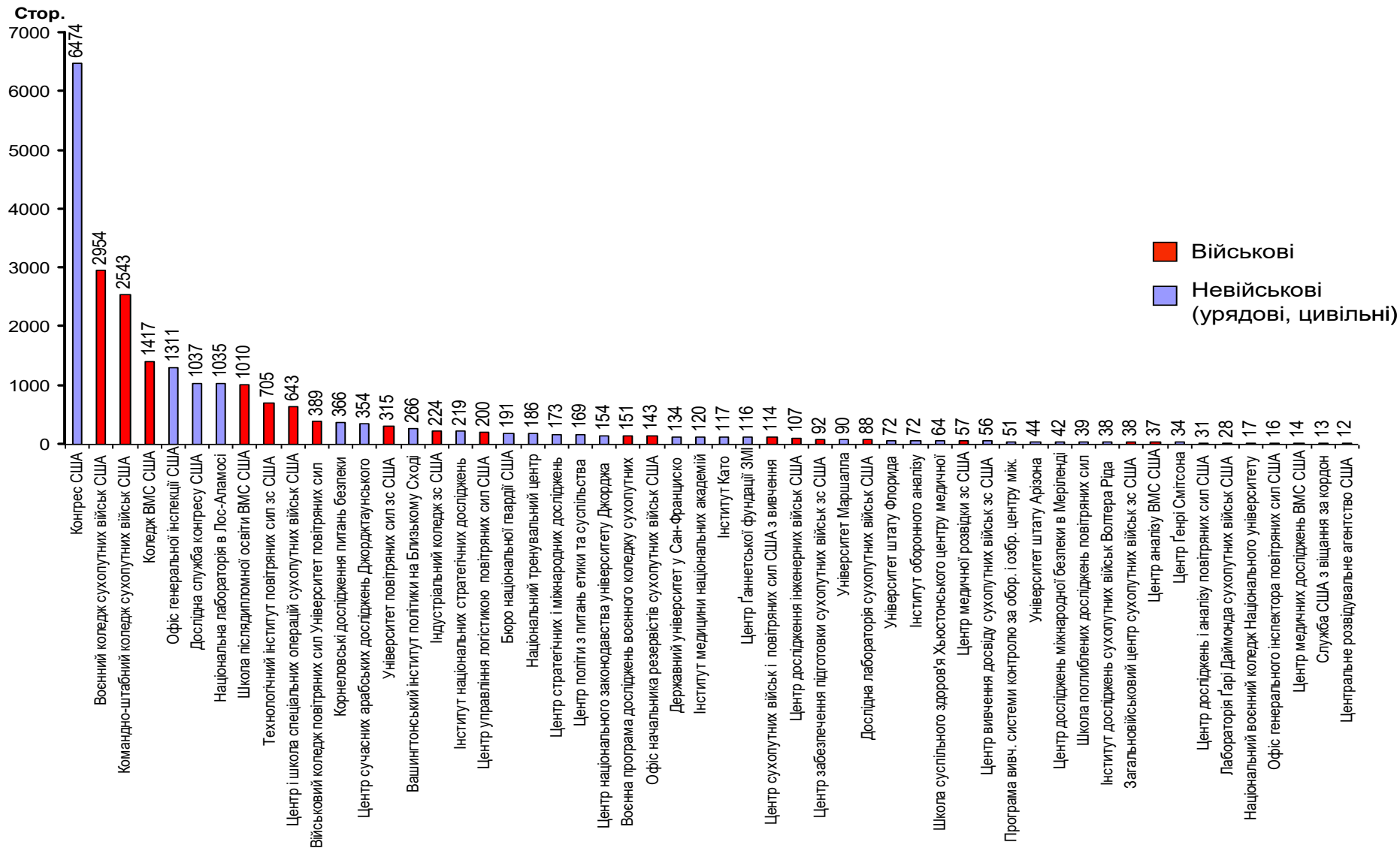

Рис. 3.2. Діаграма розподілу написаного про події в Перській затоці в 1990-1991 роках в установах США

Додаток И

№ пп	Країна	Тип видання	Спеціалізація	Назва	Обсяг публікацій, стор.	Хто видає, мета видання
1.	США	Ж/М	Воєнно- науковий	Parameters	188	US Army War College quarterly.
2.	США	Ж/М	Воєнно- науковий	U.S. Naval Institute Proceedings	184	Proceedings (US Naval Institute) Magazine. USA national military magazine. At Mondo Times, the worldwide media guide with over 16900 media outlets.
3.	США	Ж/М	Суспільно- науковий	International Security	178	(USA) International Security publishes lucid, well-documented essays on all aspects of the control and use of force, from all political viewpoints. Its articles cover contemporary policy issues, and probe historical and theoretical questions behind them. Essays in International Security have defined the debate on American national security policy and have set the agenda for scholarship on international security affairs. Readers of International Security discover new developments in: the causes and prevention of war, ethnic conflict and peacekeeping , post-Cold War security problems, European, Asian, and regional security, nuclear forces and strategy, arms control and weapons proliferation , diplomatic and military history.
4.	СК	Ж/М	Воєнно- науковий	Army Quarterly & Defence Journal	177	Country Of Origin:, UK. Address:, 1 West Street, Tavistock, Devon PL19 8DS. Language:, English. Frequency:, 4PA First published in 1829 as the United Services Magazine, the Army Quarterly and Defence Journal is the world's oldest and most respected military periodical ... Included are articles by Lawrence of Arabia, Churchill, Lord Montgomery, Lord Slim and others on maritime affairs, weapons technology, defense policies, nuclear warfare, international terrorism, guerrillas and more. Army Quarterly & Defence Journal -- international military journal covering defense policy and strategy, weapons and equipment development, accounts of past battles and campaigns, international defense reports, defense diary, recent appointments, contracts and book reviews. Ceased in 1999.
5.	США	Ж/М	Воєнно- науковий	Airpower Journal	161	Published by College of Aerospace Doctrine, Research and Education, Maxwell Air Force Base, Alabama.

Рис. И.1. Фрагмент таблиці бази даних періодичних видань США та Великої Британії, де висвітлювались події в Перській затоці в 1990-1991 роках

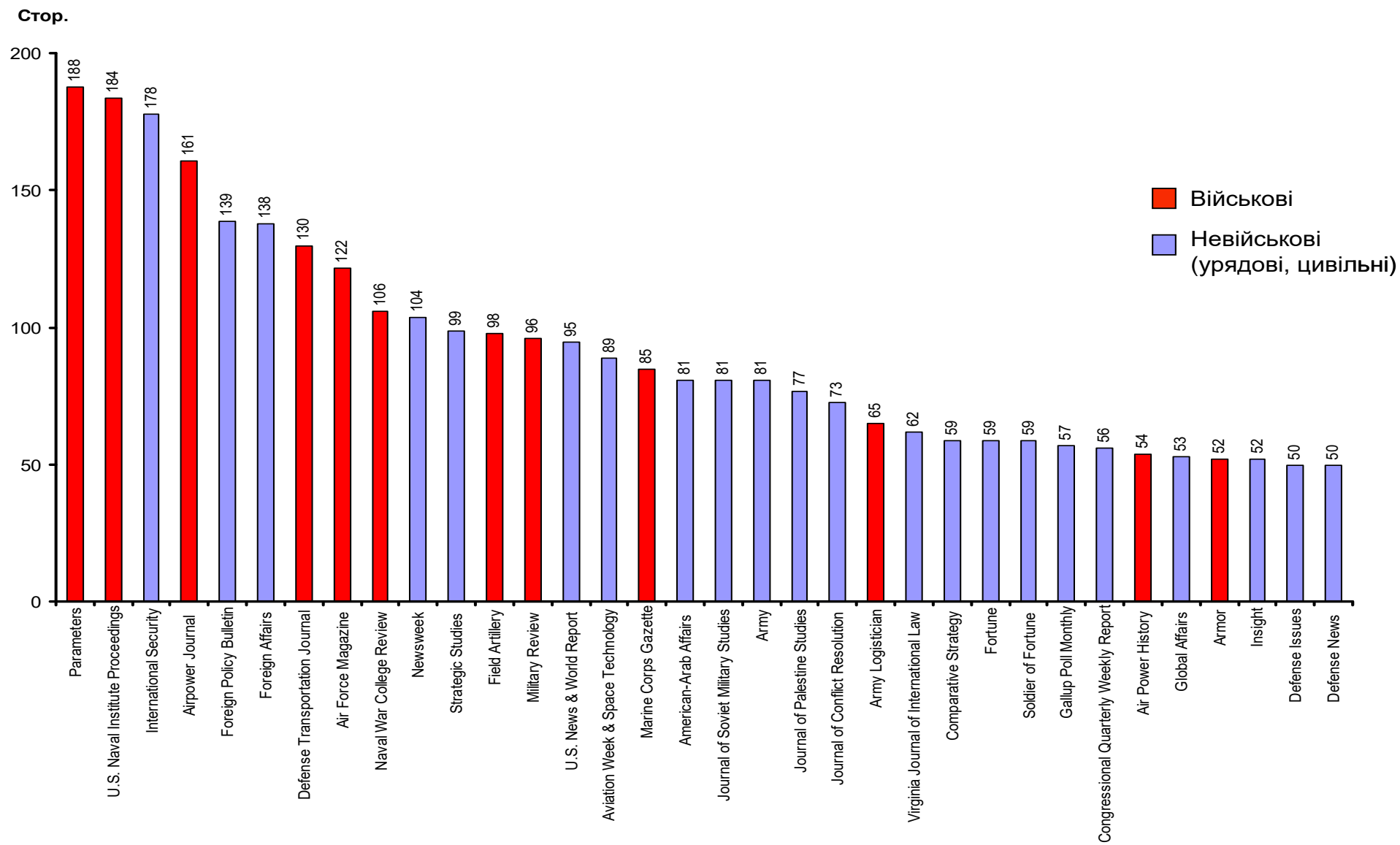

Рис. И.1. Діаграма висвітлення подій у Перській затоці в 1990-1991 роках у періодичних видань США

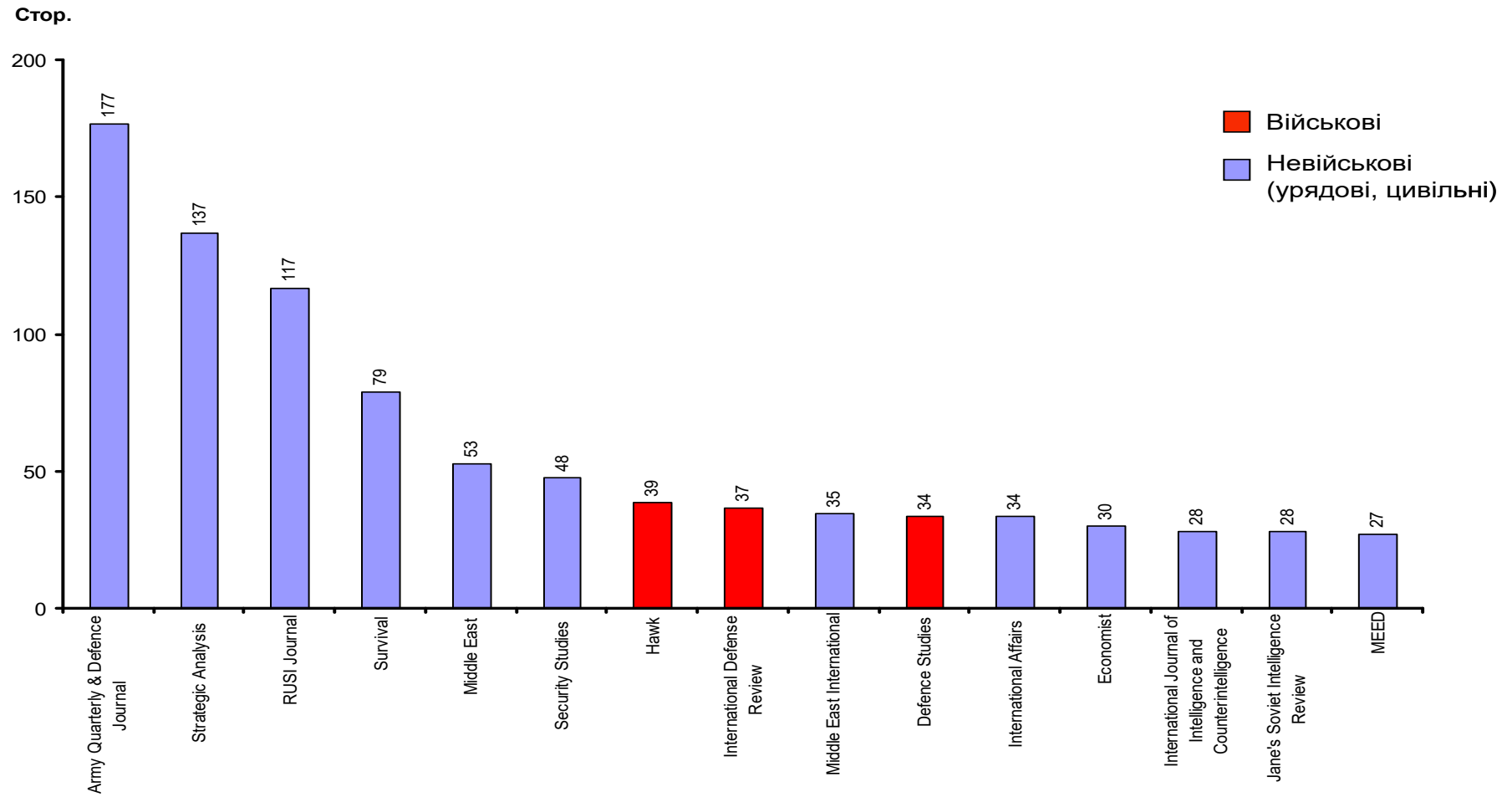

Рис. И.2. Діаграма висвітлення подій у Перській затоці в 1990-1991 роках у періодичних видань Великобританії

Додаток К

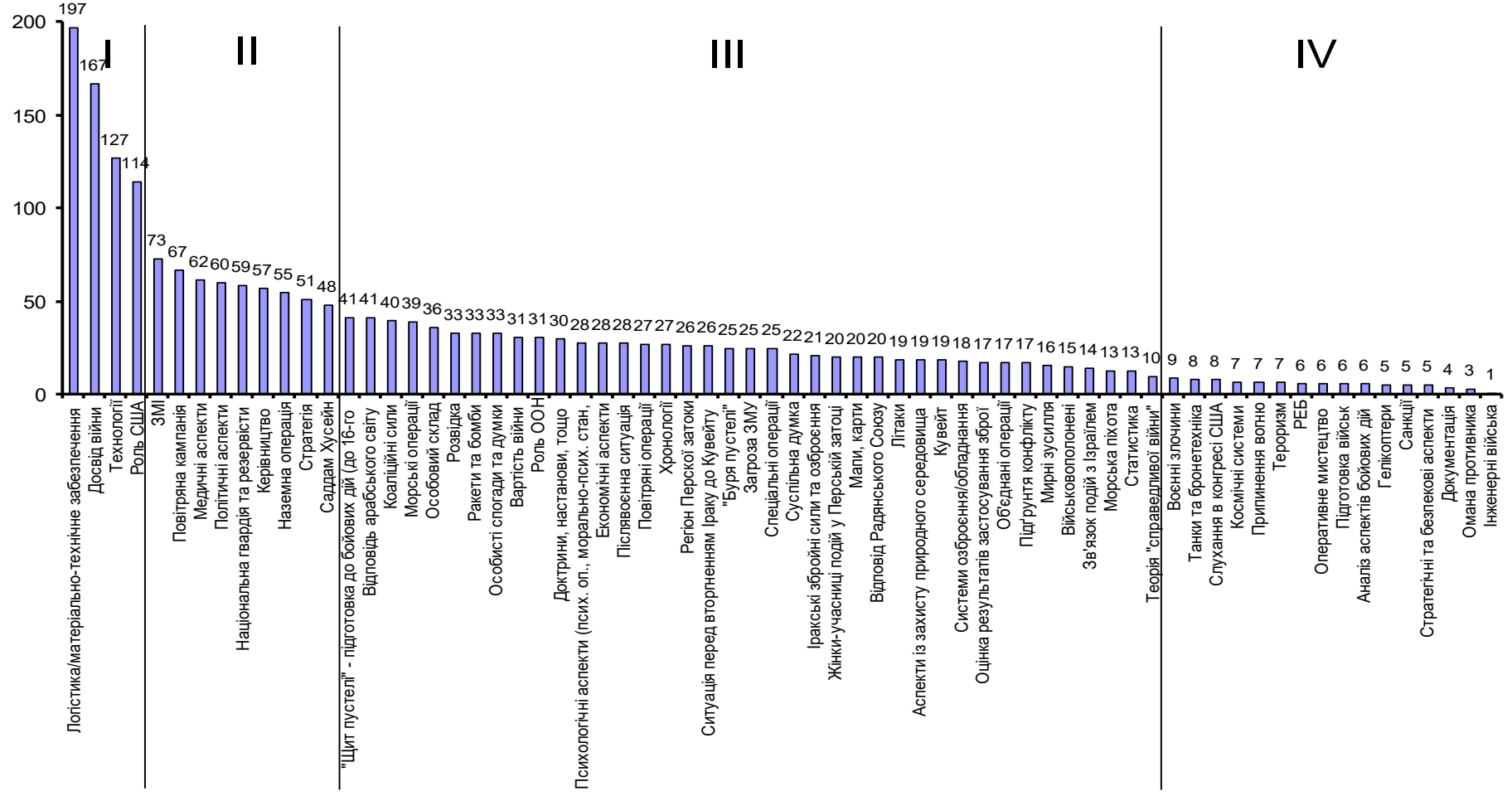

Рис. К.1. Діаграма кількості видань за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

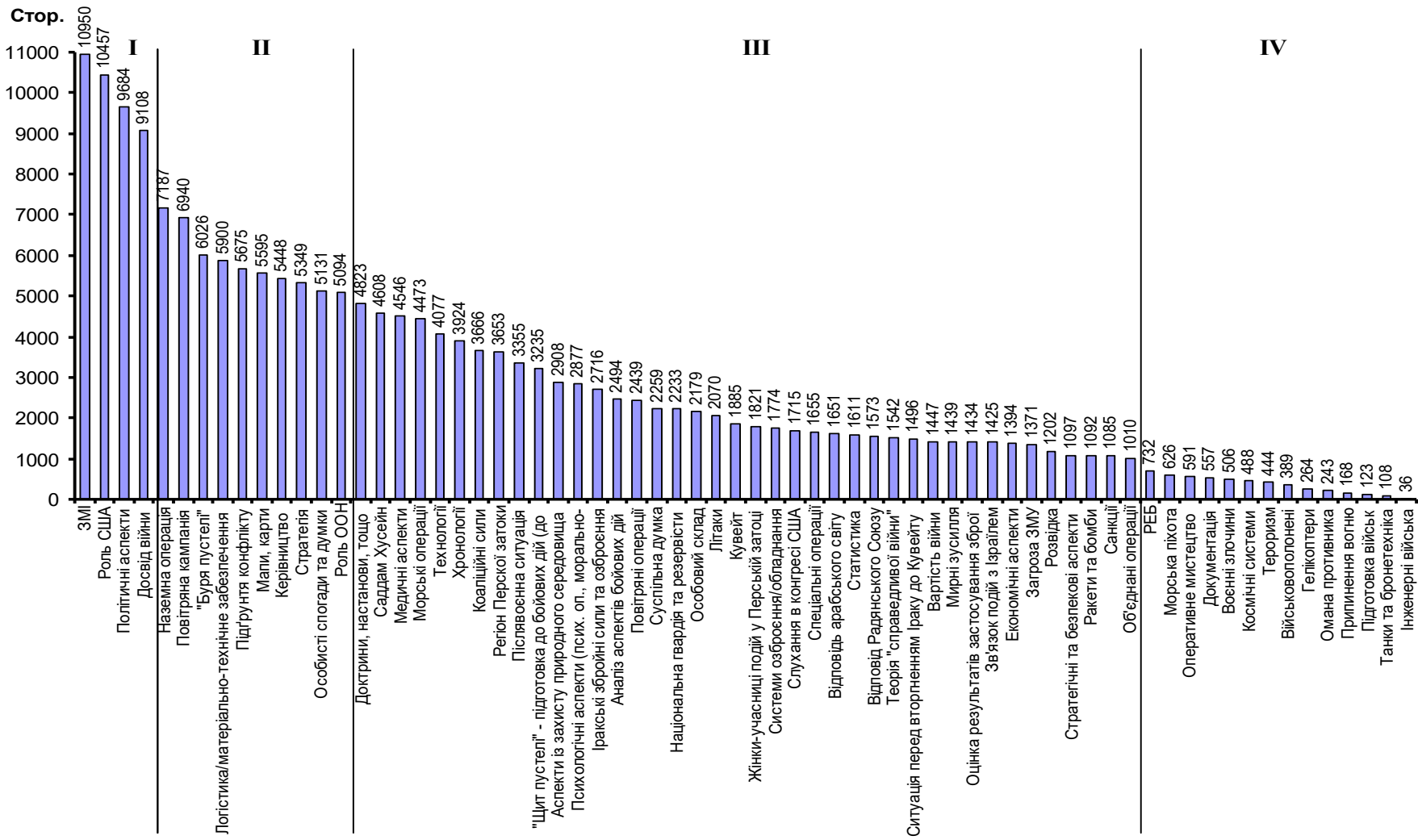

Рис. К.2. Діаграма обсягу написаного за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

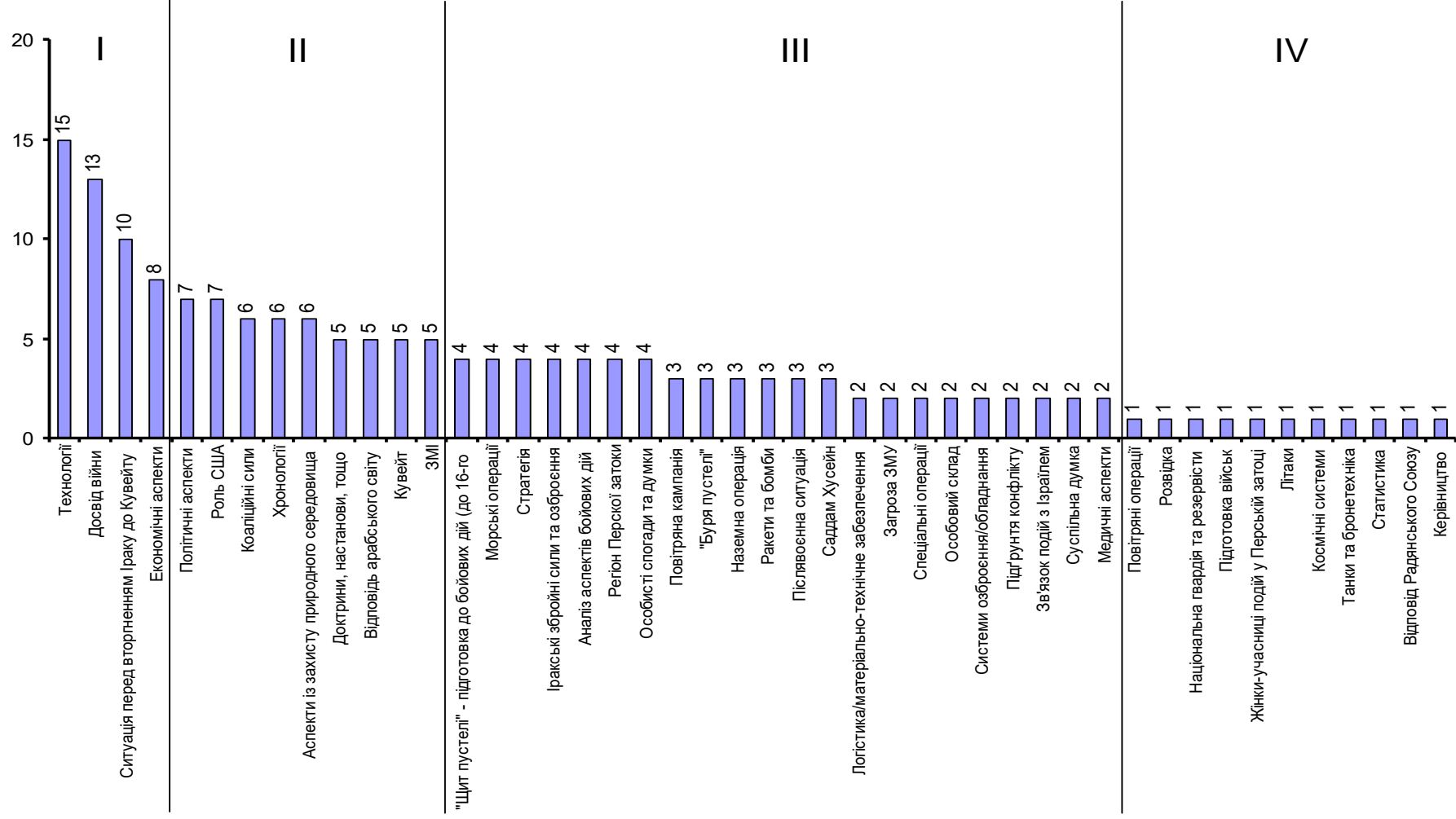

Рис. К.3. Діаграма кількості публікацій у Великій Британії за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

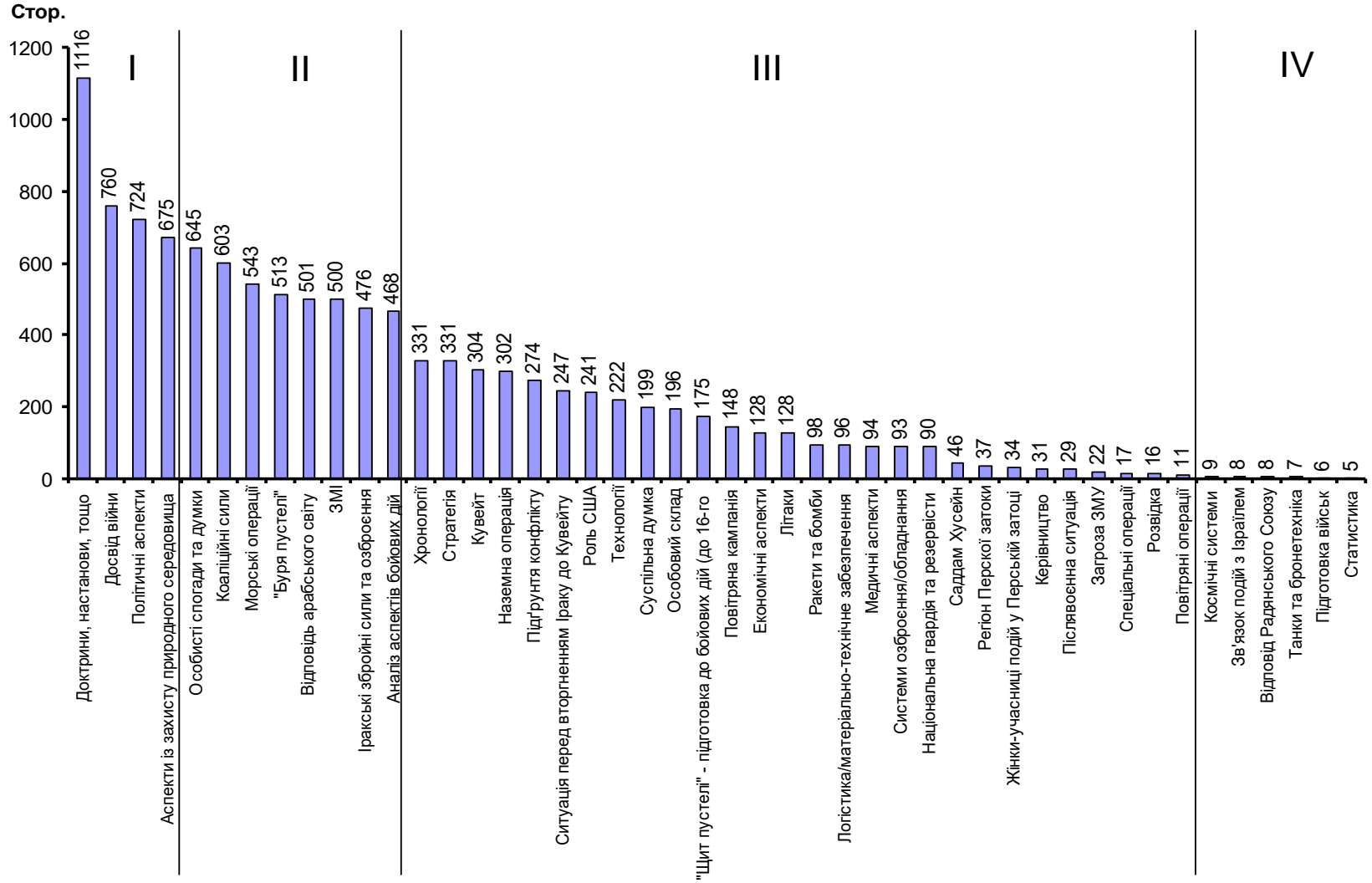

Рис. К.4. Діаграма обсягу написаного у Великій Британії за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

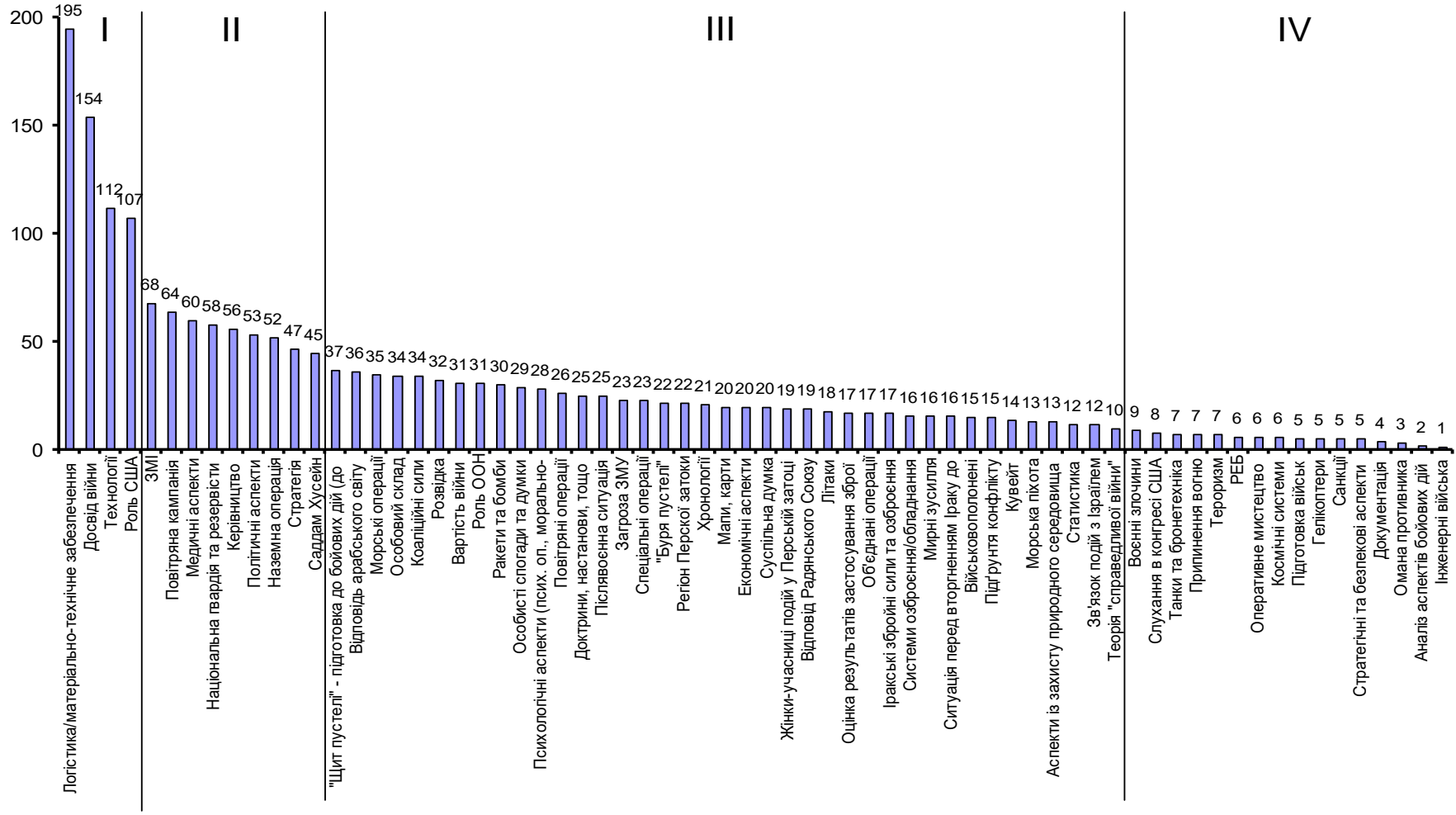

Рис. К.5. Діаграма кількості американських публікацій за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

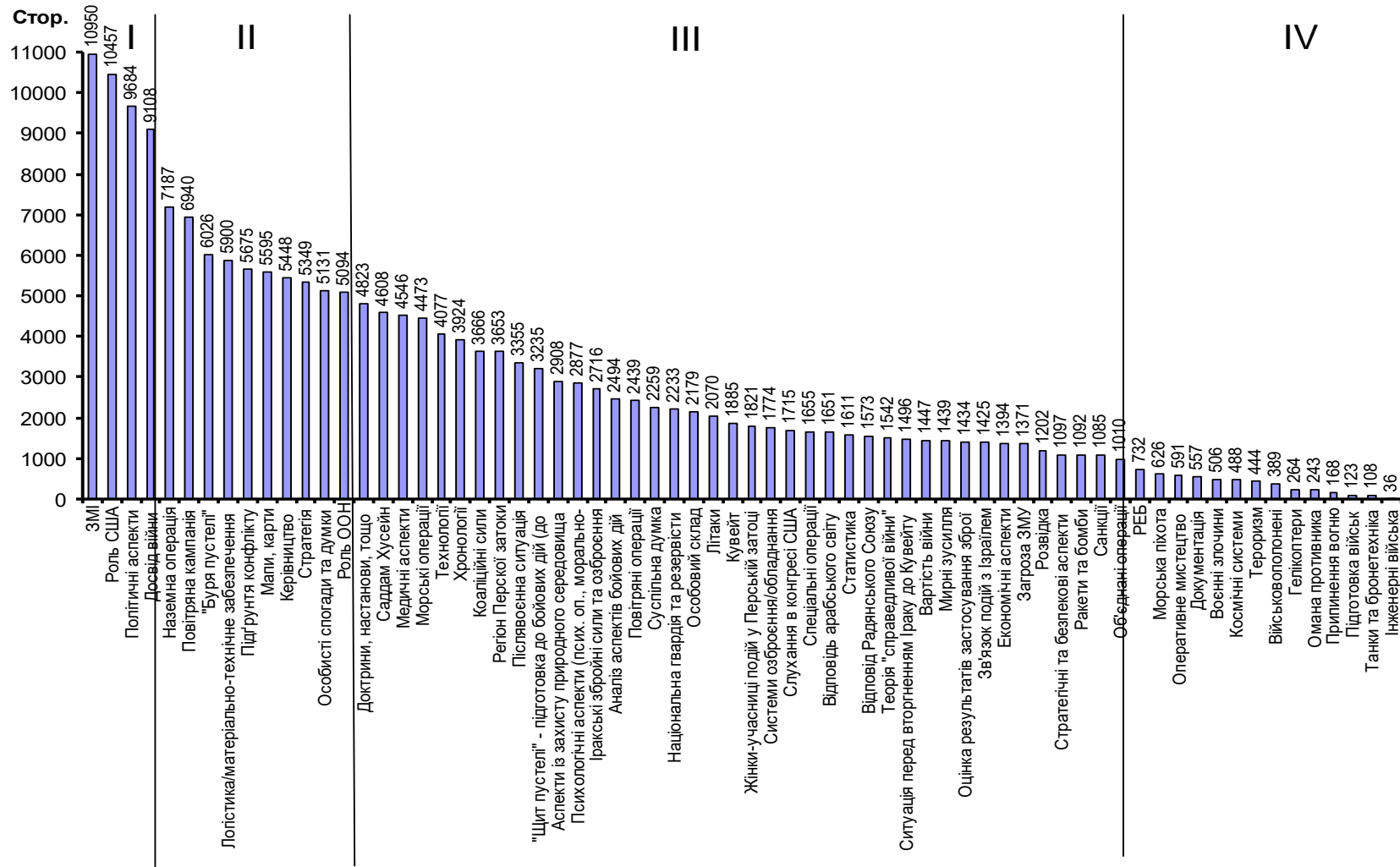

Рис. К.6. Діаграма обсягу написаного у США за напрямками висвітлення подій та групи інтересів

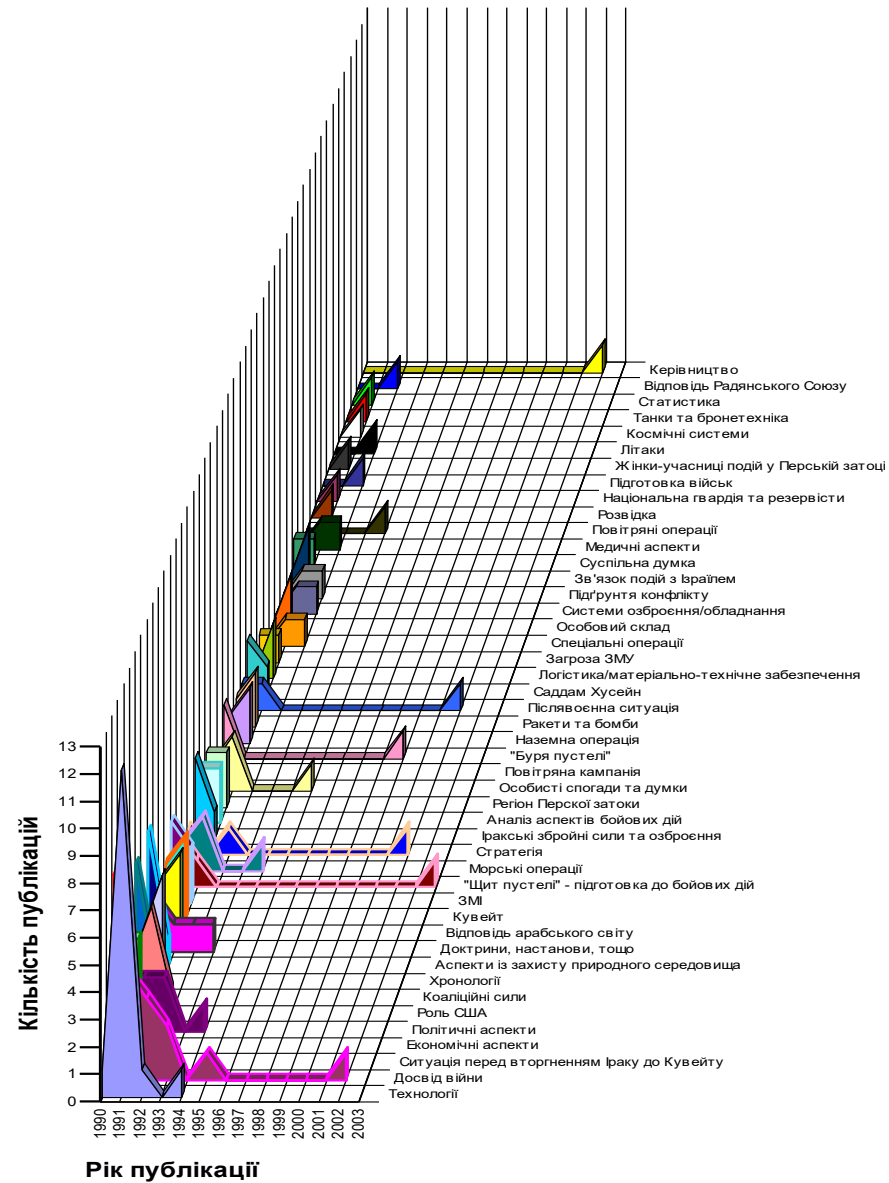

Рис. К.7. Динаміка змін кількості джерел за напрямками досліджень у Великій Британії

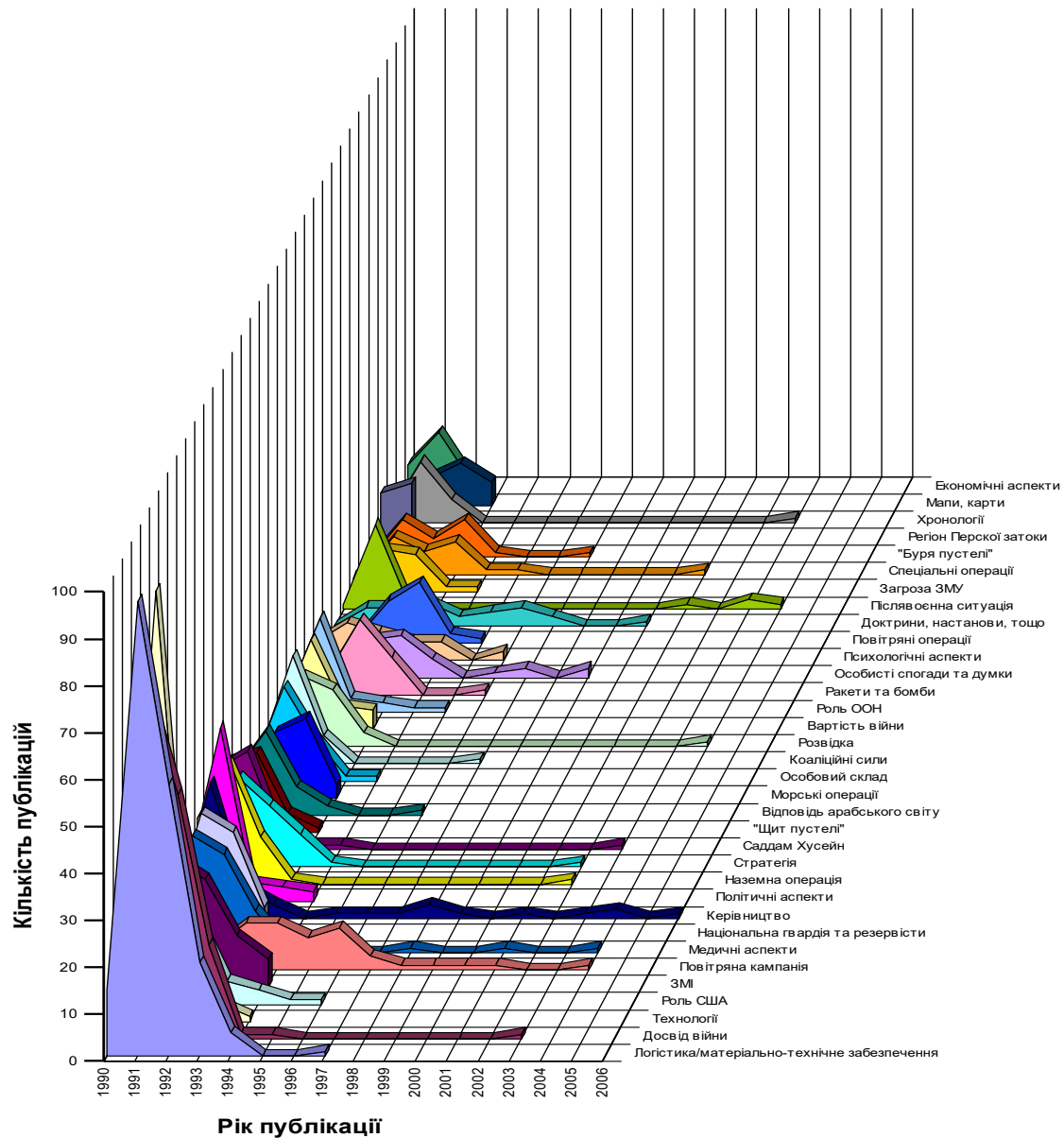

Рис. К.8. Динаміка змін кількості джерел за напрямками досліджень у США

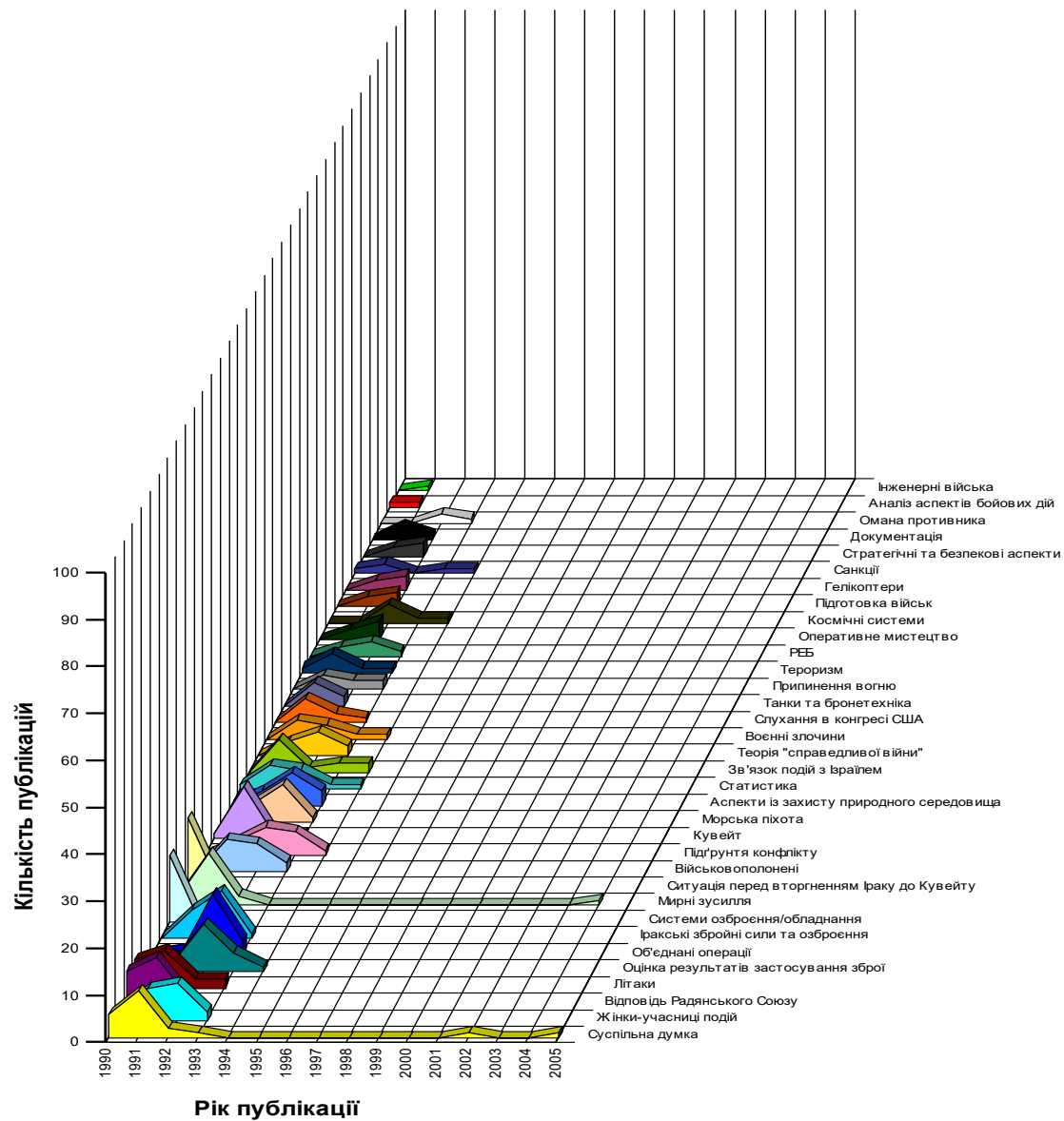

Рис. К.8. Динаміка змін кількості джерел за напрямками досліджень у США (продовження)

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aarts P. Democracy, Oil and the Gulf War / Paul Aarts // *Third World Quarterly*. – 1992. – Volume 13, № 3. – P. 525–538.
2. Aarts P. Oil and the Gulf War / Aarts P., Renner M. // *Middle East Report*, 1991. – № 171. – July–August. – P. 25–29, 47.
3. *After the storm : lessons from the Gulf War* / Edited by Joseph S. Nye [Aspen Strategy Group]. – Lanham, MD : Madison Books, 1992. – 415 p.
4. Alberts D. S. Network Centric Warfare: Developing and Leveraging Information Superiority / Alberts D. S., Garstka J. J., Stein F. P. – Washington : DoD C4ISR Cooperative Research Program, 1999. – 284 p.
5. Allen C. Thunder and Lighting – the RAF in the Gulf : personal experiences of war / Charles Allen // London : HNSO, 1991 – 165 p.
6. Allen T. B. War in the Gulf / Allen T. B., Berry F. C., Polmar N. – Atlanta, GA : Turner Publishing, 1991. – 240 p.
7. Anderson C. Playing Mind Games with the Enemy / Casey Anderson // *Air Force Times*. – 1991. – Mar 11. – P. 41.
8. Anderson M. G. The Air Force Rapid Response Process : Streamlined Acquisition During Operations Desert Shield and Desert Storm [Project Air Force] / Michael G. Anderson. – Santa Monica, CA : RAND corporation, 1992. – 14 p.
9. Andrews W. F. Airpower against an Army : Challenge and Response in CENTAF's : Duel with the Republican Guard / William F. Andrews. – Maxwell AFB, AL : College of Aerospace Doctrine, Research, and Education, Air University, 1997. – 132 p.
10. Apple R. W. Done : A Short, Persuasive Lesson in Warfare / Raymond W. Apple, Jr. // *New York Times (Week in Review)*. – 1991. – 3 March. – P. 1.
11. Atkinson R. Crusade : The Untold Story of the Persian Gulf War / Rick Atkinson. – Boston : Houghton Mifflin, 1993. – 575 p.

12. Ballard J. A. Hate and Combat Behavior / John A. Ballard // *Armed Forces & Society*. – 1991. – Winter. – P. 229–241.
13. Battlefield of the Future : 21st Century Warfare Issues / Edited by Barry R. Schneider, Lawrence E. Grinter. – Maxwell AFB, AL : Air War College, Air University : Studies in National Security No. 3., 1998. – 279 p.
14. Baumeister M. D. Desert Storm Diary / Marlene D. Baumeister // *Military Lifestyle*. – 1991. – April. – P. 8–10.
15. Bermudez J. S. Feedback-Iraq (new information on Iraq's missile program) / Joseph S. Bermudez // *Jane's Soviet Intelligence Review*. – 1990. – № 2. – July. – P. 329.
16. Billiere P. Storm Command : A personal account of the Gulf War / Peter de la Billiere. – London : HarperCollinsPublishers, 1992. – 348 p.
17. Bird J. J. Analysis of Intelligence Support to the 1991 Persian Gulf War : Enduring Lessons [Strategy Research Project] / John J. Bird. – Carlisle Barracks, PA : Army War College, 2004. – 28 p.
18. Blank S. J. Preparing for the Next War : Reflections on the Revolution in Military Affairs / Stephen J. Blank. // *Strategic Review*. – 1996. – Spring. – P. 61–77.
19. Blokzeyl Roth K. M. Pennsylvania's EC-130 Unit Shoots Electrons Not Bullets / Kathleen M. Blokzeyl Roth // *National Guard*. – 1991. – August. – P. 38–40.
20. Bourque S. A. Desert Saber : the VII Corps in the Gulf War / Stephen A. Bourque. – Atlanta, GA : Georgia State University, 1996. – 639 p.
21. Boustany N. Iraq Masses Troops at Kuwait Border / Boustany N., Tyler P. E // *Washington Post*. – 1990. – July 24. – P. A1.
22. Bracken P. Whither the RMA : Two Perspectives on Tomorrow's Army : [U.S. Army War College Fifth Annual Strategy Conference held April 26-28, 1994] / Bracken P., Alcalá R. H. [Электронный ресурс]. – 1994. – Режим доступа : <http://carlisle-www.army.mil/usassi/>. – Назва з екрану.

23. Brown R. J. Humanitarian Operations in Northern Iraq, 1991. With marines in operation Provide Comfort / Ronald J. Brown. – Washington : History and museum division headquarters, US Marine Corps, 1995. – 127 p.
24. Brown R. J. With Marine forces afloat in Desert Shield and Desert Storm / Ronald J. Brown. – Washington:United States Marine Corps, History and Museums Division, 1998. – 253 p.
25. Burr R. G. Associations Between Mood and Specific Health Composites during Navy Persian Gulf Operations / Ralph G. Burr. – San Diego, CA : Naval Health Research Center, 1990. – 14 p.
26. Bush B. The Logic of Military Intelligence Failures : Monograph / Bichson Bush. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 2001. – 48 p.
27. Cammons D. W. U.S. Army Intelligence in Support of the 100 Hour War : Fact or Fictionimyth or Reality? : monograph / David W. Cammons. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 1993. – 45 p.
28. Carpenter M. P. Joint Operations in the Gulf War : An Allison Analysis : thesis / Mason P. Carpenter. – Maxwell AFB, AL : USAF School of Advanced Airpower Studies, Air University, 1995. – 89 p.
29. Carus S. W. Iraq's Al-Husayn Missile Programme / Carus S. W., Bermudez J. S. // Jane's Soviet Intelligence Review. – 1990. – May. – P. 204–209.
30. Certain Victory / Edited by Robert H. Scales, Jr. – Washington : GPO, 1993. – 435 p.
31. Challenge and Response : Anticipating US Military Security Concerns / [Karl P. Magyar and others]. – Maxwell AFB, AL : Air University Press, 1994. – 486 p.
32. Chenoweth M. E. The Civil Reserve Air Fleet and Operation Desert Shield/Desert Storm : Issues for the Future [Project Air Force] / Mary E. Chenoweth. – Santa Monica, CA : RAND corporation, 1993. – 78 p.

33. Clodfelter M. Warfare And Armed Conflicts : A Statistical Encyclopedia Of Casualty And Other Figures, 1494–2007 / Micheal Clodfelter. – Jefferson, NC : Mcfarland & Co Inc Pub, 2008. – 853 p.
34. Cody E. Iraq Is Seen Gaining in Oil Price War / Edward Cody // Washington Post. – 1990. – July 26. – P. A1.
35. Cohen E. A. A revolution in warfare / Eliot A. Cohen. // Foreign Affairs. – 1996. – March/April. – P. 37–54.
36. Cohen E. A. American View of the Revolution in Military Affairs [Advanced Technology and Future Warfare, 1996, November, 28] / Eliot A. Cohen [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.biu.ac.il/SOC/besa/publications/28book1.html>. – Назва з екрану.
37. Cohen R. In the Eye of the Storm : The Life of General H. Norman Schwarzkopf / Cohen R., Gatti C. – New York : Farrar, Strauss, and Giroux, 1991. – 342 p.
38. Combined Arms Research Library : Command and General Staff College [Електронний ресурс]. – Режим доступу до бібліогр. : <http://cgsc.leavenworth.army.mil/carl/>. – Назва з екрану.
39. Command in War : Gulf Operations / [Royal United Services Institute for Defence Studies]. – London : The RUSI Journal, 1992. – 34 p. – (PSS Reports).
40. Conduct of the Persian Gulf Conflict : Interim Report to Congress. – Washington : U.S. Dept. of Defense, 1991. – 220 p.
41. Conduct of the Persian Gulf War : Final Report To Congress. – Washington : U.S. Dept. of Defense, 1992. – 909 p.
42. Conrad S. W. Moving The Force : Desert Storm and Beyond / Scott W. Conrad. – Washington : [Institute For National Strategic Studies], National Defense University, 1994. – December. – 81 p. – (McNair Paper, 32).
43. Cooke T. NATO CJTF Doctrine : The Naked Emperor / Thomas Cooke // Parameters. – 1998. – Winter. – P. 124–136.
44. Cordesman A. H. The Gulf War : The Lessons of Morden War / Cordesman A. H., Wagner A. R. – Boulder, CO: Westview Press, 1996. – Volume 4. – 1022 p.

45. Cordesman A. H. Trends in the Military Balance and Arms Sales in the Southern Gulf States After the Gulf War : 1990–1993 / Anthony H. Cordesman. – Washington : Center for Strategic and International Studies, 1998. – 167 p.
46. Cornum R. She Went To War : The Rhonda Cornum Story / Cornum R., Copeland P. – Novato, CA : Presidio Press, 1992. – 203 p.
47. Craft D. W. An Operational Analysis of the Persian Gulf War / Douglas W. Craft. – Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1992. – 56 p.
48. Craig C. Call for Fire: Sea Combat in the Falklands and the Gulf War / Chris Craig. – London : John Murray, 1995. – 186 p.
49. Davis P. K. Transforming the Armed Force : An Agenda for Change / Paul K. Davis. // The Global Century: Globalization and the National Security. – Washington : National University Press, 2001. – P. 423–442.
50. Defense for a New Era : Lessons of the Persian Gulf War / Compiled by Les Aspin, Bill Dickinson, Lee Aspin. – Washington : Potomac Books, 1992. – 128 p.
51. Deitchman S. J. Military force transformation : Progress, Costs, Benefits and Tasks Remaining / Seymour J. Deitchman. – Washington : The Atlantic Council of the United States, 2004. – 29 p.
52. Dowd A. W. Thirteen Years : The Causes and Consequences of the War in Iraq / Alan W. Dowd // Parameters : US Army War College Quarterly. – 2003. – Volume 33, № 3. – Autumn. – P. 46–60.
53. Fadok D. S. John Boyd and John Warden : Air Power's Quest for Strategic Paralysis / David S. Fadok. – Maxwell AFB, AL : School of Advanced Airpower Studies, Air University Press, 1995. – 55 p.
54. Farrell T. The sources of military change: culture, politics, technology / Farrell T., Terriff T. – Boulder, CO : Lynne Rienner Publishers, 2002. – 301 p.
55. Fetter S. Why were Casualties so low? / Fetter S., Lewis G. N., Gronlund L. // Nature. –1993. – Volume 361. – P. 293–296.

56. Fialka J. J. *Hotel Warriors : Covering the Gulf War* / John J. Fialka. – Washington : Woodrow Wilson Center Press, 1992. – 78 p.
57. *Fighting Future Conflicts with a Military Coalition of Forces* // Crawford C., Hall O. J., Harris M. D., Hisle G. R. – Cambridge, MA : Harvard University, 2007. – 52 p. – (National Security Program).
58. Fishel J. T. *Civil Military Operations in the New World* / John T. Fishel. – Westport, CT : Praeger, 1997. – 269 p.
59. Flavin W. *Planning for Conflict Termination and Post-Conflict Success* / William Flavin // *Parameters : US Army War College Quarterly*. – 2003. – Volume 33, № 3. – Autumn. – P. 95–112.
60. Frank A. G. *Third World War : A Political Economy of the Gulf War and the New World Order* / Andre Gunder Frank // *Third World Quarterly*. – 1992. – Volume 13, № 2 – P. 267–282.
61. Franz G. J. *Beyond Desert Storm – Conducting Intelligence Collection Management Operations in the Heavy Division* : [monograph] / George J. Franz. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 1995. – 78 p.
62. Freedman L. *How Kuwait Was Won: Strategy in the Gulf War* / Freedman L., Karsh E. // *International Security*. – 1991. – Volume 16, № 2. – Autumn. – P. 5–41.
63. Freedman L. *The Gulf conflict, 1990–1991 : diplomacy and war in the new world order* / Freedman L., Karsh E. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1995. – 504 p.
64. Freeman A. *The Economic Background and Consequences of the Gulf War* [Munich Personal RePEc Archive Paper No. 9009] / Alan Freeman [Электронный ресурс]. – 1991. – Режим доступа : <http://mp.ra.ub.unimuenchen.de/9009/>. – Назва з екрану.
65. Friedman N. *Desert Victory : The War for Kuwait* / Norman Friedman. – Annapolis, MD : Naval Institute Press, 1991. – 435 p.

66. From the line in the sand : accounts of USAF company grade officers in support of Desert Shield/Desert Storm / Edited by Michael P. Vriesenga. – Maxwell AFB, AL , Air University Press, 1994. – 271 p.
67. Frostic F. Air Campaign Against the Iraqi Army in the Kuwaiti Theatre of Operations [Project Air Force] / Fred L. Frostic. – Santa Monica, CA : RAND corporation, 1992. – 70 p.
68. Fulcher R. J. The Effects of Conventional Arms Transfers in the Middle East on U.S. National Military Strategy / LtCol Robert J. Fulcher, JR. – Carlisle Barracks, PA : Army War College, 1993. – 29 p.
69. Galdi T. W. Revolution in Military Affairs? Competing Concepts, Organizational Responses, Outstanding Issues Summary [Електронний ресурс] / Theodor W. Galdi. – 1995. – December, 11. – Режим доступу до стат. : <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/crs/95-1170.htm>. – Назва з екрану.
70. Gordon M. R. The General's War : The Inside Story of the Conflict in the Gulf / Gordon M. R., Trainor B. E. – Boston : Little, Brown, 1995. – 551 p.
71. Gulf War Air Power Survey : Weapons, Tactics, and Training and Space Operations / [Johns Hopkins University, School Of Advanced International Studies]. – Washington, 1993. – Volume 4. – 529 p.
72. Gulf_War : [Електронна енциклопедія Вікіпедія] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стат. : – http://en.wikipedia.org/wiki/Gulf_War. – Назва з екрану.
73. Н. Norman Schwarzkopf : A Soldier's Story [Електронний ресурс]. – New York : A & E Home Video, 1996. – 1 відеокасети : 50 хв. – Назва з контейнера.
74. Hajjar S. G. U.S. Military Presence In The Gulf: Challenges And Prospects / Sami G. Hajjar. – Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2002. – 75 p.
75. Halliday F. The Gulf War and its aftermath : First Reflections / Fred Halliday // International Affairs. – 1991. – Volume 67, №. 2. – April. – P. 223–234.

76. Hallion R. P. Storm Over Iraq : Air Power and the Gulf War / Richard P. Hallion. – Washington : Smithsonian Institution Press, 1992. – 383 p.
77. Hawkins W. R. Iraq : Heavy Forces and Decisive Warfare / William R. Hawkins // Parameters : US Army War College Quarterly. – 2003. – Volume 33, № 3. – Autumn. – P. 61–67.
78. Hinckley R. H. People, Polls, and Policymakers : American Public Opinion and National Security / Ronald H. Hinckley. – New York : Lexington Books, 1992. – 157 p.
79. Hiro D. Desert Shield to Desert Storm : The Second Gulf War / Dilip Hiro. – New York : Routledge, 1992. – 591 p.
80. House R. W. C2 in a Heavy Brigade : Movement to Contact / House R. W., Johnson G. L. // Military Review. – 1991. – November. – P. 10–19.
81. Hunt P. C. Coalition Warfare : Considerations for the Air Component Commander / Peter C. Hunt. – Maxwell Air Force Base, AL : School of Advanced Airpower Studies, Air University, 1996. – 74 p.
82. Hyams K. C. War syndromes and their evaluation: from the U.S. Civil war to the Persian Gulf War / Hyams K. C., Wignall S., Rosewell R. – Bethesda, MD : Naval Medical Research Institute, Annals of Internal Medicine, 1996. – Volume 125, Issue 5. – September. – P. 398–405.
83. Iraq: 1991–2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до бібліогр. : <http://www.mideasti.org/files/Library-Resources/Iraq-Bibliography-1991–2003.pdf>. – Назва з екрану.
84. Iraq’s Scud Ballistic Missiles : Information Paper [Released July 25, 2000] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iraqwatch.org/government/US/Pentagon/dodscud.htm>. – Назва з екрану.
85. James W.A.W. Between Operations “Desert Storm” and “Allied Force” Repeat “Lessons” Were Learned by British Air Power : What Caused This Repetition and What Lessons Can Be Drawn for Future Air Power Employment? / W.A.W.

- James // *Defence Studies : The Journal of the Joint Services Command and Staff Collage*. – 2002. – Volume 1, № 1. – Spring. – P. 83–108.
86. Johnson C. W. *Continuing Friction Between The Army And The Air Force : Different Perspectives* : monograph / Charles W. Johnson. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 1995. – 57 p.
 87. Johnson J. T. *Just War and the Gulf War* / Johnson J. T., Weigel G. – Washington : Ethics and Public Policy Center, 1991. – 169 p.
 88. Jowers K. *Getting To Know You – Again (reuniting families as Desert Storm troops return)* / Karen Jowers // *Air Force Times*. – 1991. – March. – P. 46.
 89. Keaney T. A. *Gulf War Air Power Survey : Summary Report* / Keaney T. A., Cohen E. A. – Washington : U.S. Government Printing Office, 1993. – 243 p.
 90. Keaney T. A. *Revolution in Warfare? Air Power in the Persian Gulf* / Keaney T. A., Cohen E. A. – Annapolis, MD : Naval Institute Press, 1995. – 314 p.
 91. Keaney T. A. *Surveying Gulf War Air Power* / Thomas A. Keaney // *JFQ*. – 1993. – Autumn. – P. 25–36.
 92. Kellner D. *The Persian Gulf TV War (Critical Studies in Communication and in the Cultural Industries)* / Douglas Kellner. – Boulder, CO : Westview Press, 1992. – 460 p.
 93. Kellner D. *The Persian Gulf TV War Revisited* / Douglas Kellner [Электронный ресурс]. – Режим доступа до стат. : <http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/>. – Назва з екрану.
 94. Kelly J. H. *Toward Stability in the Middle East and Southwest Asia [Statement of Assistant Secretary of State for Near Eastern and South Asian Affairs John H. Kelly before the Subcommittee on Europe and the Middle East of the House Committee on Foreign Affairs, February 28, 1990]* / John H. Kelly // *Current Policy, Department of State*. – 1990. – № 1259. – March. – P. 3.
 95. Kelly T. J. *Security into the 21st Century: NATO's Combined Joint Task Force (CJTF) Concept* : [Strategy research project] / Thomas J. Kelly. – Carlisle Barracks, PA : Army War College, 2001. – 26 p.

96. Kern A. T. A Historical Analysis of U. S. Air Force Tactical Aircrew Error In Operations Desert Shield/Storm : thesis / Anthony T. Kern. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1995. – 89 p.
97. Khalidi W. The Gulf Crisis : Origins and Consequences / Walid Khalidi // Journal of Palestine Studies, University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies. – 1991. – Volume 20, № 2. – Winter. – P. 5–28.
98. Killgore A. I. War in the Gulf (1990–1991) : The Iraq-Kuwait Conflict and Its Implications / Andrew I. Killgore // The Washington Report on Middle East Affairs. – 1998. – Volume 17, № 7. – P. 123.
99. Kono T. Road to the Invasion [The Whirlwind War : U.S. Army Center of Military History / Edited by Frank N. Schubert, Theresa L. Kraus] / Tom (Tsutomu) Kono // American-Arab Affairs. – 1990. – № 34. – Fall. – P. 29–30.
100. Lowry R. S. The Gulf War Chronicles / Richard S. Lowry. – New York : Lincoln Shanghai, 2003. – 267 p.
101. Lupo A. T. Did Desert Storm Complete the Mission? / Anthony T. Lupo. – Carlisle Barracks, PA : U.S. Army War College, 1996. – 30 p.
102. Mann E. C. Thunder and Lightning : Desert Storm and the Airpower Debates / Edward C. Mann III. – Maxwell AFB, AL : Air University Press, 1995. – 240 p.
103. Marolda E. J. Shield and Sword : The United States Navy and the Persian Gulf War / Marolda E. J., Schneller R. J. – Annapolis, MD : Naval Institute Press, 2001. – 517 p.
104. Martin J. A. Desert Storm Army Families in Europe / James A. Martin // Military Review. – 1993. – April. – P. 21–27.
105. Masters of War : The Knights of Desert Storm [Електронний ресурс]. – New York : A & E Home Video, 1994. – 1 відеокасета : 50 хв. – Назва з контейнера.
106. Matthews M. Navy Begins Exercises in Persian Gulf / Matthews M., Sia R. H. // Current News. – 1990. – July 25 – P. 5.
107. Mazarr M. J. The Revolution in Military Affairs : A Framework for Defense Planning / Michael J. Mazarr / (U.S. Army War College Fifth Annual Strategy

- Conference, 26-28 April, 1994). – Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1994.– 38 p.
108. McGuire C. L. Military-Media Relations and the Gulf War : a compromise between Vietnam and Grenada? : thesis / Colleen L. McGuire. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1992. – 93 p.
109. McKittrick J. The Revolution in Military Affairs [Електронний ресурс] / Jeffrey McKittrick / Air War College Studies in National Security: Battlefield of the Future. № 3. – Maxwell AFB, Ala.: Air University Press, September 1995. – Режим доступу до зб. : <http://www.airpower.maxwell.af.mil/airchronicles/battle/chp3.html>. – Назва з екрану.
110. Meisner A. Desert Storm Sea War / Arnold Meisner. – Osceola, WI : Motorbooks International, 1991. – 128 p.
111. Mental health of US Gulf War veterans 10 years after the war / [Toomey R., Kang H. K., Karlinsky J. and others] // The British Journal of Psychiatry. – 2007. – May 1. – P. 385–393.
112. Metz S. America’s Defense Transformation : A Conceptual and Political History / Steven Metz. // Defence Studies. – 2006. – March. – P. 1–25.
113. Metz S. Armed Conflict in the 21st Century : The Information Revolution and Post-Modern Warfare / Steven Metz. – Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2000. – 113 p.
114. Metz S. Strategy and the Revolution in Military Affairs : From Theory to Policy. / Metz S., Kievit J. – Carlisle Barracks, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 1995. – 48 p.
115. Miavez D. J. The Navy’s Public Affairs Program : Has It Improved Since “Desert Shield/Storm”? / David J. Miavez. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1993. – 140 p.
116. Military doctrine : [Електронна енциклопедія Вікіпедія] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стат. :

- http://en.wikipedia.org/wiki/Military_doctrine. – Назва з екрану.
117. Military Lessons of the Gulf War / Edited by Bruce W. Watson. – Novata, CA : Presidio Press, 1991. – 272 p.
118. Miller J. H. Information Warfare : Issues and Perspectives [Електронний ресурс] / John H. Miller . – Washington : Institute of National Strategic Studies, National Defense University, 1995. – Режим доступу : <http://www.ndu.edu/inss/SIWS/ch7.html>. – Назва з екрану.
119. Miller J. Saddam Hussein and the Crisis in the Gulf / Miller J., Mylroil L. – New York : Times Books, 1990. – 269 p.
120. Monnett M. G. Media Predictions in Operations Desert Shield/Desert Storm : thesis / Michael G. Monnett. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1992. – 91 p.
121. Morrow J. M. Never Seen, Always Heard (the mission of the 193rd Special Operations Group is Psychological Warfare) / Janice M. Morrow // Airman. – 1993. – February. – P. 2–5.
122. Neff D. The U.S., Iraq, Israel, and Iran : Backdrop to War / Donald Neff // Journal of Palestine Studies, University of California Press on behalf of the Institute for Palestine Studies, 1991. – Volume 20, № 4. – Summer. – P. 23–41.
123. Network Enabled Capability : [Електронна енциклопедія Вікіпедія] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стат. : http://en.wikipedia.org/wiki/Network_Enabled_Capability. – Назва з екрану.
124. Noll J. P. The 13th Psychological Operations Battalion (EPW) During Mobilization, Desert Shield/Desert Storm and Demobilization / James P. Noll. – Carlisle Barracks, PA : U.S. Army War College, 1993. – 164 p.
125. Nolte W. Studies in Intelligence [Електронний ресурс] / William Nolte. – 2004. – Volume 48, № 1. – Режим доступу до зб. : <http://www.cia.gov/csi/studies/vol48no1/article01.html>. – Назва з екрану.
126. Olsen J. A. John A Warden III : Smaller of Paradigms? : Airpower Leadership : Theory and Practice / John Andreas Olsen ; Edited by Peter W Gray, Sebastian Cox. – London : The Stationary Office, 2002. – P. 129–159.

127. Operation Desert Sabre [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.globalsecurity.org/military/ops/desert_sabre.htm. – Назва з екрану.
128. Operation Desert Storm : Evaluation of the Air Campaign : letter report (GAO/NSIAD-97-134) / [Kwai-Cheung Chan, Winslow T. Wheeler, Jonathan R. Tumin and others] [Електронний ресурс]. – Washington, U.S. General Accounting Office. – 6 December 1997. – Режим доступу : <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/gao/nsiad97134/index.htm>. – Назва з екрану.
129. Operations. FM 100-5. – Washington, DC : Headquarters, Department of the Army, 1993. – 163 p.
130. Owens W. A. The Emerging U.S. System-of-Systems / William A. Owens [Електронний ресурс]. – 1996. – Режим доступу : http://www.ndu.edu/inss/strforum/SF_63/forum63.html. – Назва з екрану.
131. Pagonis W. G. Moving Mountains : Lessons in Leadership and Logistics from the Gulf War / Pagonis W. G., Cruikshank J. L. – Boston : Harvard Business School Press, 1992. – 248 p.
132. Palmer M. A. On Course to Desert Storm : The United States Navy and the Persian Gulf / Michael A. Palmer. – Washington : GPO, 1992. – 201 p.
133. Paquin R. J. Desert Storm : Doctrinal AirLand Battle Success or “The American Way of War?” : monograph / Robert J. Paquin. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 1999. – 63 p.
134. Persian Gulf War : Encyclopædia Britannica Online : [Електронна енциклопедія Encyclopædia Britannica, 2009] [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стат. : <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/452778/Persian-Gulf-War>. – Назва з екрану.
135. Persian Gulf War 1990–1991 : Desert Shield/Desert Storm [Електронний ресурс] / Compiled by Sue Goodman (Bibliographer). – Maxwell AFB, AL : Air University Library, 1994. – Режим доступу до бібліогр. :

<http://www.au.af.mil/au/aul/bibs/pgwar/pgwrtc.htm>. – Назва з екрану.

136. Peter J. L. NATO's Combined Joint Task Force Concept – Viable Tiger or a Paper Dragon : [Monograph] / John L. Peter. – Fort Leavenworth, KS : School Of Advanced Military Studies, Army Command and General Staff College, 1999. – 78 p.
137. Peters J. E. Out of Area or out of Reach? European Military Support for Operations in Southwest Asia / Peters J. E., Deshong H. – Santa Monica, CA : RAND corporation, 1995. – 133 p.
138. Pivarsky C. R. Pivarsky Airpower in the Context of a Dysfunctional Joint Doctrine / Carl R. Pivarsky Jr. – Maxwell AFB, AL : Air War College, Air University : Maxwell Paper № 7., 1997. – 27 p.
139. Powell C. My American Journey / Powell C., Persico J. E. – New York : Random House, 1995. – 490 p.
140. Press D. G. The Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare / Daryl G. Press // International Security. – 2001. – Volume 26, № 2. – Autumn. – P. 5–44.
141. Project Air Force : Assessment of Operation Desert Shield / [Project Air Force Desert Shield Assessment Team]. – Santa Monica, CA : RAND, 1994. – 81 p.
142. Putney D. T. Airpower advantage : planning the Gulf War air campaign, 1989–1991 [Air Force History and Museums Program] / Diane T. Putney. – Washington : United States Air Force, 2004. – 481 p.
143. Rauch J. T. Assessing Airpower's Effects Capabilities and Limitations of Real-Time Battle Damage Assessment : thesis / John T. Rauch Jr. – Maxwell AFB, AL : USAF School of Advanced Airpower Studies, Air University, 2004. – 56 p.
144. Reich B. The United States And The Persian Gulf In The Bush Administration / Reich B., Gotowicki S. H. // Defence Yearbook 1991. – London : Brassey's, Royal United Services, 1991. – P. 249–266.

145. Renshon S. A. *The Political Psychology of the Gulf War : Leaders, Publics, and the Process of Conflict* / Stanley A. Renshon. – Pittsburgh, PA : University of Pittsburgh Press, 1993. – 376 p.
146. *Revolution in Military Affairs* [Электронний ресурс]. – Режим доступу до стат. : http://en.wikipedia.org/wiki/Revolution_in_Military_Affairs. – Назва з екрану.
147. Reynolds R. T. *Heart of the Storm : The Genesis of the Air Campaign Against Iraq* / Richard T. Reynolds. – Maxwell AFB, AL : Air University Press, 1995. – 147 p.
148. Rochelle J. B. *The Battle of Khafji : Implications for Airpower : thesis* / Jeffrey B. Rochelle. – Maxwell AFB, AL : [USAF] School of Advanced Airpower Studies, Air University, 1997. – 62 p.
149. Roman G. A. *The Command or Control Dilemma : When Technology and Organizational Orientation Collide* / Gregory A. Roman. – Maxwell AFB, Air War College, Air University : Maxwell Paper, № 8, 1997. – 271 p.
150. Russell J. A. *Strategy, Security, and War in Iraq : The United States and the Gulf in the 21st Century* / James A. Russell. – Cambridge : Cambridge Review of International Affairs, 2005 – Volume 18, № 2. – July. – P. 283–301.
151. *Saddam's Gulf of Threats* / [London, The Economist Network] // *The Economist*. – 1990. – № 316. – Jul 21. – P. 37–38.
152. Sayigh Y. *The Gulf Crisis : Why the Arab Regional Order Failed* / Yezid Sayigh // *International Affairs*. – 1991. – Volume 67, №. 3. – July. – P. 487–507.
153. Schake K. N. *Dealing with Rogue States* / Kori N. Schake // *The Global Century : Globalization and National Security* / Edited by Kudler R. L., Frost E. L. – Washington : National Defense University Press, 2001. – Volume 1. – P. 286–287.
154. *Schwarzkopf : How the War Was Won* [Электронний ресурс]. – Oak Forest, IL: ABC News, 1991. – 1 відеокасети : 70 хв. (MPI Home Video). – Назва з контейнера.

155. Schwarzkopf N. It Doesn't Take a Hero / Schwarzkopf N., Petre P. – New York : Bantam Books, 1992. – 530 p.
156. Security Council Resolutions – 1990 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/Docs/scres/1990/scres90.htm>. – Назва з екрану.
157. Shapiro J. Information and War : Is it a Revolution? / Jeremy Shapiro // Strategic Appraisal: The Changing Role of Information in Warfare. – Santa Monica CA : RAND, 1999. – P. 113–154.
158. Sharon P. J. The Merchants of Mesopotamia and the Causes of the Persian Gulf War : monograph / Patrick J. Sharon. – Fort Leavenworth, KS : School of Advanced Military Studies, US Army Command and General Staff College, 1995. – 54 p.
159. Simm R. K. Operation Desert Storm and a New Paradigm : Ground Forces in Support of Air Operations : thesis / Robert K. Simm. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1993. – 117 p.
160. Singh J. The Military Dimension / Jasjit Singh // Strategic Analysis, 1990. – № 13. – October. – P. 743–761.
161. Sprey P. The F-22 : not what we were hoping for / Sprey P., Stevenson J. // Jane's Defence Weekly.– 2006. – Volume 43, Issue 38. – 20 September. – P. 23.
162. Stork J. The US in the Persian Gulf : From Rapid Deployment to Massive Deployment [Middle East Research and Information Project] / Stork J., Wenger M. // Middle East Report, 1991. – № 168. – Jan.–Feb. – P. 22–26.
163. Stork J. Background to the Crisis : Why War? / Stork J., Lesch A. M. // Middle East Report. – 1990. – № 20. – Nov-Dec. – P. 11–18.
164. Storming Media : Pentagon Reports : Fast. Definitive. Complete [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.stormingmedia.us/keywords/PERSIAN_GULF_WAR-8.html. – Назва з екрану.
165. Stucker J. P. Army experiences with deployment planning in Operation Desert Shield / Stucker J. P., Kameny I. M. – Santa Monica, CA : RAND, 1993. – 98 p.

166. Sullivan G. R. A Trained and Ready Army : The Way Ahead / Gordon R. Sullivan // Military Review. – 1991. – November. – P. 3–9.
167. Summers H. G. On Strategy II : A Critical Analysis of the Gulf War / Harry G. Summers. – New York : Dell, 1992. – 302 p.
168. Swain R. M. “Lucky war” : Third Army in Desert Storm [Электронный ресурс] / Richard M. Swain. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1994. – Режим доступа до кн. : http://cgscsearch.leavenworth.army.mil/search?site=default_collection&client=carl_frontend&proxystylesheet=carl_frontend&output=xml_no_dtd&q=Third+Army+in+Desert+Storm&btnG=Search+CGSC. – Назва з екрану.
169. Taylor W. J. The Ground War in the Gulf. / Taylor W. J., Blackwell J. // Survival. – 1991. – May/June. – P. 230–245.
170. The Changing Face of War : Into the Fourth Generation [Электронный ресурс] / [William S. Lind, Keith Nightengale, John F. Schmitt and others] // Marine Corps Gazette. – 1989. – October. – P. 22–26. – Режим доступа до журналу : http://web.archive.org/web/20080418065855/http://www.d-n-i.net/fcs/4th_gen_war_gazette.htm.
171. The Gulf Conflict : political and strategic analysis / Edited by Roland Dannreuther. – London : International Institute for Strategic Studies, 1992. – 88 p. – (Adelphi papers).
172. The Gulf War : Oral history : Interview with Bernard Trainor, co-author of “The Generals’ War” [Электронный ресурс] // Frontline. – Режим доступа до журн. : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/trainor/1.html>. – Назва з екрану.
173. The Gulf War : Oral history : Interview with Colin Powell, Chairman of the Joint Chiefs of Staff [Электронный ресурс] // Frontline. – Режим доступа до журн. : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/powell/1.html>. – Назва з екрану.
174. The Gulf War : Oral history : Interview with Deputy National Security Adviser Robert Gates [Электронный ресурс] // Frontline. – Режим доступа до журн. :

- <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/gates/1.html>. – Назва з екрану.
175. The Gulf War : Oral history : Interview with General Buster Glosson (Chief, CENTCOM Air Offensive Campaign) [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/glosson/1.html>. – Назва з екрану.
176. The Gulf War : Oral history : Interview with General Charles Horner (Commander, US Ninth Air Force) [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/horner/1.html>. – Назва з екрану.
177. The Gulf War : Oral history : Interview with General Norman Schwarzkopf (Commander-in-Chief, Central Command) [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/schwarzkopf/1.html>. – Назва з екрану.
178. The Gulf War : Oral history : Interview with General Sir Peter de la Billiere (Senior British Commander) [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/billiere/1.html>. – Назва з екрану.
179. The Gulf War : Oral history : Interview with National Security Adviser Scowcroft [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :
<http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/scowcroft/1.html>. – Назва з екрану.
180. The Gulf War : Oral history : Interview with National Security Council Director for Near East and South Asian Affairs Richard Haass [Электронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. :

- <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/haass/1.html>. – Назва з екрану.
181. The Gulf War : Oral history : Interview with Richard Cheney, Secretary of Defense [Електронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/cheney/1.html>. – Назва з екрану.
182. The Gulf War : Oral history : Interview with Rick Atkinson [Електронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/atkinson/1.html>. – Назва з екрану.
183. The Gulf War : Oral history : Interview with UK Prime Minister Lady Thatcher [Електронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн. : <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/thatcher/1.html>. – Назва з екрану.
184. The Gulf War : Oral history : Secretary of State James A. Baker [Електронний ресурс] // Frontline. – Режим доступу до журн.: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/gulf/oral/baker/1.html>. – Назва з екрану.
185. The Gulf War : The Complete Story [Електронний ресурс]. – .London : Independent Television News, 1991. – 1 відеокасета : 120 хв. – Назва з контейнера.
186. The Gulf War [Електронний ресурс] / Eamonn Matthews. – The BBC's six parts military documentary television series, 2005. – 2 електрон. опт. диски (Video DVD). – Назва з контейнера.
187. The Gulf War [Електронний ресурс]. – Princeton, NJ : Films for the Humanities & Sciences, 1997. – 3 відеокасети. – Назва з контейнера.
188. The Gulf War 1991 : Line of Fire [Електронний ресурс] / Anderson D., Nusbacher A., Hart S., McNight S. – Cromwell Production Ltd., 2002. – 1 електрон. опт. диск (Video DVD). – Назва з контейнера.

189. *The Gulf War Assessed* / Edited by Pimlott J., Badsey S. – London : Arms and Armour Press, 1992. – 287 p.
190. *The Persian Gulf : Images of a Conflict* [Електронний ресурс]. – ABC News, 1991. – 4 відеокасети (MPI Home Video). – Назва з контейнера.
191. *The United States Navy in “Desert Shield”/“Desert Storm”* [Електронний ресурс]. – Washington : Department of the Navy, Office of the Chief of Naval Operations, 1991. – May 15. – Режим доступу : <http://www.history.navy.mil/wars/dstorm/index.html>. – Назва з екрану.
192. *The Whirlwind War : the United States Army in operations Desert Shield and Desert Storm* / Edited by Schubert F. N., Kraus T. L. – Washington : Center of Military History, United States Army, 1995. – 312 p.
193. *The World’s Most Dangerous Man* / [Ted Slafsky , Joannie M. Schrof , Stephen J. Hedges and others] // U.S. News & World Report. – 1990. – 4 June – P. 38–40.
194. Thomson C. J. *Air power in operation Granby : the lessons so far* / Charles J. Thomson // The RUSI Journal. – 1990. – Volume 135, Issue 4. – P. 25–30.
195. Titus J. *The Battle Of Khafji : An Overview And Preliminary Analysis* / James Titus. – Maxwell AFB, AL : Airpower Research Institute, College of Aerospace Doctrine, Research, and Education, Air University, 1996. – 35 p.
196. *Transforming Defense : National Security in the 21st Century: National Defense Panel*, December, 1997, Washington. – 94 p.
197. Tuck C. *Iraq and Rational Conflict Termination : War Without End States?* / Chris Tuck // Defence Studies : The Journal of the Joint Services Command and Staff Collage. – 2002. – Volume 2, № 3. – Autumn. – P. 131–138.
198. Tucker C. *U.S. Army Command and Control at the operational Level : Where Do We Go From Here?* : [monograph] / Christopher Tucker. – Fort Leavenworth, KS : US Army Command and General Staff College, 1992. – 68 p.
199. U.S. Army Center of Military History : *Online Bookshelves Southwest Asia : Desert Shield/Desert Storm* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до

- бібліогр. : <http://www.history.army.mil/html/bookshelves/resmat/SWA.html>. – Назва з екрану.
200. U.S. Department of Defense : Office of the Assistant Secretary of Defense (Public Affairs) : Speech : [Association of American Universities (Washington, D.C.) As Delivered by Secretary of Defense Robert M. Gates, Washington D.C., Monday, April 14, 2008] / Robert M. Gates [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу : <http://www.defense.gov/speeches/speech.aspx?speechid=1228>. – Назва з екрану.
201. UN resolutions [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/uncsgnresolutions-en.pdf>. – Назва з екрану.
202. US Center for Strategic and International Studies [Електронний ресурс]. – Режим доступу до бібліогр. : <http://www.csis.org/pubs/>. – Назва з екрану.
203. Vest H. S. Employee Warriors and the Future of the American Fighting Force / Hugh S. Vest. – Maxwell AFB, AL , Air University Press, 2002. – 70 p. – (Fairchild Paper).
204. Vickers M. G. The Revolution in War / Vickers M. G., Martinage R. C. – Washington : Center for Strategic and Budgetary Assessments, 2004. – 214 p.
205. Vietnam and Desert Storm : Learning the Right Lessons from Vietnam for the Post-Cold War Era [Електронний ресурс] / Edited by Joseph P. Martino. – http://www.vietnam.ttu.edu/vietnamcenter/events/1996_Symposium/96papers/lesson.htm. – Назва з екрану.
206. War in the Gulf [Електронний ресурс] – CNN Video, 1991. – 6 відеокасет. – Назва з контейнера.
207. Westermeyer P. W. U.S. Marines in Battle: Al-Khafji: 28 Jan. – 1 Feb. 1991 / Paul W. Westermeyer. – Washington, DC : US Marine Corps History Division, 2008. – 36 p.
208. Wikipedia : Freedom of Information Act (United States) [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

- [http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_Information_Act_\(United_States\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_Information_Act_(United_States)). – Назва з екрану.
209. Wikipedia : Freedom of Information Act 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Freedom_of_Information_Act_2000. – Назва з екрану.
210. Willett S. The Gulf Crisis : Economic Implications / Susan Willett. – London : Brassey's for the Center for Defence Studies, 1990. – 67 p.
211. Witherow J. The Sunday Times : War in the Gulf : A Pictorial History / Witherow J., Sullivan A. – New York : St. Martin's Press, 1991. – 192 p.
212. Woods K. M. Saddam's Perceptions and Misperceptions : The Case of 'Desert Storm' / Woods K. M., Stout M. E. // The Journal of Strategic Studies. – 2010. – Volume 33, №. 1. – P. 5–41.
213. Woods K. M. The Mother of All Battles: Saddam Hussein's Strategic Plan for the Persian Gulf War / Kevin M. Woods. – Annapolis, MD : US Naval Institute Press, 2008. – 336 p.
214. Woodward B. The Commanders / Bob Woodward. – New York : Simon and Schuster, 1991. – 398 p.
215. Вилко В. М. Напрями наукового дослідження щодо інформаційного забезпечення застосування збройних сил США / В. М. Вилко, В. М. Грицюк // Гуманітарний вісник Збройних Сил України. – 2006. – № 2(3). – С. 19–25.
216. Гребенюк М. В. Американський погляд на війну в Перській затоці 1991 року як на революцію у військовій справі // Військово-науковий вісник; АСВ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. – 2010. – № 13. – С. 132–144.
217. Гребенюк М. В. Англо-американська історіографія щодо оцінки результатів війни з Іраком у 1990–1991 рр. // Воєнна історія. – 2009. – № 6(48). – С. 37–45.

218. Гребенюк М. В. Військові плани антиіракської коаліції щодо вирішення конфлікту у Перській затоці у 1990–1991 рр. : англо-американська історіографія // Воєнна історія. – 2010. – № 2(50). – С. 102–114.
219. Гребенюк М. В. Військові плани коаліції у війні з Іраком у 1990–1991 роках : англо-американська історіографія // Труді університету. – 2010. – № 6(99). – С. 271–280.
220. Гребенюк М. В. Кількісний аналіз джерел подій у Перській затоці в 1990–1991 роках в англо-американській історіографії // Труді академії. – 2008. – № 2(82). – С. 319–324.
221. Гребенюк М. В. Особливості висвітлення війни в Перській затоці 1990–1991 років у британській історіографії // Наукові записки; НПУ М. І. Драгоманова. – 2010. – № 90. – С. 279–288.
222. Гребенюк М. В. Оцінка несподіваності вторгнення Іраку до Кувейту в англо-американській історіографії // Труді академії. – 2008. – № 6(86). – С. 186–190.
223. Гребенюк М. В. Оцінка результатів війни з Іраком 1990–1991 рр. в англо-американській історіографії // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2010. – № 1. – С. 134–138.
224. Еволюція засобів збройної боротьби та вигляду воєнних конфліктів майбутнього [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nomos.com.ua/content/view/105/76/>. – Назва з екрану.
225. Іванов Б. М. Війна у зоні Перської затоки : [навч. посіб.] / Б.М. Іванов – К. : Видавництво академії ЗСУ, 1998. – 53 с.
226. Калакура Я. С. Українська історіографія : курс лекцій / Ярослав Степанович Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.
227. Кларк У. К. Как победить в современной войне / Уэсли К. Кларк ; пер. з англ. Н. Ломагиної. – Москва : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 267 с.
228. Логин В. Т. Диалектика военно-исторического исследования / Василий Теодорович Логин. – Москва : Наука, 1979. – 222 с.

229. Мессенджер Ч. Энциклопедия войн XX века : Мировые конфликты с 1900 года до наших дней / Чарлз Мессенджер. – Москва : ЭКСМО-Пресс, Яуза, 2000. – 512 с.
230. Методика военно-научного исследования / [под ред. П. А. Курочкина]. – Москва : Военное издательство МО СССР, 1959. – 268 с.
231. Розвиток воєнного мистецтва у війни в зоні Перської затоки (1990–1991) : [метод. посіб. / під загал. ред. С.В. Сидорова]. – К. : НАОУ, 2008. – 44 с.
232. Санцевич А. В. Методика исторического исследования / Анатолий Васильевич Санцевич. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – К. : Наукова думка, 1990. – 211 с.
233. Сидоров С. В. Щодо методики кількісного аналізу бойового досвіду у військовій історіографії Великої Вітчизняної війни / Сергій Вікторович Сидоров // Труди академії. – К. : НАОУ, 2002. – № 42. – С. 296–298.
234. Слюсаренко А. В. Розвиток форм і способів збройної боротьби у війнах у зоні Перської затоки у 90-х роках XX ст. – початку XXI ст. : дис. канд. іст. наук : 20.02.22 / Андрій Віталійович Слюсаренко. — К., 2005. – 240 с.
235. Трояновський В. Є. Бойове застосування та розвиток засобів збройної боротьби у війнах в зоні Перської затоки і на Балканах (1990–1999) : дис. канд. іст. наук : 20.02.22 / Володимир Євстафійович Трояновський. – К., 2003. – 164 с.
236. Яковенко Н. М. Вступ до історії / Наталя Миколаївна Яковенко. – К : Критика, 2007. – 376 с.